

EDEBIYATA KURDÎ YA MODERN

Nivîskar: Ramazan Alan

Sererastkirin: Firat Bawerî

Bi kurtasî Naverok

Sererastkirin: Fîrat Bawerî
Nîvîskar: Ramazan Alan

Belgsazî/Rûpelsazî:
GrafîKURD

03 Edebiyat û Modernîte

06 Êwra Yekem: Stenbol (1881-1923)

26 Êwra Duyem: Silêmanî (1920-1932)

39 Êwra Sêyem: Ekola 'Hawar'ê (1932-1946)

61 Êwra Çarem: Rewan-Qafqasya (1931-1991)

80 Êwra Pêncem: Edebiyata Kurdî Ya Hevdem

EDEBIYAT Û MODERNÎTE

Modernîte, bi saya pîşesazî û sekuleriyê pêşketineke siyasî (netewe-dewlet), aborî (kapîtalîzm) û civakî (demokrasî-mafê mirovan) îfade dike. Peyva “modern” cara yekem li Ewropayê dize, helbet di vir de rola Şoreşa Endustriyê û Şoreşa Fransî jî girîng in. Modernîte hêza xwe ji aqlîkirinê (rasyonelîzm) distîne. Berê, navenda hemû gerdûnê û kar û barên dinyewî Xweda bû; lê bi modernîteyê re êdî navend dibe zanistî û takekes. Her çiqas di vê têgihîştinê de dîn û diyanet ji holê ranebûbin jî ji jiyana qamûyî (raya giştî) dûr ketine. Ev jî hatiyewê astê ku êdî mirov bi kesayetiya xwe hesiyaye û xwe wekî efendiyê xwezayê dîtiye.

MODERNÎTE DI BIN HIKUMRANIYA ZANISTÎ Û RASYONALÎZMÊ DE MÎNÎMÎZEBÛN Û CUDABÛNA TEBEQYÊN CIVAKÎ YE.

Gelo, bi modernîzmê re Xweda têk çû? Helbet, na! Xweda têk neçû, lê takekes pêş ket. Heta derekê takekes bi tenê dibe “welatî”.

“Hezkirina Xwedê” vediguhere “piştevanî”yê, wijdan jî vediguhere rêzdariya ji bo zagonan. Hiqûqnas û rêvebir jî cihê pêxemberan digirin.

Modernîte di bin hikumraniya zanistî û rasyonelîzmê de mînîmîzebûn û cudabûna tebeqeyên civakî ye. Çavkaniya meşrûiyeta civakî guheriyê û rengêkî dinyewî girtiye. Ev yek jî mafê welatiyan tayîn dike. Di meclîsa Fransî de qebûlkirina “Danezana Mafên Mirov û Welatiyan”, xêrhatina dinyayeke nû û îlana mirina dezgehên berê ye. Bi modernîzmê re civaka sivil jî dewletê veqetiyê.

Zayîna civaka endustriyel, serfirraziya civaka sivîl diyar kiriye; di sed sala XIX. de jî “dewlet” bûye şovalyeyê çekdar ê modernîzebûna netewî.

(Touraine, Alain (2008), Modernliğin Eleştirisi, w. Hülya Tufan, Stenbol: Avesta. rp. 52.)

Modernîteya Derengmayî / Modernîzasyon

Modernîzm cara ewil li Ewropayê (di nav welatên Anglo-Sakson û Frankofonan de) geş dibe. Modernîzm di warê aborî de destûrê dide kapîtalîzmê ku kapîtalîzm jî di warê îdeolojiyê de pala xwe dide pozîtîvîzma Locke. Helbet dîroka kapîtalîzmê dê evqas ne kurt be. Çawa ku bi dewletbûnê (dewleta Sumer-Keşe/Rahip) re berjewendiyên tebeqeya jorîn hatibin parastin, bi kapîtalîzmê re ev parastin hê xurttir bûye. Bi netewe-dewletê re parastina berjewendiyên (yên tebeqeya jorî, deshilatdar, CEO û wd.) bûye tişteke zarûrî. Jixwe, bi kapîtalîzmê re kolonyalîzm (dagirkerî) peyda dibe û di sed sala XX. de du şerên herî mezin ên cîhanê diqewime.

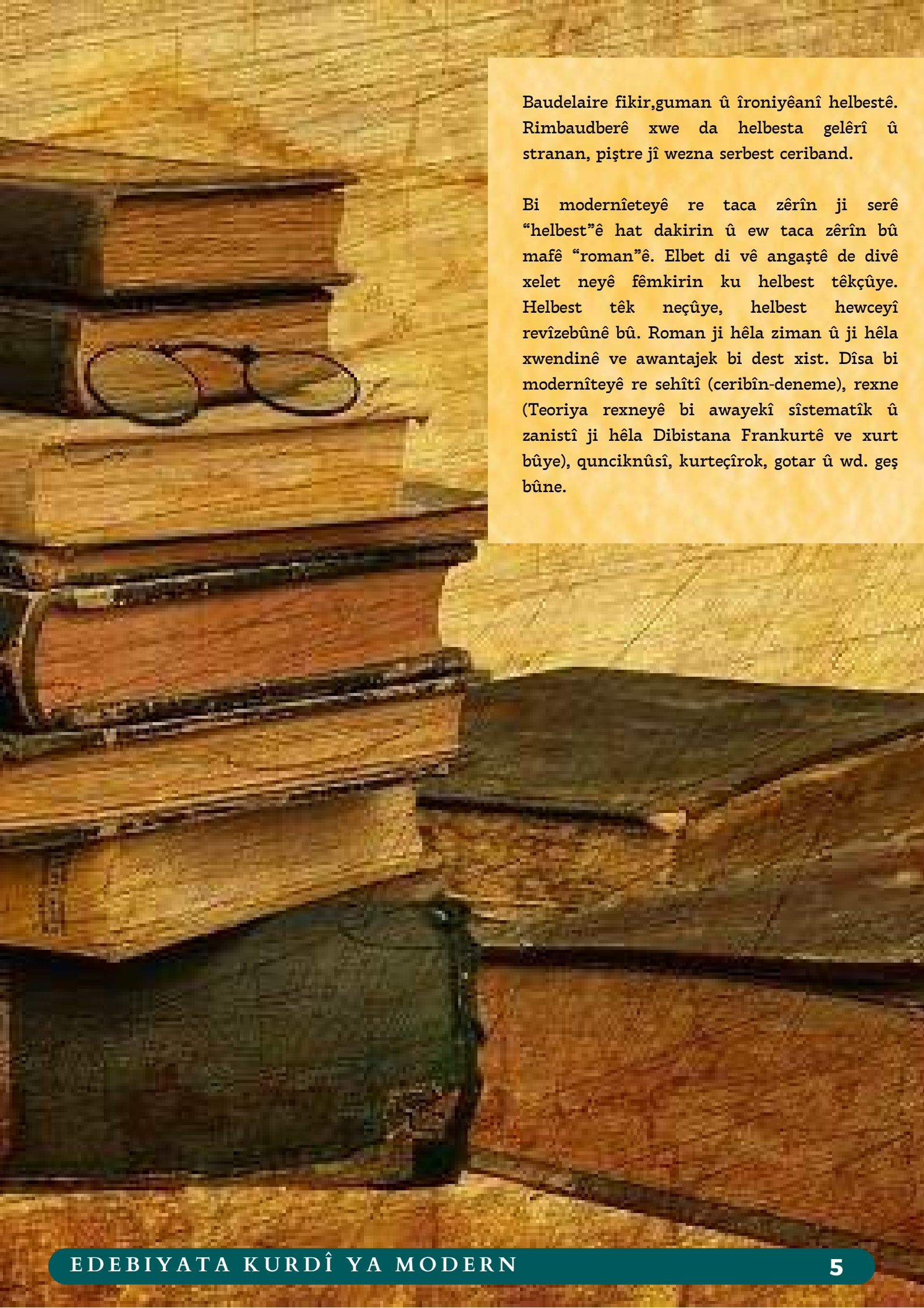
Bi netewe-dewletê re têgeha “yên din” (öteki / others) derdikeve holê. Dewletên giregir ên kapîtalîst dibin xwedî çanda dewlemend; lê neteweyên din û yên bindest wekî bêçand û bêşaristanî tînin. Lew rewşenbîr wiha qanîh dibin ku neteweyek heta ku nebe dewlet bi tu awayî dê nemîne li ser piyan. Hincet çi ye? Modernîzm e! Di warê zanistî û hunerê de pêşketina Ewropayê jî dewlet û neteweyên din re dibe mînak. Helbet di warê çandî de pêwîstî bi “edebiyateke netewî” heye. Mîsyona edebiyatê (ku berê belaxat/retorîk û tesewif bû) êdî dibe neteweperwerî ku ziman jî dibe amûreke dewletbûnê.

Wê hingê Kurd û welatê wan Kurdistan di bin hikumraniya Osmanî û Safewîyan de ne. Dewleta Osmanî di warê teknîk û edebiyatê de Ewropayê jî xwe re referans digire. Xwendevan diçin Ewropayê, li wirperwerde dibin; dema vedigerin welêt vêca dest bi karê modernîzasyonê dikin. Vêca, di serê sed sala XX. de Kurdên li Stenbolê jî bi modernîzasyonê Osmanîyan jî xwe re referans digirin. Ev jî tê vê wateyê ku Kurd du caran jî modernîzmê re dereng dimînin.

Têkiliya Modernîte û Edebiyatê

Bi modernîteyê re xebatên çapê zêde bûn. Cureyên wekî rojname, kovar, roman, çîrok filan derketin holê. Bi derketina rojnameyê re zimanê gel hate tercîhkirin; jixwe taybetiya rojnameyê ew e ku bi zimanê gel were weşandin da gel bikaribe bixwîne. Ev yek jî rê li ber standardîzasyonê zimên vedike. Xwendin û nivîsandin bi saya vê tiştê pêş ket ku berê xwendin û nivîsandin çalakiyên ezoterîk bûn. Jixwe dema edebiyata neteweyên din jî dinêrin em dibînin ku rojname bûne navên êwrên edebî û bûne destpêka çanda modern.

Form û fikrên nû wisan bi carekê de dernakevin meydanê. Helbesta nû dema li Ewropayê bi romantîkan re di nav estetîk û fêhmeke nû de gul da, ji baxçeyên estetîka Yewnan-Roma bêhn bi carekê de qut nebûn. Lêbelê awaz û endama tiştê nû xwe baş diyar dikin. Di vê awaz û endama nû de “xewn”, “xeyal”, “kesayeta helbestkar”, “zindîbûna xwezayê” û “îronî” xwe kişandin serê govendê. Bo nimûne, qalibên berê yên helbestê şkestin. Li Fransayê Victor Hugo “aleksandrin”ê (Aleksandrin: di helbesta Fransî de navê wezna netewîye ku ji 12 heceyanpêk tê...) xira kir û ji nû ve saz kir.

Baudelaire fikir,guman û îroniyêanî helbestê. Rimbaudberê xwe da helbesta gelêrî û stranan, piştîre jî wezna serbest ceriband.

Bi modernîteyê re taca zêrîn ji serê “helbest”ê hat dakirin û ew taca zêrîn bû mafê “roman”ê. Elbet di vê angaştê de divê xelet neyê fêmkirin ku helbest têkçûye. Helbest têk neçûye, helbest hewceyî revîzebûnê bû. Roman ji hêla ziman û ji hêla xwendinê ve awantajek bi dest xist. Dîsa bi modernîteyê re sehîtî (ceribîn-deneme), rexne (Teoriya rexneyê bi awayekî sistematîk û zanistî ji hêla Dibistana Frankurtê ve xurt bûye), qunciknûsî, kurteçîrok, gotar û wd. geş bûne.

ÊWRA YEKEM: STENBOL (1881-1923)

Wek Paytexteke Kolonyal Stenbol Hebûna Kurdan Li Stenbol

Di serê sedsala 20. de li paytexta Osmaniyan, Stenbolê, her diçû serjimara Kurdan zêdetir dibû. An ji bo bazirganiyê, an ji bo xwendinê (ku yên ji bo xwendinê çûyîn Stenbolê bêtir zarokên êl û eşîran bûn=arîstokrat) Kurd li Stenbolê bi cih bûbûn. Ên boneya surgûnê li wir dijîn jî hebûn: zarok û neviyên Bedirxan Beg, Babanzade û Şêx Ubeydilah Nehrî. Kurd jî êdî bi stran, rojname û kovarên xwe ve tevlî kozmopolîtiya Stenbolê dibûn. Rewşenbîrên Kurd cara ewil rojname û kovarên Kurdî weşandin; cara ewil komele, dibistan û cemiyeta jinan ava kirin.

Piştî têkçûna Osmaniyan, bi bandora netewperweriyê (nasyonalîzm) Kurd jî wek netewên din bû

Lê Kurdistan wek bedenek felişî bûbû çar perçe. Di I. Şerê Cihanê de kurd li gel Dewleta Osmanî li hemû enî û qadên şerî de cih girtin. Piştî têkçûna Osmaniyan, bi bandora netewperweriyê (nasyonalîzm) Kurd jî wek netewên din li ber mafên xwe yên azadiyê geran û li her der û deverên Kurdistanê serhildan, berxwedan û raperîn pêk hatin. Lê di nav van serhildan, berxwedan û raperînan de tu carî yekitiyeke xurt çê nebû. Jiyana çandî ya kurdan jî netewe-dewletê re wî qasî ne musayît bû.

Ji hêla edebî ve berî hemûyan Hacî Qadirê Koyî ji bo kurdan behsa esrîbûn û modernîzmê dike li Stenbolê. Ji serhildana mîrektiyên (Serhildanên kurdan bi mîrektiya Babanzade (1806-1808) re dest pê kir.) heya avakirina Komara Tirkiyeyê kurd li Stenbolê di qadên girîng ên dewletê de wek me'mûr kar dikirin. Bi peymanê Mondrosê re çarperçebûna Kurdistanê pêk hat û li ser her çar perçeyan dewletên "monolîtîk" ava bûn. Ev bûn sedem ku kurd dest biserhildanan bikin.

Rewşenbîrên kurd hem pêşengên leşkerî yê serhildanan û hem jî siyasetmedar bûn. Ihsan Nûrî, Osman Sebrî, Memdûh Selîm, Kemal Fewzî, Qedrî Cemîlpaşa, Celadet Alî Bedirxan, Seyîd Evdilqadirê Nehrî... Ji hêla siyasî ve tevgera herî xurt "Xoybûn" bû. Pêşengên Xoybûnê li Stenbolê tehsîla xwe ya ilmî temam kiribûn û zarokên mîr û axayên kurd bûn. Ev pêşeng di heman demê de edîb bûn jî.

Hacî Qadirê Koyî û Modernîte

*“Eger kurdê zubanî xoy nezanî
Muheqqeq daykî hîz (pûşt) e, babî zani”*

1- JIYANA HACÎ QADIRÊ KOYÎ (1816-1897)

Hacî Qadirê Koyî, di sala 1816’an de li gundekî bajarê Koyê ji dayik bûye. Hacî Qadir hec nekiriye, ango neçûye hecê, ji ber ku di meha haciyande ji dayik bûye hê ji biçûkanî jê re gotine Hacî Qadir. Li bajarên wekî Serdeşt, Sablax û Şinoyê xwendina xwe didomîne û di sala 1862’an de îcazeya xwe ya 12 îlmî werdigire û vedigerê bajarê xwe Koyê. Hacî Qadirê Koyî “Xanî”yê duyem e. Ew ji wek Xanî bi derdê milletê xwe dişewitî. Şîr û qesîdeyên wî tev de li ser millet û welêt in. Hacî jî weke Nalî û Şêx Riza çûye Stenbolê û ketiye civata edîb û şahirên Stenbolê.

Ji şahirên wê heyamê zehfê wan farisiya xwe li ber destên Hacî xwendine. Mamosteyê malbata Bedirxaniyan e.

Hacî di sala 1897ê li Stenbolê çûye rehmetê. Tirba wî li Goristana Qerece-Ehmedê ye.

2- MODERNÎTEYA HACI QADIRÊ KOYÎ

Koyî, modernîstê kurd ê yekem e. Di modernîteya Koyî de teoriya mafê gelan ya Rojava tune. Di modernîteya Koyî de pêşveçûna zanyarî û zanistiyê heye. Li gorî Koyî, Rojava bi zanyarî û zanistiyê pêş ve çûye lew xweserû azad in; heke kurd bixwazin azad bibin divê di warê zanistî û zanyariyê de pêş bikevin.

*Ehlî japon bi fenn û sin'etî çak
Seyrî çon Çînî girt û kirdiyexak
(Koyî 2014: 106)*

Ev beyt nêrîna wî dide der. Yanî dibêje bi saya 'ilm û teknîkê neteweyeke çil milyon (japon) dikare neteweyekê çar sed milyon (çîn) bike dilê xwe.

Koyî ji bo kurdên bindest doza serdestiyê nake, doza serbestiyê dike. Anku serxwebûna ku Koyî dixwaze tê de serdestiyê weke dewletên Amerîka, Îngilistan û Fransayê nîn e, ew îlhama xwe ji gelên wekî Sirp, Yûnan û Bûlzar distîne ku ev netewe li dijî Osmaniyan bûne dewletên serbixwe. Koyî di vir de behsa Şoreşa Fransî nekiriye lê belê behsa Serhildana Sûdanê (1881) kiriye.

*Her dîwênê ehlî Sûdan hestanepê weku şêr
Êstêke musteqîll in mehsûdî kullî edyan
Bulzar û sîrb û yonan, hem ermen û qeretax
Her pêncyanbe te'dad nabin be qeddîbaban
Her êke musteqîll in, kullêkî dewlletêk in
Sahîbî ceys û rayet, erkanî herb û meydan*

Koyî serketina van neteweyan girêdayî bi xîretî, xebat, yekitî û pêşveçûna teknîkî dibîne; modernîzma Koyî ew e ku kurd bila 'ilm û teknîka Ewropayê bistînin lê belê di warê kevneşopî û baweriyê de wek xwe bimînin. Her çî qas Koyî di helbestên xwe de behsa pêşveçûna di warê 'ilm û teknîkê de bike jî ji hêla rêveberiyê de wek berê difikire. Ji bo Kurdistana serbixwe modela wî mîrekiyên berê yên feodal in:

*Kîwa waliyî Senenduc, begzadey Rewandar
Kîwa hakimânî Baban, mîrî Cizîr û Botan
Kîwa ew demey ke kurdan azad û serbexo bûn
Sultanî mulk û millet, sahîbî ceys û 'irfan*

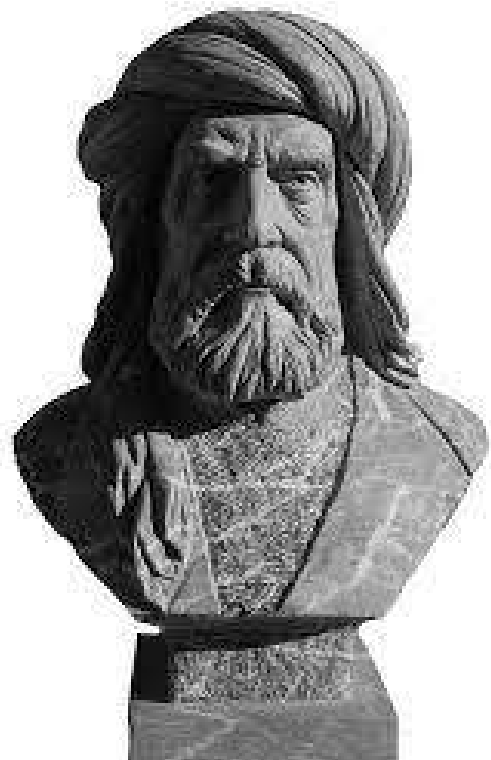
Koyî perwerdeyeke modern dixwaze, ji bo wê jî dibêje bila rojname û pirtûk werin derxistin û dîn ji bin tesîra xurafeyan rizgar bibe. Ji vê hêlê de Koyî ji bo civaka kurd demokrasîyê dixwaze.

Ji hêla mafê jinan de jî bi pêş ve çûye û dixwaze jin di dibistanên modern de bixwînin û perwerde bibin. Li gor Koyî melayekî li dijberî xwendina jinê derkeve, ew mela bê dîn û bê îman e.

Koyî li ser rêça Ehmedê Xanî (1651-1707) ye; têgeha "kurd" wek têgeheke "etnîk" bi kar tîne, têgeha "dewlet"ê jî wek "statu"yê dipejirîne. Lê em fikra Koyî û demokratîkbûna wî têxin dewrê de em dikarin bibêjin ku "eger pêşengtiya Xanî mêr be, ya Koyî jin e."

Koyî di helbestên xwe de êrîş dibe li ser çîna ruhban, durûtiya şexan destnîşan dikir. Hacî Qadir, ji çîna olî nefret dike û wan bi tundî rexne dike. Li gor Koyî ew demagog, bînefs, serwetperest, çavbirçî, bêzena'et û bê mexrîfet in û dijberî kurdperweriyê ne. Şêx û mirîdên wan gel dixapînin, eger diayên qebûl bibûna jixwe wê her kes bi qasî Qarûn dewlemend bûya.

*Lem hemû şêx û murîdenayriya
Ferdekî naçête mizgewtî Xuda*

A) KOMELE, SAZÎ Û PARTIYÊN KURDAN

2. Komeleyeke Şexsî: KURDISTAN AZM-Î KAVÎ CEMIYETÎ: 1900-1907

Kurdîzade Ahmed Ramîz-Fikrî EfendiyêDiyarbekrî.
Ev her du kes, wek naşîr û aktîvistê kurd tên zanîn.

2. KURD TEAVÛN VE TERAKKÎ CEMİYETİ:1908

Serokê wê Seyîd Abdulqadirê Nehrî ye. Emîn Elî
Bedirxan, Babanzade Zîhnî Paşa, Xelîl Xeyalî,
Ehmed Cemîlê Diyarbekrî, Ahmed Ramîzê Liceyî,
Seîdê Kurdî...

Tê zanîn ku li Bedlîs, Mûş, Diyarbekir, Mûsil,
Erzirom, Xinis û Bexdayê şaxên wê hebûn. Piştî “31
Mart Vakasi” (Bûyera 31ê Adarê) hatiye
qedexekirin.

3. KURD NEŞR-Î MAARİF CEMİYETİ: 1910

Kurd Teavün ve Terakkî Cemiyeti girîngî dabû
perwerdehiyê jî. Dixwest ku li Kurdistanê
xwendingeh û kesên xwende zêde bibin. Bi vê
minasebetê di bunyeya xwe de bi navê “Kürd Neşr-i
Maarif Cemiyetî” saziyek din damezrand. Vê saziyê
di 1910an de li semta Divanyoluya vê zemanê
dibistana seretayî ya yekem a kurdî jî vekir. Wekî
din ji bo perwerdehiyê kîjan kitêban çap kirine, em
nizanin.

4. MEŞRUTİYET MEKTEBİ/KÜRD MEKTEB- İMUŞRÛTİYET İBTİDAİSİ: 1910.

Li gor hin lêkolînan ev dibistan, bi bayê azad ê
meşrûtiyetê di sala 1910an de li Çemberlîtaşê
hatiye vekirin. Di heman demê de dibistana yekem
a asrî ye ji bo kurdên Stenbolê. Tê hêvîkirin ku li
hin bajarên Kurdistanê jî dê di formata wê de
dibistan vebin. Lê ihtîmaleke mezin bi destpêkirina
Şerê Balqanan ê Yekem re hatiye girtin. Xelîl
Xeyalî yek ji mamosteyên vê dibistanê bû.

Îhtîmaleke mezin “Elîfba”ya Xelîl Xeyalî di vê dewrê de û ji bo armançeke wisan hatibû amadekirin.

5. KÛRT TALEBECEMİYETİ-HÊVÎ: 1912

Yekem rêxistina qanûnî ya xwendekarên kurd e. Qedrî Cemîlpaşa, Omer Cemîlpaşa, Memduh Selîm, Fuad Temo, Xelîl Xeyalî, Cerrahzade Zekî Diyarbekrî, Ahmed Ramîzê Lîceyî, Şukrî Sekban, Kemal Fewzî, Memdûh Selîm, Ekrem Cemîlpaşa, Ezîz Baban, Mistefa Şewqî, M. Şewqî Erwasî, Hemzeyê Muksî, Asef Bedirxan, Mihemed Mîhrî, Evdirehîm Rehmî hin endamên wê bûn.

Li gor Qedrî Cemîlpaşa, dema ku Osmanîperwerî qulibî li ser tirkperestiyê, ereban bi navê Muntedî-ul Edebî, arnawûdan Başkîm û kurdan jî bi navê Hêvî ji xwe re sazî damezrandin. Di bin banê vê komeleyê de kovarên wek “Rojî Kurd”, “Hetwaî Kurd” û “Yekbûn” hatine weşandin.

6. KÛRDÎSTAN TEALÎ CEMİYETİ: 1918-1921

Di sala 1918’an de ava bûye. Serokê wê Seyîd Abdulqadir e. Paşê re 19 şaxên wê li Kurdistanê ava dibin. Hin endam û rêvebirên komeleyê ev bûn: Seîdê Kurdî, Abdullah Cevdet, Şewqî Erwasî, Mihemed Mîhrî, Hemzeyê Mûksî, Xelîl Xeyalî, Emîn Alî Bedirxan, Dr. Nûrî Dêrsimî, Kemal Fewzî, Pîremêrd... Cemiyet piştê bûye du birr: Yên ku bi pêşengiya S. Abdulqadir otonomî dixwestin û yên ku Teşkilat-i Îctimaiyetî Cemiyetî ava kirin û azadîxwaz bûn: Emîn Alî Bedirxan, Şukrî Baban, Fuad

Baban, Memduh Selîmbegî, Necmeddîn Kerkûkî, Ekrem Cemîlpaşa, Mewlanzade Rîfet, Kemal Fewzî, Sureya Bedirxan...

Li gorî hikûmeta Osmanî ev komele, komeleyeke mûzir (bi zerar) bû. Dîsa M.Kemal Atatürk bi vî awayî behsa vê komeleyê dike:

“Armanca vê komeleyê ew e ku di bin hîmayeya dewletên biyanî de dewleteke kurd ava bike.” (İsmail Göldaş, Kürdistan Tealî Cemiyeti, Rp: 70, Weşanên Doz, 1991, Stenbol) Komele 1920’an de ji hêla Hikûmeta Osmanî ve tê girtin.

Di bin banê komeleyêde Kovara Jîn dest bi weşanê dike.

7. KÛRD TAMİM-İ MAARİF VE NEŞRİYATCEMİYETİ: →1919

Ev organa komeleyê ji bo çapkirina kitêbên edebî û perwerdehiyê hatiye damezrandin. Serokê vê komeleyê Hemzeyê Mûksî ye. Di nav avakaran de Abdullah Cevdet, Abdurrahman Bedirxan, Bedîûzzaman Saîd Efendî, Kurdîzade Ahmed Ramîz, Xelîl Xeyalî hebûn. Ji nîzamnâmeya wê diyar e, armanca bingehîn a vê komeleyê perwerdekirina zarokên kurd ên feqîr e, ji bo wan hînkirina sin’etekê ye, ji bo yên Stenbolê avakirina dibistanan e û ger fersend çêbe dê heman faalîyetan jî li Kurdistanê bikin. Tê texmînkirin ku vê komeleyê hin kitêb çap kirine. Lê ya tesbîtkirî ya ku mohra cemiyetê li ser e Mem û Zîna Ehmedê Xanî ye.

8. KÛRD TEALÎ NİSVAN CEMİYETİ→1919

Komele di heman demê de ji bo jinên kurdan jî hin beşan damezrandiye. Ewilîn komeleya jinên kurd e. Seroka wê Encum Yamulkî Xanim(1865-1936) e. Armançavê komeleye ev in:

* Di warê şaristaniyê de pêşketina jinên kurd

* Di jiyanamalbatên kurd de pêkanîna tertîbênsaziyî û civakî

* Ji bo debara kesênku ji ber ku koçberiya zordarî neçar mane, xebatên aborî. (İbrahim Sediyanî, 1. Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Kürt Cemiyetleri, Kovara Kürt Tarihi, rp: 57)

9. KÜRT TEŞKILATI İÇTİMAİYE CEMİYETİ →1919.

Ji aliyê rewşenbîrên ku ji “Kürt Teali Cemiyeti” yê veqetayîn ve hatiye damezrandin. Serokê wê Emîn Alî Bedirxan e. Hinek endamên wê ev in: Şikrî Baban, Abdullah Cevdet, Kemal Fewzî, Ekrem Cemîlpaşa, Necmedînî Kerkukî, Mewlanzade Rifat, Memdûh Selîm... Alaya vê komeleyê di heman demî de bûye alaya Komara Mehabadê jî. (M. Şerif Sevmiş, Mehâbad:Yarım Kalan Şarkımız,Yüksekova Haber, 22 Sibat 2012)

10. KÜRT MİLLÎ FIRKASI →1919.

Ne komele lê partiyeke siyasî ye. Bi pêşengtiya Memduh Selîm Beg hate avakirin. Serokê wê Necmedînî Kirkûkî ye. Tekane partî ye navê “Kurd” tê de derbas dibe. Heta sala 1927’an Kongreya Xoybûnê jiyaye.

رۆژنامه

١٣١٢

بدرخان زاده احمد نريا
آدرسى
استانبولده سرکه حى استانبولى
قارىسىنده «رۆژنامه»
فرقهسى اداره سانسى
مستكمره موافق آكار درج ايدىز
ابدريان اوراق اعاده ايدىز
هه لىكى (٣٠) آلتى آلتى (٢٠)
غروشد

هفت روزجا چاركى دركغه زرخوش بوراندىن وعلماندا صنت و معرفتى

نسخهسى ١٠ پارهدر

کردلرى تحصيل علوم و فنونه و حسن آمیزشه نشونى انجمن هفته لى تركه كر

١٢ شاط سنة ٣٢٤

حالبو كه شرقده حال بومى كرده قائلسايب
ترپه درجهسى كچهرك و پاد درجهسى بولبور، اخلاق
عموميه مزي امراء ، نرى معروض دركه هلاك
ايميزور

مدافعه
مدافعه انساى چىسه سفوت ، اخوت ،
سلامت و حسن بندن عارى اوله روق حسن معامله
كوسترمك ، حقيقتى جملى برزآ كنه قدا ايتكمدر.

B) ROJNAME Û KOVAR

Ewilîn rojnameya Kurdan e.
Di 22'ê Nîsana 1898'an de li
Qahîreyê ji aliyê Mîktad
Mîthat Bedirxan ve derdiçe.

1. Rojnameya KURDISTAN: 1898-1902 → 31 jimar

Ewilîn rojnameya Kurdan e. Di 22'ê Nîsana 1898'an de li Qahîreyê ji aliyê Mîktad Mîthat Bedirxan ve derdiçe. Bi alfabeya Erebî û bi zimanê Kurdî, bi temamî 31 hejmar weşiyane. Heta hejmara 5ê li Qahîreyê der tê. Piştî hejmara 5an weşangerê wê M. Mîthat Bedirxan diçe li ser dilovaniya xwe. Piştî Mîr Mîthat, Evdîrehman Bedirxan Beg dibe weşangerê Rojnameya Kurdistanê. Hejmarên 6'an heta 19an li Cenewreyê, 20an heta 23'yanli Londonê, 24an heta 29an li Folkstonê, hejmarên 30 û 31ê jî li Cenewreyê weşiyaye. Jimara 1ê heya 23an 15 rojan carekê, ji 24an heya 31ê mehane derketiye.

Nîşe: Kurd her rojên 22yê Nîsanê wek Roja Rojnamegerên Kurd pîroz dikin.

2. Kürt Teavünve Terakki Gazetesi: 1908-1909 → 9 jimar

Berpirsiyar: Suleymaniyelî Tewfîq (Pîremêrd)
Sernivîskar: Diyarbekirî Ahmed Cemîl.

Nivîskarên wê: Bediuzzeman Seîdê Kurdî (Molla Saîd), Süleyman Nazîf, Seyyah Ahmet Şewqî (çend nivîsên wî yên kurdî hene), Xelîl Xeyalî (hejmara 8an de nivîseke kurdî), Babanzade Îsmâil Hakkî, Süleymaniyeli Seyfullah, Malatyalı Bedri.

3. Kovara ROJÎ KURD: 1913 →4 jimar

Xwedî û berpîrs, Ebdulkerîmê Silêmanî (Süleymaniyeli Abdülkerîm) bû. Li ser dinivîsîne ku “Şimdilik Ayda Bir Neşrolunur” (Mehê carekê tê weşandin).

Nivîskarên wê ev bûn: Abdullah Cevdet, Mehmet Mîhrî, Diyarbekirli Fikrî Necdet, Ebdulezîz Baban, Süleymaniyeli Abdülkerîm, Ekrem(Cemîlpaşa), Xelîl Xeyalî (M./M.X./Modanî X.), Fuad Temo, Erganî Madenlî Y.C. (Kürdlerde Kadın Meselesi), Babanzade İsmail Hakkı, M. Salih Bedirxan, Necmeddînî Kirkûkî...

Kovar, wek ên beriya xwe du-zimanî bû: Ew nivîs bi vî rengî dikarinwerin destnîşankirin:

*Nivîskarê herî navdar ê vê kovarê Xelîl Xeyalî ye. Xelîl Xeyalî bi nivîsa xwe ya bi navê “Ziman” derbarê berhevkirin û arşîva nivîsên Kurdî yên li ser çand û folklorê agahiyên dide û banga “vegera li nava gel” dike.

* Ewilîn wergeraedebî a modern divê kovarê de belav dibe. Xelîl Xeyalî helbesta Mehmet Akif ERSOY “Müslümanlık Nerede?”yê bi navê “Hewar û Fîzar Misilmanî” (Kovara Rojî Kurd, Hejmar:2) werdigerîne kurmancî.

* Piştî jimara çarem (12ê Îlona 1913an)weşana kovarê betal bûye. M. Emîn Bozarslan dibeje ku kovar ji aliyê hikûmetê ve hatiye girtin.

4. Kovara HETAWÎ KURD: 1913-1914 →6 jimar li ber dest in: 1, 2,3, 4, 4-5, 10. Jimarên6,7,8,9 winda ne. Bêtir malbata Baban li pêş e.

Xwedî û mudîrê berpîrsiyar Baban ‘Ebdulezîz e.

Kovar, heta jimara çara mehane, piştî wê jî serê panzdeh roja derketiye.

Ziman	Helbest	Pexşan	Giştî
Tirkiya Osmanî	-	32	32
Kurdî (Kurmancî)	4	21	25
Kurdî (Sorani)	3	9	12
Giştî	7	62	69

* Yekem çîroka kurdî ya modern (“Çîrok”:Fuad Temo) di hejmara 1 û 2yan a vê kovarê de derçûye.

Gava mehane bû her jimar 32 rûpel bûn, piştî ku dibe panzdeh roja carek tê her jimar dibe 16 rûpel. Piştî jimara 10. a 3'yê tîrmeha 1914'an weşana kovarê rawestiye, lewra ji ber şerê

cîhanê yê yekem Dewleta Osmanî seferberî îlan kiriye û hemû ciwan çûne eskeriyê.

Kovar du-zimanî ye. Nivîsên tê de wiha dikare were tesnîfkirin:

Ziman	Helbest	Pexşan	Giştî
Tirkiya Osmanî	1	42	43
Kurdî (Kurmançî)	8	9	17
Kurdî (Sorani)	12	11	23
Giştî	21	62	83

* Nivîsên Tirkî ji bilî yekê -ew jî mersiyyeye ku li ser mirina Babanzade Îsmail Heqqî hatiye gotin- tev pexşan in lê di nivîsên Kurdî de helbest û pexşan bi sêra hev in. A rastî ev ji aliyê edebiyatê ve dewlemendiyek e lê ji aliyekî din ve jî diyar dike ku di Kurdî de serdestiya helbestê didome û kevneşopiya pexşana Kurdî hê xurt nebûye.

*Di hin nivîsên kovarê de nivîskaran navên mustear bi kar anîne. Bi taybetî du kes di vî warî de derdikevin pêş: Xelîl Xeyalî û Mihemed Mîhrî. Xelîl Xeyalî navên Babê Naco û M.X. bi kar tîne. Mihemed Mîhrî, ji xeynî navê xwe mustearên wek Benî Erdelanî E.M, Zehawîzade E.M, Zehawîzade Y. Z, D..zade jî bi kar aniye.

*Şexsiyetekî Kurd heye ku ew bi nivîsên xwe di Hetawî Kurd de cih nagire lê siya wî eşkere xuya dike: Bediuzzeman Seîde Kurdî. M.X (Xelîl Xeyalî),

Hemzeyê Muksî, Mihemed Şefîq Erwasî, Mihemed Mîhrî û 'Ebdulmecîde Nursî ku nivîs û helbestên wan di kovarê de hatine weşandin, her pênc jî şagirtên Bediuzzeman in.

Ji wana Hemzeyê Muksî, Mihemed Şefîq Erwasî û 'Ebdulmecîde Nûrsî, li Wanê di Medreseya Horhor de ji Bediuzzeman ders standin e. 'Ebdulmecîde Nûrsî jixwe birayê piçûk ê Bediuzzeman e. Mihemed Mîhrî û Xelîl Xeyalî jî piştî ku Bediuzzeman tê Stenbolê dibine şagirdê wî û Mihemed Mîhrî di heman demê de dibe parêzvanê Bediuzzeman. (Veysel Aydeniz, Heman Berhem, r.351-352) Balkêşe Hemzeyê Muksî, Mihemed Şewqî Erwasî, 'Ebdulmecîde Nûrsî û Îbrahîm Heralûş di kovarê de înzeya xwe wekî "Şagirtên Medreseya Reşadiya Zehra (Medrese-i Zehrâ-yî Reşâdiye)" diavêjin. Em dizanin ku Medreseya Zehra, projeyeke Bediuzzeman e, ew dixwazê wê

li Wanê ava bike û tê de hem ‘ilmên zanistî hem jî yên dînî bi hev re û bi zimanên Kurdî, Tirkî û ‘Erebî bêne xwendin. Di sala 1914’an de Waliyê Wanê Hesên Tehsîn, agahî dide ku bi arîkariya Wezîrê Ewqafê Xeyrî Beg li Wanê dest biçêkirina Medrese-i Zehrâ-yî Reşâdiye hatiye kirin. Lê derbarê encama wê de agahiyên me tune ne. (Mehmet Bayrak, Said-i Kurdî Ve Kürt Sorunu II, <http://www.kurder.dk/nuce/2012/04/14/surgun-ve-hapisle-gecen-bir-omur/>, 19.04.2012)

5. Kovara YEKBÛN: →1914

Li gor bîranînên Musa Anter û gotareke Kemal Mezher Fûad 4 jimarên wê hene. Lê îro ne li ber dest in. Tê de bêtir nivîsên M. Salih Bedirxan hene û malbata Bedirxaniyan tê de aktîf e.

6. Kovara JÎN: 1918-1919 →25 jimar

* Di Êwra Stenbolê de kovara herî girîng e.

* Ev kovar organa edebî û siyasîya komeleya Kürt Tealî Cemiyetîbû. Nivîsên gelek hêja tê de hene.

* 20 jimarên pêşîn bi edîtorîya Hemzeyê Muksî, 5 jimarên dawîn bi berpirsiyariya Memduh Selîm Begê Wanî derketiye.

Zimanê kovarê tirkîû kurdî ye. Di kovarêde zaravayên Kurmancîû Soranî hatinebikaranîn.

Kovar armanca xwe wiha têne ziman: Jîn ne ji bo destxistina menfeetekî maddî derdikeve. Armanca wê, belavkirina zanîne ya li ser jîyana kurd a dîrokî, heqên wî yên neteweyî, bêjeya wî û rewşa wî ya civakî ye, ku ji sedsalên dirêj vir de hatine îhmalkirin. Li gora baweriya me amadekirina ciyekî layiq ji bo neteweyê kurd di civîngeha neteweyan de, bi xebata wisan mimkun e ku awayê wê xebatê li gora fama wê demê be.

* Nivîskarên çalak ên vê kovarê E. Rehmî Hekarî, Qazîzade Mustefa Şewqî, Kurdiyê Bitlîsî, Kemal Fewzî, Law Reşîd, Siwerekî Hilmî, Pîremêrd in...

* Nivîskarên wekî Kamiran Alî Bedirxan, Evdîrehîm Rehmî Hekarî, Kurdek (ev naveke mustear e) û Ihsan Nûrî di hin nivîsên xwe yên kovarê de pesnê “Prensîbên Wîlsonî” dane. Evdîrehîm Rehmî Hekarî di sernivîsara

“Şerê Topan Xilas Bû, Îro Şerê Qeleman e” de wiha gotiye: “Her kes mecbûr e mûhafaza heqê xwe biket. Eger neket heqê jînê çunîne, bêheq e. Hifza heqî bi du usûlan dibit. Yan dê bi qeweta destan, yanî bi wasîta tîfing, top, bomba, tebancan bit; yan jî bi wasîta ilmê huqûqê, bi tarîxê dibit.” Nivîskar paşê gotiye hu her kes têngîhîşt ku bi şerê top û tîfingan heq nayê standin, her kesî zanî ku heq bi wasîta qelemê tê standin û wiha domandiye: “Da’wa top, tîfing, şeşderban, bombayan xilas. Da’wa qelemê ye. Qeweta ilm û zanîne hakim e li ser hemî tiştan”

(Kovara Jîn, Jimar: 7, rp: 13-14)

* Şerê pênuş û xencerê wê di edebiyata kurdî de berdewambe ku ev ê xwe bigihîjîne “Gazinda Xencera Min” a Celadet Alî Bedirxan. (Celadet Alî Bedirxan, Gazinda Xencera Min, Kovara Hawar)

Kemal Fewzî û Law Reşîd derbareyê folklorê kurdî de xebatên zanistî kirine. Kemal Fewzî di rêzegotarên bi navê “Kürd Masalları” (Çîrçîrokên Kurdî) û “Altın Kaküllü Çocuk”ê (Lawikê Perçemzêrîn) de derbarê çîrok, mîtolojî û efsaneyan de agahî dane. (Kovara Jîn, Jimar: 22-23-24)

Cara ewil Kemal Fewzî derbareyê xebatên folklorîk de doza rêbazên zanistî kiriye. Dîsa Law Reşîd di Kovara Jînê de bi navê “Kürdlerde Durub-î Emsal” gotinên pêşiyên senifandiye û wan şîrove kiriye.

Senifandina Law Reşîd bi vî awayî ye:

1.Îçtîmaî 2.Hamasî 3.Edebî 4.Hukmî 5.Mîzahî
6.Tarihî 7.Efsanewî 8.Aîlewî 9.Ziraî-Rasadî 10-
Hadîsewî

(Kovara Jîn, Kürdlerde Durub-îEmsal, Law
Reşîd, Hejmar: 3-4-5-6-7-8)

* Nivîskarên wekî Kurdiyê Bitlîsî, Memdûh
Selîm û Evdîrehîm Rehmî Hekarî ji bo
netewperweriya kurdan Cejna Newrozê wek
metaforekê dibînîn û divê newroz bibe mîlada
netewperweriya kurd. (Kovara Jîn, Jimar: 1-14-
16-21)

* Şanoya yekem a edebiyata kurdî (Memê Alan:
E. Rehmî Hekarî) di hejmarên 15 û 16ê vê
kovarê de derçûye.

7. Kovara KURDISTAN: 1919-1920 → 13 jimar
li ber destanin.

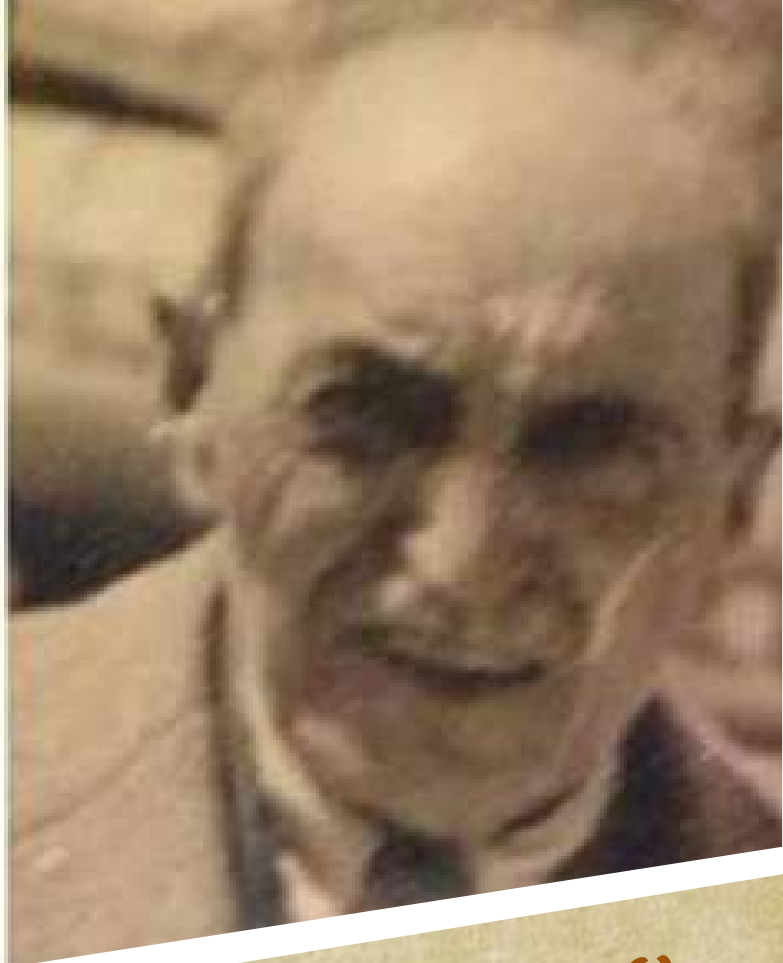
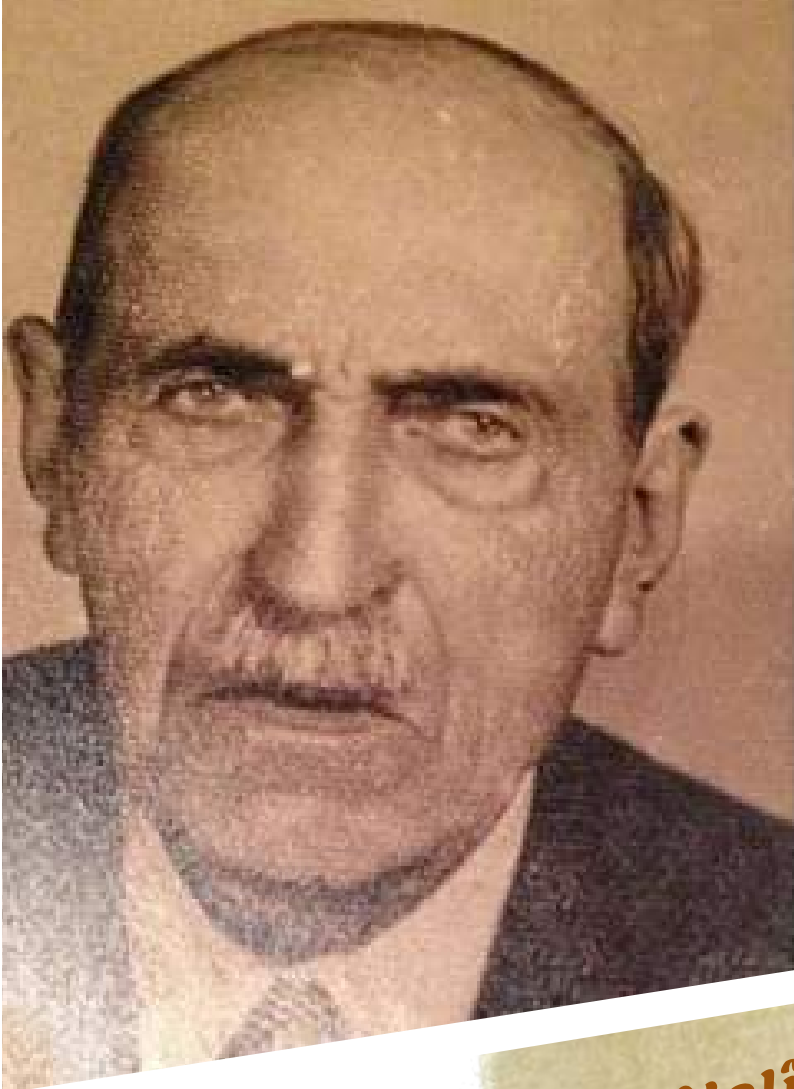
Ji aliyê Mihemed Şewqî Arwasî û Mihemed
Mihri ve hatiye derxistin.

ÇEND NIVÎSKARÊN VÊ SERDEMÊ

Xelîlê XEYALÎ (1876-1926)

Xelîl Xeyalî ji Modkêye, ji qebîleya “Mûdan”ê ye. Li cem Se’îdê Nûrsî (1876-1960) ders girtiye û gelek di bin bandora wî de maye. Di dawiya sedsala 19an de çûye Stenbolê û li wê derê li ser xwendin û nivîsandina bi zimanê kurdî xebat kiriye. Di sala 1908an de li Stenbolêdi damezirandina komeleyên bi navên Kurd Te’avun û Teraqî û Kurd Neşrê Me’arifde cih girtiye. Ji bo perwerdekirina zarokên kurdan bi zimanê kurdî, di sala 1910an de ji aliyê komeleya Kurd Neşrê Me’arif ve li Çemberlîtaşê yekemîn dibistana kurdî bi navê Kurd Nimûne Îbtidaîsi-Meşrutiyet hatiye vekirin. Xelîl Xeyalî di vekirina vê dibistanê de rolek mezin leyistiye. Di vê dibistanê de li gor elfabeya wî ya ku em ê behs bikin perwerde bi zimanê kurdî hatiye kirin. Xelîl Xeyalî di damezirandina Kûrt Talebe Cemiyeti (Hêvî) de jî rolek girîng leyistiye.

Armanca herî girîng a vê komeleyê ji bo hêsankirina xwendin û nivîsandina bi zimanê kurdî amadekirina elfabeyek kurdî bû. Xelîl Xeyalî di kovarabi navê Rojî Kurd de li ser xwendin û nivîsandina bi zimanê kurdî û standartkirina elfabeyek ku ji bo temamê zaravayên kurdî bi kar bê, çend gotar nivîsandine. Bo nimûne di hejmar 3. de, di gotara xwe ya bi ser navê “Ziman” de pirsek wiha kiriye: “Kurd îro muhtacê çi ne? Em ewan bêjin.” Paşê jî tiştên ku îhtiyaciya kurdan bi wan heye di 10 madeyande rêz kiriye. Di madeyênduyemîn, sêyemîn û heştemîn de wiha gotiye:

2- Ser terzeknû elfabeyek.

3- Ji bona temamê zimanê kurdîtiyê qamûsek (ferhengê mezin). 8- Ji bo zimanê kurdan serf û nehwek (rêzimanek).

Çawa ku ji madeya duyemîn jî tê fêmkirin jiber ku baweriya Xelîl Xeyalî bi divêtiya amedekirina elfabeyek standart a kurdî hebû, **di sala 1909an de li Stenbolê yekemîn alfabeya kurdî ya bi tîpên erebî çê kiriye û navê wê daniye “Elifbeyê Kurmancî”.**

Alfabeya Xelîl Xeyalî

Alfabeya Xelîl Xeyalî yekemînalfabeya kurdî bi tîpên erebî ye.

Xelîl Xeyalî di heman demê helbesta Mehmet Akif ERSOY “Müslümanlık Nerede”yê bi navê “Hewar û Fîzar Misilmanî” wergerandiye kurmancî. Ev werger di edebiyata kurdî de yekem wergera modern a edebî ye.

ا = Ab	ب = Bb	پ = Pp	ت = Tt	ث = Ss	ج = Cc	چ = Çç
ح = Hh	خ = Xx	د = Dd	ذ = Zz	ر = Rr	ز = Zz	ژ = Jj
س = Ss	ش = Şş	ص = Ss	ض = Dd	ط = Tt	ظ = Zz	ع = ‘
غ = Ğğ	ف = Ff	ف = Vv	ق = Qq	ك = Kk	گ = Gg	ل = Li
م = Mm	ن = Nn	و = Ww	ه = Hh	ال = La	ي = Yy	

Evdîrehîm Rehmî HEKARÎ (1890-1958)

Evdîrehîm Rehmî, Li Elbaqê hatiye dinyayê. Evdîrehîm Rehmî Hekarî diçe Stembolê û di Fakûlteya Îlahiyatê ya Stenbolê de dixwîne. Li wir bi çalakvanên kurd re xebata kurdayetiyê dimeşîne. Ew di Şerê Cihanê yê Yekemîn de li eniya Kafkasyayê ji aliyê Rûsan ve dîl tê girtin. Evdîrehîm Rehmî Hekarî ji ola Îslamê neqetiyaye lê tu caran dev ji kurdayetiyê jî bernedaye. Xwestiyê kurdayetî û ola Îslamê bi hev re bimeşîne.

Ji ber ku rêxistinên kurdan yên wê demê “Azadî” û “Xoybûn” tenê li ser Kurdayetiyê bûn û oldarî tê de tine bû, Rehmî Hekarî xwe di nava van rêxistinan de nedîtîye. Rehmî Hekarî ji tarîqeta Xalidiyan bû, Xalidî ew bizava îslamî ye ku Nexşebendîtî di nava Kurdan de belav kiriye û heta bajarên Tirkiyê jî biriye.

Helbestên xwe bi navê “Gaziya Welat” di kovara helbestan de çap kiriye (1921). Zimanê helbestên wî sade û bi devoka Hekariyê ye. Ev helbest di Adara 2014’an de li mizgefteke Konyayê hatin dîtin. Ji xeynî vê 21 helbestên wî di Kovara JÎN’ê de çap dibin.

Evdîrehîm Rehmî, yekemîn şanoya kurdî “Memê Alan” nivîsandîye. Ev şano hem behsa ola Îslamê û hem jî behsa netewperweriya kurd dike. Di dewra Selehedîn de xeza derdikeve û kurdên şûrkêş tevî xezayê dibin. Memê Alan bi Xezalê re zewiciye û xatir ji diya xwe Çavreş û ji hevsera xwe Xezalê dixwaze da tevî xezayê bibe. Xezal dixwaze ew jî bi Mem re here lê Mem dibêje: “Di şerê weha da şerm e jin di gel me bîn.

Hem jî dayîka min tenê ye. Tu dê çawa bbihêlî!” Salek piştî çûna Mem, Xezal êdî diqehire û gazindan dike. Mêvanek birîndar têye mala wan, Xezal alikariya mêrikê birîndar dike û wek “mêvanê Xudê” lê dinêre. Mêhvan dibêje: “Hûn keça malê ne, yan bûka malê ne?” Xezal: “Hûn mêhvan neban, miqabilê vê sûala te lazim tat. Ez bi çekan cewab bidim. Hinde qeder heye tu mêhvan î, qedrê mêhvaniyê ser me wacîb e û çu kurdan mala xwe da deng mêhvanan nekiriye û daîma kurmancan di riya mêhvana xwe da can daye. Dijminê kurmancan bibite mêhvan, dîsa qebûl dikin û qedrî digirin û xizmetê bo dikin.” Mêhvan: “Xezala min! Sed aferîn bo îsmeta te! Ez fexrê bi te dikim! Te ez nenasîm, ez Memo me! Şîrê te xwarî li te helal bit!” Paşê re mêhvan yanê Memo û Xezal bi hev re radizin. Haya Çavreşê jê tune ku ew mêhvan Memo bi xwe ye. Xezal, rimê dikişîne û singê Memo radike û bi xeletî dibe kujerê kurê xwe.

Di vê şanoyê şaşiyên wek anakronîzmayê derdikevin pêş ku di dewra Selehedîn de netewperwerî qet tunebû. Evdîrehîm Rehmî di vê şanoyê de hem oldariya xwe û hem jî netewperweriya xwe derxistiye pêş.

Hin berhemên wî ev in:

- Kulîla Elîfbayê
- Aqîda Îmanê
- Dersa Dîn
- Welat (erdnîgarî)
- Erdê Xudê (erdnîgarî)
- Mîrov (tenduristî)
- Hijmar (matematîk)

Lorî lorî welat lorî
Dijmin hatin ketine dorî
Wê ji te re dikolin korî
De lorî lorî bêkes lorî

Lorî dikim ji bi hêvî
Mendal piçûk boy me nekêfî
Qe nizaninmane sêvî
De lorî lorî welat lorî

Pîremêrd (1867-1950)

Helbestkar û nivîskarê gewre Pîremêrd, di sala 1867'an de li Silêmaniyê ji dayîk bûye. Navê wî yê din "Suleymaniyelî Tewfîq" e. Li gel kurdî zimanê Tirkî, Erebî û Farisî jî dizanîbû. 1891'an derbasî Stenbolê dibe û gelek di bin bandora helbestên Hacî Qadirê Koyî de dimîne. Dibe berpirsiyarê "Kürt Teavûn ve Terakkî Gazetesi". Dema vedigere Silêmaniyê dibe berpirsiyarê Rojnameya Jîn û di heman demê de çapxaneyekê kirê dike. Heta dawiya emrê xwe karê çapxane û weşangeriyê didomîne. Di helbestên xwe de li gel hêmanên netewperweriyê dîsa li ser hêmanên xwezayê jî disekine. Pîremêrd, di felsefeya xwe de, ew mafê ji law û mêran re hatiye nasîn, divê haman maf jikeç û jinan re jî bê nasîn. Da ku em bi aliyê cîhaneke wekhevî ve biherikîn û ji wan kevneperestiyên gemar rizgar bibin.

Ev jî hem di warê hizrî de û hem jî di warê edebî de moderniya Pîremêrddestnîşan dike.

"Ey keçikno werin mektebê
Hûn teskinê dilê me ne
Zîneta bax û ba û terîqê ne
Rewneqa destê gul im
Teze em tê gehîştin/
Dayika qenc xwendewar
Mesela we têne meydan
Qewmekê pê bêye kar
Jîn şirîka jîna mêr e
Nek tenê xerêqa bar û dar e
Terbiyeta mêjik û mindal e
Bo weten bêwijdan helal e."

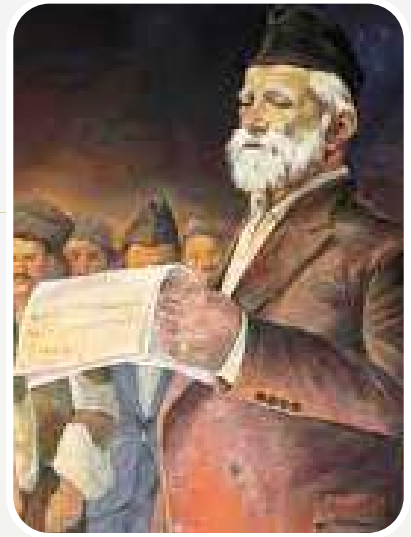

Xebat û Berhemên Wî

- Mawlawî kurd (ji hewramanîwergerandiye soranî), 1935
- Trajediya Mem û Zîn a Ehmedê Xanî, 1935
- Çîroka 12 suwariyan ji Merîwanê, 1935
- Xirmaî Kay Kon, Jiyan, 1936
- Galte û gep-Berhevka folklora kurdî, 1947
- Kemançejen (wergêra ji tirkî)
- Mewlana Xalid Neqşîbendî
- Besaranî (ji hewramanî wergêrasoranî)
- Encamî piyawî bengkêş, Gelawêj, 1941
- Zoremilî milşikanîle dûwaye, Gelawêj, 1942
- Felesefey kiçe kurdek, Gelawêj, 1942
- Mehmûd Axa, 1942

Eva roja sala taze ye, Newroz hatiye
Cejna kevnê kurd e bi xweşî hatiye
Çend sal e gula hîvya mebestbû heta par
Her xûna lawan bû gula ava nû bihar
Wî rengî sore bû ke asoyê bilindî kurd
Mizgîna beyanê bo gele dûr û nêzîk bîr
Newroz bû agrekî weha xiste nav cergewe
Lawan bi eşq diçûn pêşber pir mergewe
Wa roj hilat ji bedena berza welatewe
Xûna şehîd e, rengê şefeq şewq vedatewe
Heta niha li tarîxa millet da rû nede
Qelxana gulê sîngê keçikan be hilnede
Bo şehîdêweten naxwaze şîwen û girîn
Ew namirin, wa li dilê miletan de dijîn.

MEHABAD

SILÊMANÎ

ÊWRA DUYEM: SILÊMANÎ (1920-1932)*

A)REWŞA SIYASÎ

Cara Duyem Parçebûna Kurdistanê û Netewe-Dewletên Nû

Piştî Şerê Cîhanê yê Yekem, Îngilîzan dest danîn ser Iraqê û frensîzan jî hikumraniya xwe li Sûriyeyêqayîm kirin. Li van deveran rêveberiyên “mandater” ava bûn. Piştî bi vekişîna van dewletên emperyal re li van deveran dewletên “monolîtîk” ava bûn. Ev dewletên nû monolîtîk (tek-tip) bûn; ji ber ku di polîtîkayên ziman, dîn, aborî û çandî de bi têra xwe otorîter bûn. Netewe-dewleta wan li ser bîngeheke “yek-al”, “yek-ziman”, “yek-milet” saz bû. Di her rewşê de entegrasyona kêmar û neteweyên cuda bi riya “asîmîlasyon”ê pêwîst didîtin. Lewma sîstema xwe ya perwerdeyê jî li gor vê polîtîkayê saz kirin.

Lewma em dikarin bibêjin, bi vê pêvajoyê re Kurdistan hem cara duyem parçe bû

Ev karakter, di Komara Tirkiye û Dewleta Îranê de jî (bi dewra modernîzasyona Rojavayî re) hebû

Lewma em dikarin bibêjin, bi vê pêvajoyê re Kurdistan hem cara duyem parçe bû (berê, bi hevpeymanî Qesra Şîrîn re di nav împeratoriye Osmanî û Safewî de) û hem jî li ser xaka wê, iqtidarên otorîter û monolîtîk ava bûn ku dijminê hebûna kurdan bûn.

*Rehên vê êwrê qut nebûne û heya îro hatiye, lê em ê heta destpêka Hawarê behsa vê êwrê bikin.

1. Rewşa Li Iraqê û Başûrê Kurdistanê

Bi hevpeymanana Mondrosê re îngilîz û tirkan çek danîbûn, lê ji ber wîlayeta Mûsilê, di nav têkoşînekê de bûn. Niyeta îngilîzan tunebû dev ji van sehayên petrolê berdîn û tirk jî hê li pey nifûza xwe ya berê bûn. Reqabeta di navbera van de car bi car teşwîq kiriye ku agirê kurdperweriya van salan hinekî din gur bibe. Bi Hevpeymanana Sewrê re (1920) ji xwe berpirsiyariya Komeleya Neteweyan (Cemiyet-i Eqwam) jî derketibû meydanê ku li deverên ereb dewletên wek Hîcaz, Sûriye û Iraqê ava bibin û li herêmên ermenî û kurdan jî ji bo van miletan dewletên nû saz bibin. Xalên wek 62 û 64 ên vê peymanê ji bo kurdan rê dida dewletekê bo wan deverên ku di bin hikumraniya tirkan de mayî û dîsa vê hevpeymanê qedera wîlayeta Mûsilê (ku di bin kontrola îngilîzan de bû) jî dispart referandûmekê. **Lewma polîtîkayên îngilîzan ên li ser kurdan, di nav dudiliyekê de bûn:**

Hem li hember tirkan ji bo bidestxistina Mûsilê piştî xwe didan kurperweriyê û hem jî ji bo ku kurd li Iraqê berê xwe nedin serxwebûnê, sînorên vê kurdperweriyê teng dikirin.

Lewma bi qewlê Amir Hassanpour (Amir Hassanpour, Kürdistan'da Miliyetçilik ve Dil, Weşanên Avesta) li Iraqê ji bo du deman, du pratîkên wiha derketin:

Polîtîkayên Teşwîqkirina Kurdî (1918-1926)

Ji aliyê îngilîzan ve ji bo daxwazên kurdan teşwîqa herî berçav ew bû ku li daîreyên fermî yên hukumetê, kurdî bê bikaranîn. Jixwe dema bi Peymana Lozanê re (1923) hat dîtîn ku sê dewletên ereban (Hîcaz, Sûriye û Iraq) tînan naskirin, lê behsa Kurdistan û Ermenistanê nabe, hem di nav kurdên Bakurê Kurdistanê û hem jî di nav yên Başûrê Kurdistanê de rewş bi temamî guherî.

Ev rewş bû sebeb ku li Bakur çend serhildan rû bidin û rastî xezeba dewletê bên. Li Başûr fikrek wiha pêk hat: “Madem li Tirkîyeyê hêvî nema ku tevlî Kurdîstaneke yekgirtî bibin, nexwe li Iraqê ji bo mafên otonomiyekê kar û bar bikin.” Elbet Lozan ji bo îngilîzan jî derfetek çê kir ku kurdên Iraqê entegreyî dewleta Iraqê bikin. Jixwe piştî demekê îngilîzan meseleya wîlayeta Mûsilê ji bi riya Komelî Eqwam (Komela Neteweyan) çareser kirin. Konseya Komelê ji bo mafên kurdan hin garantiyan kir dewrê (1925) û îdareya Mûsilê ji ji Iraqê re hişt ku li wê derê mandateriya Brîtanyayê hebû. Tirkîye ji vê yekê re her çend îtiraz kir jî bi Peymana Enqerê (1926) dev ji angaşt û daxwazên xwe berda.

Tevlibûna Mûsilê ji bo Iraqê bi van şertan ve girêdayî bû: Di karê edalet, perwerde, îstîhdama me'mûran û saziyên fermî de dê axaftina û birêvebirin bi zimanê kurdî bibûya û ji îradeya kurdan re dê rêz bihata girtin. Ji van şertan re îngilîz, qral û serokwezîrê Iraqê gotin “erê”. Raporên ku ji aliyê îngilîzan ve ji bo komîsyonên Komeleyê dihatin pêşkêşkirin, li gor berjewendiyên Brîtanyayê, başkirin û pêşdebirina rewşa heyî îşaret dikirin. Digotin halê hazir li herêmê ji 13 wezîfedarên edaletê 10 kurd in; zimanê mehkemeyan kurdî ye; 16 dibistan perwerdeyê bi kurdî dikin; ji 52 mamosteyan 44 kurd in...

Mesela di Memorandûma Derheqê Herêmên Kurd de (1926) bi fêhmeke kolonyal ji bo kurdî wiha dihat gotin: “Beriya Şer (qest jê Şerê Cîhanê yê Yekem bû) kurdî di qada şexsî û fermî de ji bo ragihandinê nebûye zimanekî nivîskî. Belê hinek helbest hebûn, lê di dewra himayeya îngilîzan de kurdî bû zimanekî nivîskî. Berê di şûnê de erebî, tirkî û farisî wisa bû. Gerçî kurdiya nivîskî hê jî li lîwaya Mûsilê bi temami rûneniştîye, ast bi ast belavî daîreyên Hewlêrê dibe. Silêmanî bûye xwediyê rojnameyek û çend dibistanan. Li Bexdayê jî rojnameyê yek rûpelî derdikeve.

Ev karê ku rêveberiya mandayê daye destpêkirin bi awayekî sadiq ji terefê hukumeta Iraqê ve jî tê rêvebirin. Ne tenê rê li ber bikaranîna kurdî hatiye vekirin, ev yek tê teşwîqkirin jî”. (Neqil, ji Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, Avesta, r. 194.)

Di dil bi xwe de ev rapor (1923, 1924, 1925 û 1926) destnîşan dikirin ku mandaya îngilîz jî û hukumeta Iraqê jî teahûdên komîsyona Mûsilê bi cih tînin, lê rastî ne wisa bû, realite û rapor jî hev dîr bûn.

Polîtîkayên Astengkirina Kurdî(1926-1932)

Wekî ku me got bi lihevkerina tirk û îngilîzan re, di mesela kurdan de destê îngilîzan rehet bû. Bi têkçûna îmkanên Sewrê re jî rewşenbîr û serokên kurd ji bo Kurdîstaneke serbixwe bêhevî bûn. Lewma di çavê kurdên Iraqê de otonomî bi qîmet bû. Li ser vê yekê di 1929'an de 6 wekîlên kurd ên parlamentoya Iraqê rabûn daxwaznameyek dan serokwezîrê hukumetê da ku ji bo perwerdeya kurdî û xizmetên gel ji butçeyê zêdetir pere terxan bikin, ji lîwayên wek Silêmanî, Kerkûk û Mûsilê otonomiya Kurdistanê ava bikin de qene mifetişekî giştî yê kurd lê tayin bibe û di navbera Kurdistan û Bexdayê de ragihandin û koordînasyonê pêk bîne. Lê ev daxwazên navende20, wek xetereyek mezin ji aliyê îngilîz û ereban ve hat dîtin û lewma jî hatin redkirin.

Jixwe ew 3 sal bûn ku Hukûmeta Iraqê şûna ku li gor teahûdên Komela Eqwamê tevbigere, di sîstema îdarî û perwerdeya bajarên kurd de dest bi polîtîkaya erebkirinê, asimilasyonê kiribû. Heta ev erebkirin gihiştibû halekî welê rêveberiya mandater (ku heta wê demê tim alîkariya Hikûmeta Iraqê kiribû) jî teahûdên ku nedihatî cih, li giliyê Komeseriya Bala kirin. Lê encam zêde neguherî. Pê re jî heman salê dewleta Brîtanyayê biryar da ku dawî li rejîma xwe ya mandater bîne.

Lê encam zêde neguherî. Pê re jî heman salê dewleta Brîtanîyayê biryar da ku dawî li rejîma xwe ya mandater bîne. Li ser vê yekê 1930'an dema ku di navbera wan û Iraqê de peymanên îtîfaqê hate girêdan, kurd û asûrî (nastûrî) ferq kirin ku di vê peymanê de qala wan nabe û mafê wan terkî insafa Iraqê hatiye kirin. Lewma Komîteya Neteweyî ya Navdendiya Kurdî di 26'ê Tîrmeha 1930'an de cardin daxwaznameyek da Komeleya Eqwamê de qene teahûd ûgarantiyên dabû kurdan bîne cih. Vê daxwaznameyê 8 libêndin teqîb kirin ku tev jî ji polîtîkayên asimilasyonîst û erebperest gilîdar bûn. Ji ber ku di van daxwaznameyan de daxwaza otonomiyê hebû, ji aliyêîngilîz û erebanve hatin redkirin, lê di şûnê de ji bo çareseriyê, "Zagona Ziman" hat pejirandin. Lê digel soz û teahûdan, ev zagon jî tu carî li gor berjewendiyên kurdan nehat sepandin û heta bi hîleyeke ku di vê zagonê de erebkirina herêma kurdan hêsan kir. Ji ber ku di îstîhdamkirina me'mûrên Kurdistanê de, ev zagon ne etnîsiteyê, lê zanîna kurdî derdixist pêş. Yê ku kurdî dizanîbûn dikaribûn di wan daîreyan de bixebitin ku etnîsiteya wan ne girîng bû. Digel vê zagon, li gelek deverên Kurdistanê (wek Xaneqîn, Şêxan, Hewraman, Mendelî, kurdên Bexdayê, Sîncar, Tel-afer û qezayên Mûsilê)li derveyî vê mafê bûn û ev ê bibe sebeb ku tu car li hemû deverên Başûrê Kurdistanê kurdiyeke yekgirtî pêk neyê. Jixwe zagon perwerdeya bi kurdî bi dibistana seretayî (ilokul) û navîn (ortaokul) ve sînor fikir ku ji bo pêşketin û kamilbûna kurdîev yek astengeke din bû.

Ev pansûman jî nebûna dê Iraq di 1932'an de belkî nikaribûya bibûya endamê Komeleya Eqwamê. Ji ber muxalefeta kurdan û ji ber teahûdên kevn ên îngilîzan û şertê ku Iraq amade ye bibe endamê komeleyeke navnetewî, di 23'yê Gulana 1931'an de ev zagon ji aliyê qralê Iraqê ve hat îmzekirin.

Lê eger di van salan de mirov rapor û kirinên ereb û îngilîzan binêre, dê samîmiyeta wan çêtir bê fêmkirin. Ji ber ku wekî reflekseke klasîk gelek caran Hikûmeta Iraqê xwe spartiyê tunebûna formeke standard a kurdî, yanê li miqabilê soranî, kurmancî kiriye hêncet; raporên îngilîzan jî qala "nezanî û wehşîbûna kurdan" û "paşmayîna zimanê kurdî" kiriye. (Bnr: Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil, Avesta, rp. 199, 202, 203.)

Ji bo kurdî, polîtîkayên dewra mandater ev encam derxistine holê:

1-Ji aliyê hêzê ve sînokirî maye, ji ber ku bikaranîna kurdî di asta buroksazî û dibistanên seretayî û navincî de maye.

2-Ji aliyê cografî ve hemû herêmên kurdan ranepêçaye, têne li herêmên zaravayên soranî standardek çêbûye, yê din marûzî erebkirinê mane.

3-Çi ye ku hukûmet nehiştîyeji bo hemû deverên Kurdistanê îdareyek (otonomiyeke Kurdistanê) ava bibe, li ser yekîtiya lehçeyan germahî û piştgiriyê etnîk pêk nehatiye. (Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil, Avesta, rp. 209.)

Lê ev polîtîkayên ji dewra mandater mayî, qenc û xirab, heta salê 1980'yan ji aliyên rejîmên cerbicur ve hatin sepandin, kurd û kurdî li Iraqê tu car nehatin înkarkirin. Dîsa jî divê bê gotin ku hîlbijartina zaravayê soranî ji bo kurdên Başûrê Kurdistanê ne bêbingeh bû: Kesên soranîaxêv zêdetir bûn; li gor kurmancan kurdên soran zêdetir li bajaran dijîn û ji kurmancan bêtir polîtîk bûn.

2.Referandûma li Kurdistanê, Statûya Silêmanî û di Navbera PevçûnaTirk û Îngilîzan de Şêx Mehmûd Berzencî

Li gor Chris Kutschera, dema kurê şerîfê Mekkeyê Emîr Faysal di 1921'an de wek qralê Iraqê hat îlankirin, ji Kerkûk û Silêmanî tu delegeyên kurd tevli vê merasîmê nebûbûn. Ji ber ku referandûma ku ji aliyê îngilîzan ve hatibû saz kirin jî îradeyeke wisan dernexistibû holê; li gor raporên îngilîzan, kurdan li herêmên xwe hukumetê kurd dixwestin. Lê dema 18'ê Tebaxa 1921'an de encama referandûmê hat diyarkirin, di dil bi xwe de kurdan ji %96 di lehe wê de raya xwe dabû. (23Chris Kutschera, Kürt Ulusal Hareketi, Avesta, 2001, r. 75.) Halbikî ji kurdan kesekî ray nedabû ku Kurdistan tevli Iraqê bibe, lê hê di Konferansa Qahîreyêde (1921) gerek bû ku ji kurdan bihata pirsîn ka di bin otorîteya Iraqê de rêveberiyê çawan dixwazin, lê kesî ji wan nepirsî bû ka tiştekî wisan dixwazin an ne.

Li gor vê referandûmê hin deverên Kurdistanê rasterast ji aliyê îngilîzan ve hat rêvebirin lê hê statûya wîlayeta Mûsilê diyar nebûbû û Silêmanî jî li derveyê vê yekê mabû. Sînorê navbera Iraq û Tirkîyê de hê nehatibû diyarkirin. Lewma tirk hê di sala 1921'an de ji bo Rewandîzê dikaribûn qeymeqam tayîn bikin. Di van salan de ji ber petrola Kurdistanê di navbera tirk û îngilîzan de têkoşîneke dijwar hebû. Tam di vê kêliyê de Komîserê Bala yê îngilîz Sir Percy Cox, xwest ku kurdekî xwedî nifûz derxe pêş.

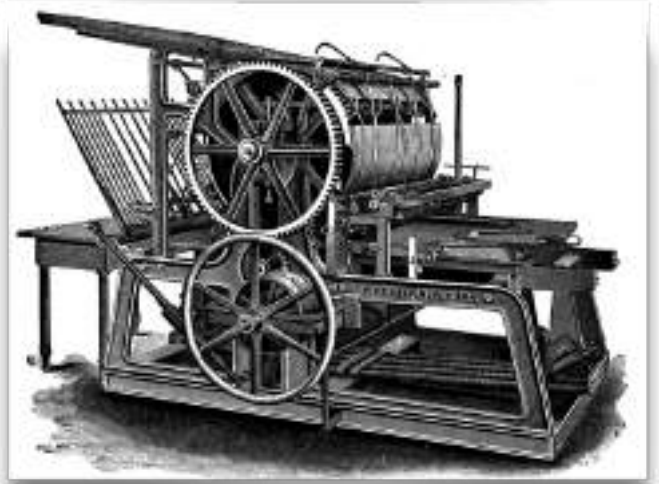

Ji îngilîzan hinek dixwestin ku ji malbata Babanan prens Hemdî Beg bînin li ser hukim, dilê Edmonds li ser Seyîd Taha bû lê yê ku cara duyem hêvî di anîna Şêx Mehmûd de (24 Şêx Mehmûd, di 1919an de wek waliyê Silêmanî tayîn bûbû, lê hesabên wî yê kurdperwer bûbûn sebeb ku bê dîrxistin. Ji ber ku Şêx Mehmûd di 1921'an de ji xwe re hukûmetek ava kir û xwe jî wek "Qralê Kurdistanê" îlan kir. Lê di 1922'ande li hember xetereya tirkên bo Silêmanî Komîserê Bala Coxdigot ku "Tu zirar nîne ku em cara duyem bi Şêx Mehmûd re bikevin nav ezmûneke din." dîtî bi ser ketin. Di 1'ê Îlona 1922'an de mifta cebîlxane û xezîneya Silêmaniyê teslîmî birayê Şêx Mehmûd, Şêx Abdilqadir kirin, lewre dizanibûn ku bîyî Şêx Mehmûd li Silêmaniyê nedikarî hukmê îngilîzan bincî bikin. Şêx Mehmûd cardin xwe wek Qralê Kurdistanê îlan kir û ji bi 8 wezîran kabîneyekê ava kir. Îngilîzan dema dîtî ku Şêx ji Bexdayê re bîad nake û hin tîkiliyan ji tirkên re datîne, vê carê xwestin wî ji Silêmaniyê dîr bixin. (www.rojaciwan.com/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=250)

Pêşî bajarok û navçeyên wek Ranya, Kela Diza, Çemçemal, Qeredax û Helepçeyê ji Silêmaniyê veqetandin, paşê di 1923'an de Silêmanî bombardiman kirin.

Şêx xwe li çiyayê Surdaşê girt û di şikefta Cesnayê de rojnameya Bangî Heq derxist. Bi vekişîna hêzên Îngilîzan re cardin veqerîya Silêmaniyê û cardin dest pê kir ku mirovan qeydî artêşê bike û di dil bi xwe de bêyî destûr ji mirovên derdorê bacê werdigire û têkiliyan bi dijminan re (tirkan) datîne, hêzên hewayî yên Îngilîzan 1924'an de cardin Silêmanî bombardiman kirin. Vê carê bajêr zirareke mezin dît, ji 3 hezar malî, 50 an 100 mal xerab bûn. Vê yekê jî vîna Şêx neşikand, lê bi ultîmatoma Îngilîzan re Meclîsa Avaker a Iraqê di 10'ê Hezîrana 1924'an de biryar da ku Silêmanî jî tevî Iraqê bibe. Bi vî awayî di 19'ê Tîrmeha 1924'an de artêşa Iraqê Silêmanî dagir kir û dawî li statûya otonom a Silêmanî hat.

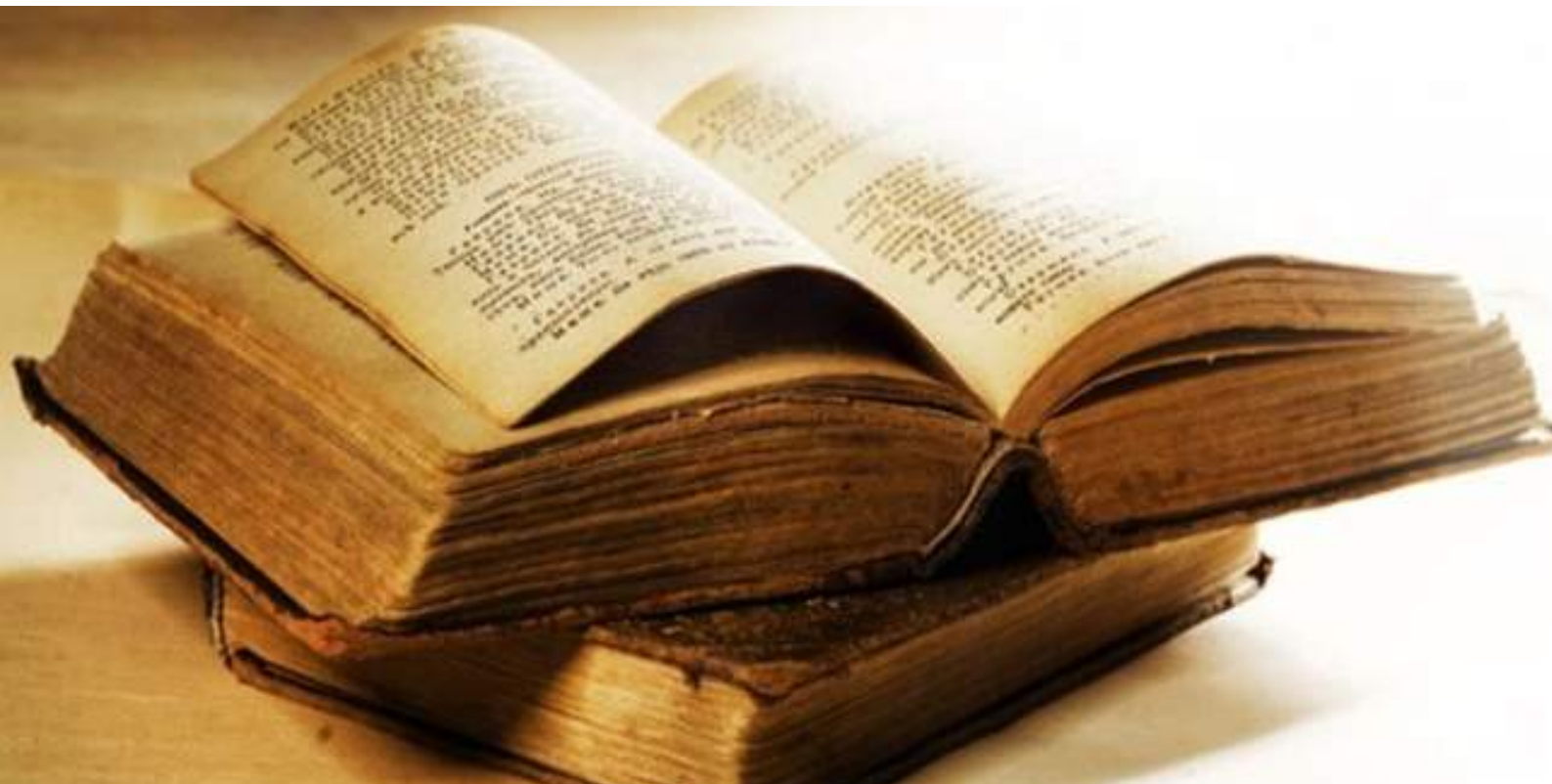
Komeleya Aqwamê her çend du caran (1925 û 1932) teahûd da kurdan jî ji bo mafên zimanî, çandî û rêveberî, tu carî destûr nedan ku ev maf bi temamî bînin.

A) REWŞA EDEBÎ-ÇANDÎ

1. Hatina Çapxaneyê Ji Bo Silêmaniyê

Cara pêşîn çapxane di sala 1920'an de, ji aliyê Îngilîzan ve hate Silêmanî. Bi vê çapxaneyê heta sala 1923'an 6 pirtûk û birek jî rojname û kovar derketin. Çapxane ne tenê li ser çalakiya edebî û rewşenbîrî bandorên mezin çêdike; her wiha li ser fikrên neteweperwer û belavbûna wan a di nav neteweyê de; di avakirina nasname û armançake neteweyî de û bêguman di standardbûna zaravayekê de ji bo herêmekê jî bandorên berbiçav çêdike.

Di dewra Osmanîyan de li çend bajarên Kurdistanê çapxane hebûn: wek Bedlîs (1865), Wan (1889) û Diyarbekir (1893). Lê ev çapxaneyên dewletê bûn û ji bo çand û edebiyata kurdî tu çalakî pêk neanîne. Ev çapxaneya ku jê re “Çapxaney Hukûmat” dihat gotin, cara pêşîn wek organeke hukûmeta otonom a dewra Şêx Mehmûd ji kurdan re xizmet kiriye. Ji xeynî vê du çapxaneyên şexsî jî ser çand û edebiyata vî parçeyî welêt bandorek çê kirine. Lewma em dikarin çalakiyên çapxaneyî yê vî demê wiha rêz bikin:

Çapxaney Hukûmat: Bi vê çapxaneyê ev rojname û kovar derketine:

Pêşkewtin (1920-1922)→118 jimar

Rojî Kurdistan (1922-1923)→16 jimar

Bangî Kurdistan (1922-1923)→17 an 14 jimar

Bangî Heq (1923)→3 jimar (di şikefta Cesnayê ya di çiyayê Surdaşê de)

Umêdî Îstîqlal (1923-1924)→25 jimar

Piştî ku kontrola Hukûmeta Bexdayê li ser Silêmanî çêbû, yanê di 1924'an de dawî li desthilatdariya Şêx Mehmûd Berzencî hat, ev çapxane dewrî şaredariyê bû û navê wê jî bû “Çapxaney Şarewanî”.

Bi vê çapxaneyê jî gelek çalakiyên çapxaneyî/matbû pêk hatin. Ku jê 2 rojname gelek girîng in:

Jiyanewe (1924-1926)→56 jimar.

Jiyan (1926-1938)→553 jimar. Ku piştî Pîremêrd wê çapxaneyê ji şaredariyê kirê kiribû bi wê ev rojname derxistibû.

Ji aliyê edebî ve girîngiya van her du rojnameyan ev e: Tê de yekem novela nîvcomayî ya soranî çap bûye: **Le Xewma (Di Xew De/ Cemîl Saib)**. 18 beşên Le Xewma di Jiyanewe de, 5 beşên dawîn di rojnameya Jiyan de tefrîqa bûne; çapbûna 23 beşan belavî nav mêjûya 17.07.1925 û 29.07.1926'an bûye. Bi sebeba salvegera wê ya 50. di sala 1975'an de wek pirtûk bi destê Cemal Baban çap bûye. (Bnr. Ferhad Shakely, Modern Kürt Öykü Sanatı, Avesta, 1998, r. 27) Ev tekst jî bo kurmancî jî di 2009'an de wek **Di Xew De** çap bûye.

Çapxaneya “Zarî Kirmancî”

Xwediyên wê Hiznî û Gîw Mukriyanî ne ku wan jî Sûriyeyê ew anîne Rewandizê û piştî ku hinek modernîze kirine jî pê 23 pirtûk derxistine. Ev yek, di rêjeya kitêbên çapbûyî yê ji bo wê demê %24 bû. Piştî ev çapxane di 1935'an de derbasî Hewlêrê bûye. Kovarên ku bi vê çapxaneyê jî derketine ev in:

Zarî Kirmancî(1926-1930)→24 jimar

Rûnakî (1935)→11 jimar li Hewlêrê.

Piştî mirina Hiznî Mukriyanî navê wê bû “Çapxaney Kurdistan”.

Çapxaneya “Jiyan/ Jîn”

Piştî ku Şaredariya Silêmaniyê kontrata kirê ya çapxaneyê dirêj nekir, Pîremêrd jî rabû di 1937'an de vê çapxaneyê kirrî. Pîremêrd bi vê çapxaneyê rojnameyên wek Jîn û Zanistî derxist. Di dema Şerê Cîhanê yê Duyem de ji ber tunebûna kaxizên rojnameyê, ji Çapxaneya Jiyanê hema bêje tu pirtûk çap nebûne. Di vê dewrê de çapxaneya çalak Jiyan e ku Pîremêrd navê xwe kiriye Jîn.

Di vê dewrê de rojnameya heftane ya “Jîn”ê (1939-1963→1161 jimar) jî bi ebatekî piçûk derketiye. (Di vê periyodêde rojnameyên *wek Diyarî Kurdistan (1925-1926→16 jimar) û Kerkûk (1930-1931→53 jimar) derketine ku ne diyar e bi kîjan matbaayê derçûne.*)

Bi vê matbaayê ji 1939’an heya 1945’an ji 27 pirtûkên kurdî 14 lib li Silêmaniyê çap bûne, 13 jî li Bexdayê.

Ji bo vê dewrê Amir Hassanpour radigîne ku çapemeniya li Kurdistanê pêk hatiye ji %53 li bajarên Kurdistanê rû dane: %36 Silêmanî, %8 Hewlêr, %6,6 Kerkûk, %2 Rewandiz, %2 Musil û Duhok. Li Bexdayê jî rêjeyaçapbûna pirtûkên kurdî % 45 e. Ev îstatîstîk nîşan didin ku li miqabilê Êwra Stenbolê rehên çapemeniya kurdî li ser xaka xwe şîn bûye; ev yek bûye sedem ku soranî zûtir standardîze bibe; li Kurdistana Iraqê nerîteke (tradisyon) edebî ya berdewam pêk bê û berevajiyê rojname û kovarên Stenbolê, yên vî parçeyê welêt “yekzimanî” bin.

Cemîl Saîb û “Le Xewma”

Cemîl Saîb: Di 1887an de li Silêmaniyê ji dayîk bûye. Tekane berhemawî Le Xewma / Di Xew De ye.

Le Xewma (Di Xew De): Ewilîn çîroka bi zaraveyê soranî ye û wek “Çîrok” a Fuad Temo û “Meseleya Wijdanê” ya A. Muxtar Caf çîrokeke nîvcomayî ye. 18 beşên Le Xewma di Rojnameya Jiyane de, 5 beşên dawîn di Rojnameya Jiyana de tefrîqa bûne; anku wek 23 beş di navbera salên 1925 û 1926’an de çap bûye.

Le Xewma satîrîk û rexneyî ye; pala xwe dide realîzma rexneyî. Salên 1918-1924’an desthilatdariya Şêx Mehmûd Berzencî dide ber tîran. Li gorî Me’rûf Xeznedar ji ber ku du xizmên Cemîl Saîb ji aliyê xizmên Ş. Mehmûd Berzencî ve hatine kuştin,

wî bi kerb û kîna li dijî desthilatiya Berzencî ev çîrok nivîsiye. (*Ciwanmerd Kulek, HûrnêrekLi Çîroka Di Xew De, Kovara Wêje û Rexne, hej: 1, rp: 70*)

Di serê çîrokê de haya me ji lehengê sereke çê dibe, ew yekî xwedî jin û zarok e; di heman demî de ev kes vebêjê çîrokê ye jî, anku bûyer ji devê kesê yekemîn tê vegotin. Tiştên ku ew ê ji me re vebêje di xewnekê de hatine serî wî. Cihne diyar e, paşê re behsa herêma “Germiyan” (“Germiyan” *wek herêmji bajarê Kerkûkû derdora wê pêk tê. /S.E.*) tê kirin; lê belê çibe jî cih (mekan) li gorî hişê vebêj diyar dibe. Dem dawiya payîzê ye. Di çîrokê de ziman wek zimanekî darazker, tawanker û rexneyî ye. Dîsa tê de lava û hîtabetên dînî, gotinên pêşiyên û biwêj hene.

Leheng di serî de têkiliya xwe bi xwendevên re datîne, pê re dikeve diyalogê, dixwaze hukmê xwe bike fikra xwendevên. Mebesta vebêj vegotina fikran e, mebesta vebêj ew rûdan in ku bikarin van fikrên wî biçespînin. Heçko vebêj di vê fêhmê de ye: “Jixwe hûn dizanin...” Li gorî R. Barthes û R. Alan “ew mirovên têper (geçici) in, ji xwe re armancên wek “şahidî”, îzahkirin” û “hînkirin”ê hîlbijartine; gotin û nivîs, ji pergala armancê pêvetir nayê wateyê. Ziman di destê wan de pergala ragihandinê ye, veguhêzerê ramanekê ye. (*Remezhan Alan, Bendname, Avesta, 2009, rp: 17*)

Ehmed Muxtar Caf û “Meseley Wîjdan”

Ehmed Muxtar Caf: Di sala 1889’an de li Helebçeyê ji dayîk bûye. Bi nasnav/mexlasa “Ehmed” helbest nivîsandine. Heta 1935’an di parlamentoya Iraqê de bû. Di sala 1935’an de ji aliyê dijminekî ve hatiye kuştin. Dîwana wî di 1960’an de li Silêmaniyê çap bû. Helbestên xwe bi kêşa erûzê nivîsandine.

Meseley Wîjdan (Meseleya Wijdanê):

Duyemîn çîrok e ku bi zaravayê Soranî hatiye nivîsandin. Ev çîrok di navbera salên 1926 û 1927’an de hatiye nivîsandin û cara ewil di sala 1970’î de li Bexdayê ji hêla Îhsan Fûad ve hatiye çapkirin. Ji dawiya vê çîrokê eşkere ye ku ev çîrok jî nivcomayî ye.

Çîrok bi devê kesê yekem hatiye vegotin. Meseleya Wijdanê, çîrokeke îronîk û parodîk e ku pala xwe dide **realîzma rexneyî**. Metna çîrokê meyla xwe dide li xwe mikur hatinê û çîrok bi zimanekî sade û bi şêwazeke îronîk tê vegotin. Nivîskar carina dibe mamoste û mûdaxaleyî peyvan dike: “...nexweşiya bawiyê ku gawir jê re romatîzma dibêjin...” Di çîrokê teswîr kê m in û bêtir diyalog serdest in.

“Meseleya Wijdanê” em dikarin bibêjin ku metneke **analojîk** e; Îhsan Fûad vê çîrokê dişibîne “Keça Kaptan” a Aleksander Pûşkîn û “Her Tişt Wekî Xwe” ya Williamn Godwin, Remezan Alan jî dişibîne “Zübük” a Azîz Nesîn.

Lehengê çîrokê ji bajarê “H.”yê ye. Bavê wî di Şerê Mezin de şehîd ketiye û diya wî de qene wî bişîne dibistana qezayêbi şev û roj dixebite lê di dawiyê de ew jî wefat dike û lehengê me yetîmdimîne, her kes bi navê “Hêtîm” bang lê dike. Ewil li ba pismamên xwe dimîne, paşê re li ba dikandarekî dixebite. Dikandar mirovekî hîlebaz e, Hêtîm vê dibîne û jê pirsra “meseleya wijdanê çi ye?” dike. Paşê re li ba axayekî dibe xulam û karên axayî yên çandiniyê ve mijûl dibe. Kê m zêde xwendinê dizane, bi saya vê xwendinê dibe erzûhalcî. Dema dibe erzûhalcî êdî dev ji wijdanê berdide û navê wî dibe Zorab Efendî. Kifş bû ku sedeqet xiyanet e û xiyanet jî seadet e. Êdî hînî dek û dolaban dibe, piştî erzûhalcîtiyê dibe tehsîldar, paşê re dibe serokê qezayê. Zorab Efendî van meqaman bi hîlebazî û zordariyê bi dest dixwe.

Şêx Nûrî Şêx SALIH (1896-1958)

Şêx Nûrî helbestkarekî pêşneg (avangard) û nûjenîxwaz e. Di heman demê de rexnegirê yekem ê edebiyata kurdî ye. Pêşengê helbesta modern e di edebiyata Kurdî ya Başûr de. Di bin tesîra edîbên osmaniya dawîn de maye (Tewfik Fîkret, Cenab Şahabedîn).

Kêşa erûzê û kêşa heceyê (kîteyê) pev re bi kar aniyê. Di helbestên wî de mustezat, şîn û matem, hestên takekesî û jiyana civakî li pêş çavan e. Helbestên çîrokî (şî'ra mensûr) jî nivîsandine. Şêx Nûrî, di heman demê jî helbestên tirkî û farisî jî wergeran kiriye.

KOMARA MAHABADÊ Û EDEBIYATA KURDÎ (1946-1947)

Kovar û Rojnameyên ku Derketine:

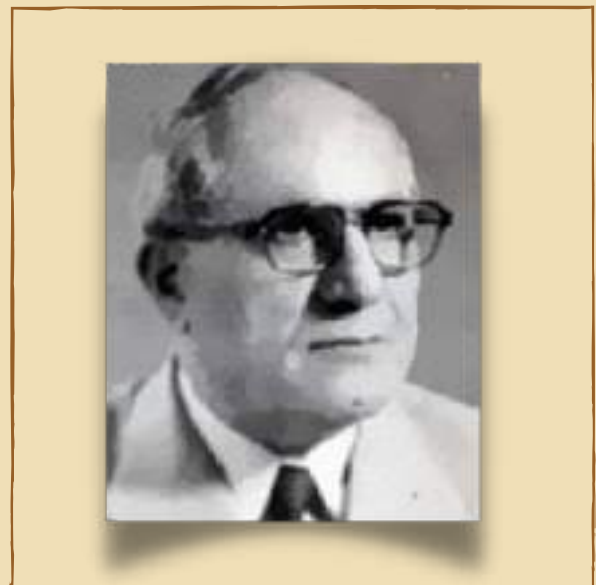
- Rojnameya Kurdistan:
- Kovara Kurdistan
- Kovara Girûganî Mindelanî:
- Kovara Helale: 3 hejmar. Helale ew kovar e ku ji bo jinan hatiye weşandin.
- Kovara Hawara Niştiman

Hesen QIZILCÎ (1914-1984)

“Pêkenîni Geda” anku “Kenê Parsek” tekane berhema wî ye ku ji 14 çîrokan pêk tê. Di nav van 14 çîrokan de çîroka bi navê “Keşkûla Efsûnî” çîrokeke folklorîk e. Di çîrokên Qizilcî de realîzma rexneyî serdest e. Qizilcî di çîroknûsiya xwe de girîngiyê dide diyalogan û di vegotinê de niyeta xwe aşkera nake ku ev ji bo pênuşa wî awantajêke edebî ye. Îronî di tevahiya çîrokên wî de hene, li gorî pênuşa Qizilcî qisûrên mirovan ji pergala civakî peyda dibin.

Di “Pêkenîni Geda” de nivîskarzêde tevli lehengannabe, bi tenê neqil dike; anku karakteran diparêze. Rewşa gêre ya civakê ji ber çinan e. Jixwe ev xaleke esasî ya sosyalîzmê ye jî. Qizilcî pevçûnên di navbera çinan de bi awayekî edebî destnîşan dike.

Bi kurtasî em dikarin bibêjin ku di edebiyata kurdî ya modern de ji hêla teknîk û naverokê ve çîrokên serkeftî bi Qizilcî dest pê dike.

Hêmin MUKRIYANÎ (1921-1986)

Di helbestên wî de temaya sirgûnê û terza romantîk derdikevin pêş. Du dîwanên wî hene: “Nalley Cudayî” û “Tarîk û Ronî”.

HEJAR (1921-1991)

Helbestkarekî girîng e lê bêtir bi xebatên xwe yên wergerê jî derketiye pêş. Navê dîwanên wî yên helbestan “Bo Kurdistan” û “Alekok” in. Di kitêba xwe ya bi navê “Çêştî Micêwir” de behsa serpêhatiyên xwe dike. Mamoste Hejar (Evdirehman Şerefkendî), “Qur’ana Kerîm”, “Çarîneyên Xeyyam”, “Şerefname”, “Kitêba Bijîşkiyê ya Îbn Sîna”, “Şehname”, “Mem û Zîn” û kitêbeke Elî Şerîatî wergerandine soranî. Dîsa şerha dîwana Melayê Cizîrî çêkiriye.

NÎŞE:

Di destpêka edebiyatakurdî ya modernde çar berhemên sereke hene ku nîvco mane:

Çîrok - Fuad Temo

Le Xewma - Cemîl Saib

Meseley Wîjdan - A. Muxtar Caf

Awatî Dil - Pîremerd

Azad Mukriyanî, 1940s
East Kurdistan - Azad Mukriyanî, 1940s
Azad Mukriyanî - Rûzgehê Atî Kurdistanê - 1940

ÊWRA SÊYEM: EKOLA "HAWAR"Ê (1932-1946)

Ekola Hawarê bi derketina Kovara Hawarê (1932) dest pê dike û heta kovara Roja Nû (1946) didome. Mebesta me ne tenêxebatên di navbera 14 salan de ye; her wiha em ê bêtir meyla xwe bidin nivîskar û berhemên nivîskarên ji vê ekolê. Kovarên ku di Ekola Hawarê de derçûne ev in:

Kovara Hawar (1932-1943): 57 hejmar
Kovara Ronahî (1942-1945): 28 hejmar
Kovara Stêr (1943-1945): 3 hejmar
Kovara Roja Nû (1943-1946): 73 hejmar

Kovara Hawarê di mêjûya 15'ê Gulana 1932'an de, ji aliyê Mîr Celadet Alî Bedirxan ve, li Şamê dest bi weşanê dike. Edîtorê kovarê, mîrê zimanê Kurdî, Celadet Alî Bedirxan e. Em cara ewil tîpên Latînî (bi tîpguhastina – transkripsiyon- Mîr Celadet Alî Bedirxan) di vê kovarê dedibînin.

Ev kovar bi temamî 11 sal tê weşandin û 57 hejmar derdikevin, ji hejmara 1'ê heta hejmara 23'yan di qewlê salekê de derdikeve, lê ji hejmara 24'an heta hejmara 57'an 10 sal derbas dibe. Sedema wê jî bêderfetî û rawestandina kovarê ye. Kovara Hawarê dibistana Kurdan û destpêka rewşenbîrî û netewperweriya Kurdan e. Hawar, destpêka Kurmancî û malzaroka Kurmancî ye. Ji ber vê yekê Kurd û Kurdistanî, her rojên 15'ê Gulanê wek "Roja Zimanê Kurdî" pîroz dikin.

Ji ber ku di nav kurdan de xwendin û nivîsandin kêmkirî bûn em dikarin bi rehetî bibêjin ku barê herî giran "Hawar"ê dabû li ser milên xwe, bi taybetî jî Mîr Celadet Alî Bedirxan...

Kovarên wek "Rojî Kurd" û "Jîn"ê ji ber ku li Stenbolê derdiçan girseya wan jî diyar bû û ji vê re digotin "edebiyata salonî."

Lê Hawar him li Kurdistanê derdiket, him bi alfebeya Latînî bû û him jî dev ji nivîskaran berdîn lê bes xwînerên wê (xwendevan) jî kêmbûn.

Di Ekola Hawarê de gelek nivîskarên navdar derdikevin holê. Yên wekî Celadet Alî Bedirxan, Kamiran Alî Bedirxan, Osman Sebrî, Qedrî Can, Cegerxwîn, Nûredîn Zaza, Reşîdê Kurd û Rewşen Bedirxanê bi Kurmancî; yên wekî Hevindê Sorî, Tewfîq Wehbî, Refîq Hilmî, Fayîq Bêkes û Abdulla Goran bi Soranî pênûsa xwe bi kar anîne.

Siyaset û Edebiyat

Dema em dêna xwe didinnivîskarên vê ekolê, em dibînin ku bêtirê wan di esasê xwe de siyasetmedar bûn/in. Piştî têkçûna Serhildana 1925'an (bi pêşengiya Şêx Seîd) û Serhildana Agiriyê (ji aliyê Tevera Xoybûnê ve) gelek rewşenbîr, axa û paşayên Kurd têne sirgunkirin an jî ji sînorên Kurdistana Bakurdûr dikevin, direvin. (*Malbata Bedirxaniyan, Malbata Cemîlpaşazadeyan, Malbata Haco Axa, Ihsan Nûrî, Osman Sebrî, Memduh Selîm, Nûrî Dêrsimî û wd.*)

Rawestgeha van pêşengan ewila ewil Binxet e. (*Binxet: Ji Kurdistana Sûrî re tê gotin. Bi ... re êdî navê vê parçeyêwelêt dibe "Rojava".*) Ji ber ku li Binxetê mandateriya Fransî heye ku ev mandaterî zêde tevli rewşa welatiyan nabe. (*Lê belê ev mandaterîji ber ku kolonyalîst in, xwîna axa Rojhilata Navîn dimijîn, xakê dagir dikin.*)

Piştî têkçûna serhildanan êdî girîngiya "pênûs"ê derdikeve holê. (*Çîroka "Gazinda XenceraMin" a Celadet vê yekê piştrast dike. Bnr. Hawar, Şam, 1932, hejmar.12, r.9*) Di vir de tiştê ecêb heye ku dema em dêna xwe didin serhildan an jî şoreşên navdar ên cîhanê (bo nimûne, Şoreşa Fransî) girîngiya "pênûs"ê berî şer derdikeve holê (merhaleya amadekariyê), lê di vê serdemê Kurdan de girîngiya "pênûs"ê piştî şer (têkçûna şerî) derdikeve holê.

Di pronivîsa (pêşnivîs) hejmara yekem a Hawarê de sernivîsek bi navê "Armanç, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê" heye. Di vê pronivîsê de Hawar armanca xwe wiha eşkere dike: "Hawar jû pê ve bi her tiştê ko kurdanî û kurdîtî pê bendewar e, dê mijûl bibe. Tinê siyaset jê dûr e, xwe naêxe siyasetê. Hawarê siyaset ji civatên welatîre hiştiye. Bi siyasetêbila ew mijûlbibin. Em jî di warê zanîn, hiner û sinhetê de dê bixebitin." (*Bnr. Hawar, 1932, Şam, Hejmar 1, r.1*)

Her çiqas di vê manîfestoyê de siyaset hatibe terikandin jî di esasê xwe de Hawar edebiyateke siyasî derxistiye holê. Ev yek tişteke asayî ye; ji ber ku polîtîzebûn wê heynê wek nan û av û xwê ye; heke Hawarê siyasetê nekira wê hingême yê bigota ev tişteke derasayî ye.

Ekola Hawarê Çima Ne Siyasetê Lê Edebiyatê Hilbijartiye?

* Amadekariya ji bo perwerdeya bi Kurdî. Ji ber ku mandateriya Fransîsozek wiha dabû.

*Dibe ku ev taqtîkek be; ji ber ku nivîskarên Hawarê nedikarîn bi awayekî kifş siyasetê bikirana. Peymana di navbera mandateriya Fransî û Komara Tirkîyeyê de ew bû ku diviyabû rewşenbîrên Kurd huş bibûna.

*Berî niha xebatên edebî kêm bûn, haya endamên Hawarê ji girîngiya edebiyatê heye. Endamên Hawarê vê yekê baş tespît dikin, ev yek tişteke ontolojîk e.

* Kurdistan bi her awayî dagir bûye. Kolonyalîst dixwazin ziman û çandên herêmî qedexê bikin û ji holê rakin. Ekola Hawarê jî li hemberî vê dagirkeriyê wek helwesteke dijkolonyal dixwaze li ser edebiyat, çand û folklorê binivîse.

Taybetiyên Ekola Hawarê

Hawar pêngaveke heqîqî ya edebiyata Kurmancî ye; ji ber ku ji xeynî romanê (*Romaneke Almanî ya Kamiran Alî Bedirxan û Herbert Ortel heye: "derAdlervon Kurdistan (Eyloyê Kurdistanê)"*) Lê ji ber ku zimanê vê romanê bi Almanî ye em ê cih nedinvê romanê. A rast ji bo nivîsandina romanê divê pariyek azadî û demekfireh hebe; lê dema em rewşa nivîskarên Hawarê dirênin, em dibînin ku nebûna romanê tişteke asayî ye.) hema bêjin di hemû cureyên edebî de berhem hatine dayîn: çîrok, helbest, şano, werger, sehîti (ceribîn), gotar, serborî û wd. Her çiqas nûnerên Hawarê di warê edebiyatê de berhemên nû dabin jî ev berhem ji hêla naverok û teknîkê ve qels dimînin, ev yek girêdayî "qedera pêşengtiyê "

(Qedera pêşengtiyê an jî qederapêşengan di hemû edebiyatên cîhanê de jî hene. Bo nimûne her çiqas nivîskarên Tanzîmatê yên edebiyata Tirkî gelekroman û çîrok nivîsandibin jî di esasê xwe de wek ji hêla naverok û teknîkê ve gelek qels dimînin. Ji ber ku pêşengiyê (avangardî) dikin di gelek cureyên edebî de berheman didin lê belê di cureyekê de jî serkeftineke baş bi dest naxin. Bo nimûne Celadet Alî Bedîrxan ji şanoyê bigrin heta helbestê, ji çîrokanbigirin heta gotaranbi gelek cureyannivîsî lê di cureyekê de jî berhemên bêqisûr neda.) ye.

Di berhemên nivîskar û helbestkarên Ekola Hawarê de **helwesta dijkolonyalîst** serdest e. Di van berheman de Kurdistan qada şerî ye, dijmin (kolonyanlîst) xwîna Kurdan û Kurdistanê dimijin, Kurd jî li hember dijmin divê ji xew hişyar bibin, li ber xwe bidin û zora dijminê xwînxwar bibin; anku li hemberî dujmin şerkirintişteke bivê-nevê ye. Ev taybetmendî hema bêjin di hemû nivîsên Hawarê de hene ku Kurd feqîr, belengaz, tolhildêr, berxwedêr in; lê “dijmin” anku dagirker (kolonyalîst) xwînxwar, zikbirçî, zalim, dijûnker û neheq in.

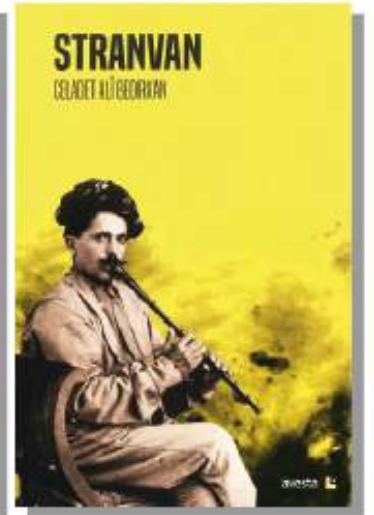
CELADET ALÎ BEDIRXAN
(1893/STENBOL - 1951/ŞAM)

Mîrê zimanê Kurdî, Mîr Celadet Alî Bedirxan li Stenbolê ji dê dibe. Neviyê Bedirxan Beg, kurê Emîn Alî Bedirxan e. Piştî ku Osmanî hilweşiyar, Celadet, ji bo ku yekîtiya êl û eşîrên Kurd pêk bîne gelek xebat kirin, lê bi ser neket. Di 1925'an de derbasî Rojhilata Navîn dibe. Li Binxetê bi Haco Axa, malbata Cemîl Paşayan, Ihsan Nurî, Mehmduh Selîm û ronakîrên din re "Tevgera Xoybûn"ê ava kir. Di salên 1930'î de dest bi xebatên çandî û zimanîkir. 1951'ê li Şamê jiyana xwe ji dest da. Ji xeynê ziamnê Kurdî; Îngilîzî, Fransî, Almanî, Latînî, Farisî, Erebî û Tirkî jî dizanîbû. Alfabe ya Kurdî bi Latînîçê kir. Li ser rêzimana Kurmancî xebatên gelek girîng kirin.

CELADET ALÎ

BEDIRXAN

Hemû Berhem

Di warê lêkolînên li ser zimanê Kurdî de serê xwe pirr êşandiye û li surgûnê kovarên “Hawar” û “Ronahî” weşandiye û edîtoriya wan kiriye.

Celadet Alî Bedirxan helbestkar, çîroknûs, wergêr, edîtor, şanonûs, weşanger û zimanzan e. Ev tev de nîşaneyên “pêşengtiya (avangardî)” wî ne.

Edîbiya Wî: Helbesta Celadet a bi navê “**Bilûra Min**” yekemîn helbest e ku bi şewaza serbest hatiye nivîsandin. Helbest hem lîrik û hem jî pastoral e; di vê helbestê de heya astekî hestên takekesî hene, teşbîhên di helbestê de xurt in. Helbesta wî ya “**Were Dotman**” jibîrkirina jinê derdixe pêş ku ev helbest mikurhatina mêrekî ya li hember jinekê estetîze dike. Di helbesta “**Tola Karwên**” de netewperwerî di her hevokê de heye. Di helbesta “**Bêriya Botan**” de Celadet behsa “xweşikiya berê” dike û di vê helbestê de duh ji îro xweştir e.

Gazinda Xencera Min çîrokeke serkeftî ye ku di esasê xwe de çîroka Ekola Hawarê jî dide der. Di vê çîrokê de bêjer ji bo ku serê pênûsa xwe tûj bike radije xencera xwe, lê xencerê toz girtiye û xencerê şa xwe vedibêje, xwediyê xencerê (bêjer) ji qewlê ku dest bi nivîsandine kiriye êdî xencera xwe ji bîr kiriye, xencer ew xencer bû heta niha wî û gelê wî parastiye.

Xencer bi xwîn û goştê xwe têr dike, anku xencer sembola “şer” e. Pênûs jî helbet sembola “ilm û zanîn”ê ye. Çîrok nîv-otobiyografîk e. Dîsa çîroka wî ya “*Liber Tevna Mehfûrê*” mînake ji bo berawirdkirina helwesta kolonyalîst û helwesta dijkolonyalîst. Celadet jî wekî nifşên xwe yê çîroknûs tevli lehengan dibe, peyama xwe ya siyasî rasterast vedibêje, wekî din çewtiyên teknîkî jî di çîrokên wî de dixuyin.

Di warê têkiliya “xencer (şûr)-pênûs”ê (*Di meseleya Şûr an Pênûsê de bandora netewperweriyê têra xwe zehf e. Lê ji hêla edebî ve elbet wê hin kêmasî jî derkevin holê; anku em ê lê rast werin ku gelek caran pênûs da ku xwînrijandinê bisekinîne, behsa “aşti”yê û behsa kirêtiya şer bike, radibe aştiyê binpê dike, şerî bedewdike, xwînrijandinê diparêze. Anku tundî û xirabî estetîze dibe(!) Ji bo gerdûnî û nemiriya edebiyatê ev yek tenê dibe “helwest” û emrê vê helwestê jî kurt e. Edebiyatrasterast siyasetê nake, heke bike jî ji bo estetîzebûnê azadî û aramiyê diparêze. Bo nimûne, di helbesta *Rênas Jiyan* a bi navê “Kok” de hevoka dawî wiha ye: “Bila bîn, di nav kokên me yê firah û kûr de xerq bibin / Ne ehlê Xwedê ne, heq dikin!” “Dîsa helbesta bi navê *Kî Me Ez*”a Cegerxwîn, “*Bayrak (Al)*”a Arîf Nihat Asya nimûne ne. Li gorî Julien Gracq têkçûnên edebî divê ji bo tu kesî nebin serfirazî. Lew heya astekî “ajîtasyon” û “acizî” wê têkçûnên bêdeng bi xwe re bînin.*

Tundî (şiddet) estetîze nabe; dema azadî û aramiyê derkeve pêş wê hingê estetîzebûn derdikeve holê. Bo nimûne, di helbestên Arjen Arî de acizî û tolhildan cihê xwe bêtir didin “hêvî” û “azadî”yê: “Bibare berfê / Li ber xwe bide kulîlkê / Berf li hêlekê, tu li hêlekê / Hêviya min jî bihar e.”) de berî Celadet Hacî Qadirê Koyî, M. Salih Bedirxan û Evdîrehîm Rehmî Hekarî jî behsa vê têkiliyê kiribûn. Hacî Qadirê Koyî di dîwana xwe de gotibû: “Lem esre de şûr û qelem şîrîkê hev in.” M. Salih Bedirxandi Kovara Rojî Kurd de nivîseke tirkî “Kılıçtan Evvel Kalem” nivîsandiye (hejmar 2). Evdîrehîm Rehmî Hekarî jî di Kovara Jînê de “Şerê Topan Xilas Bû, Îro Şerê Qeleman e” nivîsandibû (hejmar 18.).

Berhemê Wî:

Were Dotmam (Helbest)
 Gazinda Xencerê Min (Çîrok) Klêopatra
 (Çîrok)
 Hevînd (Şano)
 Bingeha Gramera Kurmancî Ferheng,
 Kurdî-Kurdî
 Elfebeya Kurdî
 Mustafa Kemal’eMektup
 Kurd û Welatê Wan Kurdistan Kürt
 Sorunu Üzerine

KAMIRAN ALÎ BEDIRXAN **(1895/STENBOL – 1978/PARÎS)**

Birayê Celadet Alî Bedirxan e. Li Stenbolê Faqulteya Hiqûqê qedand. Di kovara “Hawar” û “Ronahî”yê de nivîs û helbestên wî weşiyane û her wiha edîtoriya Kovara Stêrê (3 hejmar) jî kiriye. Di sala 1950’yî de li Zanîngeha Sarbonneyê bû mamosteyê Zimanên Rojhilatî û serokê beşa Zimanê Kurdî. Li ser edebiyat, rêziman, ferhengû alfabeya Kurdî nêzingê 20 berhemên wî hene. Tefsîra Qur’anê û hedîsên Pêxember wergerandine bi Kurdî. Di sala 1978’an de li Parîsê wefat kir. Di çîrok û helbestên wî de helwesta “dijkolonyal” serdest e.

Çîroka wî ya bi navê “Eyloyê Pîr” mîlmilaneya di navbera tirk û kurdan de vedigerîne serdemên kevintir; anku di vê çîrokê de Kamiran xwestiye ku bibêje “Tirk ne dijminê îro ne, ew dijminên dîrokî yên Kurdan in.”

Kulîlkên Ezêb dîwana wî ya helbestan e. Piraniya helbestên wî bi serwa ne û bi tarza serbest hatine nivîsandin. Temaya helbestên wî netewperwerî, xweza, bêrîkirin û evîndarî ne. Helbestên li ser xweza û evîne gelek estetîk in; anku helbestên wî yên pastoral û lîrîk xurt in (“Heyv û Stêr”, “Pehîz” “Gulê”, “Henek”, “Kulîlkên Ezêb”...) û ew jî ber vê taybetiya xwe pariyek be jî ji nifşên Hawarê cuda ye.

Berhem:

- Kulîlkên Ezêb (helbest)
- Eyloyê Pîr (Çîrok)
- Eyloyê Kurdistanê (roman, almanî)
- Dersên Şerîetê, Hedîsên Cenabê Pêxember
- Elfebeya Min - Kürdistan Kralı

Kulîlkên Ezêb

Ez bes te maç dikim; bi lêvên xewnê
Hevîna te kûr e, hêviya dinê

Brûskên çavên te; wek gewherên ecêb
çavên te ên zelal; kulîlkên ezêb

Maça şêrîn; ko lêva te bi min da
Ez birîndar kirim û bi min ve da

çira dişewite; zimanekî zêr
Her pê ruhnî dibe, nimêjgah û dêr

Bo tihniya dilî; lêva te kanî
Ji xewna çavê re; te sorgul anî

Dilê min mizgefta bêdengî ye; sar
Havîna min bê sih, rêlên min bê dar

Mehfura mirinê min bi ken raçand
Jînê ez xapandim, min kes ne xapand

Hawar, hejmar 15, 23 çileyê Paşê 1932

OSMAN SEBRÎ (1905/SEMSÛR – 1993/BÎNXET)

Di nava gel de bi navê “Apo” tê naskirin. Piştî Serhildana Şêx Seîd, Osman Sebrî li gel her du apên xwe Şukrî û Nûrî li sala 1926’ê tê girtin û li zîndana Amedê tê darizandin. Sebrî, du salan di zindana Denizliyê da dimîne, piştî efûyeka giştî li sala 1928’ê tê berdan û direve Binxetê. Di xebatên Xoybûnê de cih digire û di Hawarê gelek nivîsên wî çap dibin.

Osman Sebrî di warê folklor, helbest, çîrok, sihêtî, fabl û wd. de berhem dane. Di nav çîrokên wî de çîroka herî serkeftî (hem ji hêla çîroksaziya bûyeran ve û hem jî ji hêla mijar û teknîkê ve) “Li Goristaneke Amedê” ye. Di vê çîrokê de dema Apê Şukrî li ber goristanê dadibihure mirî yekcar zindî dibin,

bi wan re dikeve guftûgoyê, derd tîn vegotin. Jixwe bi giştî di hemû nivîskarên Ekola Hawarê de tiştin hevpar hene: li devereke biyanî ne, welat têye li bîra wan, vedigerin demên berê, *(Vegerîna demên berê an jî bêrikirina demên berê di gelek helbestande jî xwe dide der. Ev yek di Mem û Zîna Xanî, Hacî Qadirê Koyî, Celadet, Cegerxwîn de jî heye. Koyî dibêje: “Kiwa ew demey ke kurdan azad û serbexo bûn / Sultani mulk û millet, sahibî ceşş û îrfan.” Celadet dibêje “Ka Azîzan, şêx û seyda û axa / Kanîn ew qesr, tev bilind û tev ava.” Cegerxwîn dibêje: “Ka mîrekênli Baban, ka paşayê Rewandiz/ Ka Cizîr û kanî mîr, ka Bedir- Xan li kû ye?” Xuyaye keleporeke bêrikirina berê heye.*

Em dikarin ji van helbestên Xanî, Koyî, Celadet û Cegerxwîn re bibêjin“ kolaja navmetin” (metinlerarası kolaj).

Kolaj: derxistina berhemeke ku ji teşbîh û kopîkirinên cur bi cur pêkhatî.) derdê xwe vedibêjin, vêca hişyar dibin û rastiya tehl dibînin.

Osman Sebrî di warê folklorê de gelekî serkeftî ye; di berhemên wî de bandora folklorê û hêmanên folklorê kurdî xuya ne. Ev ji bo edebiyata netewî taybetmendiyeke gelek baş e.

Berhem:

- Li Goristaneke Amedê (çîrok)
- Dîwan (helbest)
- Bahoz û Çend Nivîsên Din
- Elîfbaya Kurdî
- Derdên Me
- Çar Leheng

CEGERXWÎN

(1903/KERCOS – 1984/STOCKHOLM)

Navê wî yê nasnameyî Şêxmûs e, wekî “Seyda Hesarî” jî tê nasîn ku li Gundê Hesarê hatiye dinyayê. Bêtir bi helbestên xwe derdikeve pêş; lê di warê pexşanê de jî bi berhemên ‘Reşoyê Darê’ û ‘Cîm û Gulperî’ eşkere kiriye ku çiqas pênûsxurt e. Ji bilî xebatên nivîsê wekî şoreşgerekî li nava Kurdan geriyaye û bi bîrdozeke dijberê şêxîti û axatiyê wekî komunîstekî tevgeriyaye. Cegerxwîn pênc salên xwe yên li dawîn li Skandînawya, welatê Swêdê derbas kiriye.

Seydayê Cegerxwîn navdartirîn helbestkarê sedsala XX. a edebiyata Kurdî ye. (Welê dixuye ku Cegerxwîn bi nav û navdariya xwe helbestkarên ji nîfşê xwe jî hiştiye di bin siya xwe de.

Her çiqas helbestênxurt ên Qedrî Can, Kamiran, Celadet, Fêrikê Ûsiv, Abdulla Goran hebin jî ew tev de mane di bin siya Cegerxwîn de. Helbestên Goran û Qedrî Can ji hêla teknîk û naveroka edebî ve ji yên Cegerxwîn serkeftîtir in; lê navê Cegerxwîn we kiriye ku qe ne Qedrî Can û Goran bêne zanîn jî.)

Helbestên tu kesî bi qasî yên wî nehatine zanîn û bi qasî yên wî di nav gel de belav nebûne; lewre ew yekem kes e ku helbestên wî di nav her çar parçeyên welêt de belav bûne. Ew helbestkarekî netewî ye; mijarên helbestên wî kêm zêde ev in: “xwendin”, “oleke nû”, “hişyarbûn”, “yekitî” “evîna welêt”...

Cegerxwîn agirê netewperweriyê ye, di tevahiya helbestên wî de helwesta dijkolonyal dereve dibe. Helbestên wî “bîr”a kurdewariyê ne. Cegerxwîn gelek di bin bandora Ehmedê Xanî de maye, derbarê Xanî de çend helbestên wî jî hene, her wiha ew xwe wekî peyrewê Xanî dide naskirin ku navê xwe jî (Cegerxwîn) ji “Mem û Zîn”a Xanî wergirtiye. Seydayê Cegerxwîn ezoterîzma (***Ezoterîzm:** tiştên ku bi tenê aîdî kesekî an jî zumreyekê*) helbestê kuşt û helbestê bire di nava qadê de, helbestê bire di nav gel de. Di nav gel de zêde hatiye nasîn; sedemên nasîna wî jî ev in:

* Seydayê Cegerxwînmedrese xwendiyê, mela ye, di nav gundande geriyayê û gel ew pejirandiye.

* Dîsa helbestên wî ji aliyê muzîkjenên navdar ve (Şivan Perwer, Xelîl Xemgîn, Ciwan Haco...) hatine bestekirin.

* Zimanê helbestênwî xwerû ye, hêsan û şêrîn e.

* Hebûna serwayê(qafiye, beşavend) rê dide ku helbestên wî di guhî de bimînin û bîn jiberkîrin.

Cegerxwîn bi xwe dibêje ku helbestên min ayet in. Dibe ku bi vê gotinê xwestibe fonksiyona helbestên xwe bide der. Dîsa ev nîşan dide ku ew helbestkarekî jixwebawer e. Cegerxwîn di helbestên xwe de li ser navê gel diaxêve, helbestkarê ku li ser navê gel biaxêve, hewce ye ku cînavka “em/me”yê bi kar bîne, gel hişyar bike, arîşeyên gel nîşan bide, armanca wî hînkirina gel be.

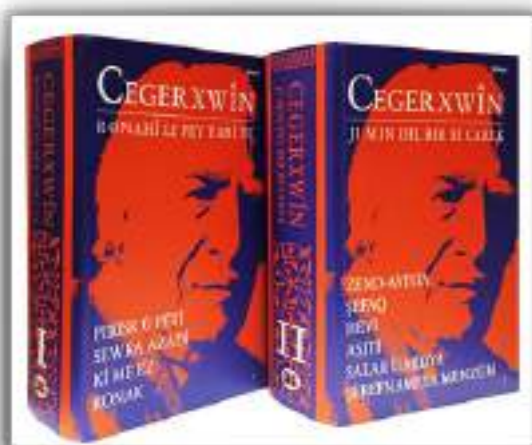
Dema em bala xwe didin helbestên Cegerxwîn, ev taybetmendî di tevahiya helbestên wî de hene.

Vegotina dekolonyal (*Vegotina dekolonyal: Xwe ji metnê xilaskirin; anku peyamên bêjer ji naverokê teknîka edebî girîngtir in. Helbet ev ê bi xwe re kêmasiyan jî bîne. Eger di metnekêde mafê xwîner were binpêkirin wê gavê ev ê qelsiyeke bide berhemê*) di helbestên wî de xwe dide der. Cegerxwîn di helbestên xwe de gelek caran xwe dubare dike. Haya wî ji dubarekirina wî jî heye ku dibêje: “Serî hişk e wek kevir / Divê bişkê bi bivir / Divê gurzan deynim ser / Yan jî jê re bêjim her” (*Cegerxwîn, Şefaq, WeşanênAvesta, 2011, Stenbol, r.26*)

Berhemên Cegerxwîn:

- **Helbest:** - Agir û Pirûsk - Sewra Azadî - Kî Me Ez - Ronak - Zend-Avista - Şefaq - Hêvî - Aşitî - Salar û Mîdya - Şerefname Menzûm
- **Çîrok:** - Cîm û Gulperî - Reşoyê Darê
- **Berhemên Din:** Folklor a Kurdî - Jînenîgariya Min (otobiyografî)

GULFIROŞ

Ez ji xew rabûm
Min gulfiroşek dî
Pirgelek şa bûm
Gul bi dil didî

Hebû me yek dil
Tev jan û kul bû
Nebûme bawer
Gul bi dil didî

Bazar me kir go:
"Ser bi ser nadim"
Ê gulperest bî
Can bi dil didî

Min go kî didî
Can û gul bi dil?
Go ev bazar e
Dil bi gul didî

Min can û dil dan
Dil kiriye qêrîn
Go ho Cegerxwîn
Dil bi gul didî

Cegerxwîn

QEDRÎ CAN (1911/DÊRIK - 1972/ŞAM)

Qedrî Can, her çend li Konyayê dest bi xwendina dibistana mamostetiye kiribe jî ji ber zext û şertên polîtîk xwendina xwe nikare bibe serî û mecbûr dimîne ku bireve Binxetê (1928). Piştî ku li Binxetê xwendina xwe temam dike li Enteqayê dibe mamoste. Li Binxetê, Mîr Celadet Alî Bedirxan nas dike, dest bi karên nivîskarî û rewşenbîriyê dike. Wî nivîsên xwe yê yekem di "Hawar"ê de weşandine. Celadet, wî weke "nuxwiriye Hawarê" bi nav dike. Her wiha di "Ronahî"yê de jî gelek nivîsar weşandine. Ji xeynî wan herdu kovarên navdar, di kovarên weke "Roja Nû", "Gelawêj" "Hêwa" û "Azadî"yê de jî nivîsên wî belav bûne. Di 1944an de ramanên çepgirnas dike û Marksîzm û

Di gelek berhemên xwe de pesnê sosyalîzmê û enternasyonalîzmê dide.

Qedrî Can, nivîskarekî fireh-alî ye. Sihêti, çîrok, serborî û helbest nivîsandine. Pênûsa wî xurt e, çîrokên xwe bi hosteyî dawî dike; anku wek nivîskarên din nîvco nahêle, kurt nabire. Di çîrokên Qedrî Can de peyamêntîr nîn in. Çîroka bi navê "Guneh"ê pir serkeftî ye lê belê piçek li ser "Kaşagi"ya Ömer Seyfettin ve diçe û dîsa çîroka wî ya bi navê "Sond" hema bêje wergera çîroka "Ant" a Ömer Seyfettin e.

Qedrî Can, hem helbestên serbest û hem jî helbestên biwezn nivîsandine.

Bo nimûne, di helbesta “Gula Sor” de wezn tune lê serwa (kafiye, beşavend) heye; helbesta “Riya Teze” bi tarza serbest hatiye nivîsandin. Qedrî Can di helbestên xwe de teknîka “angajman”ê (**Angajman:** *Girêdanî (bağlantı).* *Edebiyata Angaje (Girêdanî): Di edebiyatê de parastina fikra “huner ji bo civakê ye.”*)

Ev yek bêtir di hebûnparêzan (ekzîstansiyalîst) de xwe dide der. Ji ber ku Marcel Proust zêde takekes e Sartre vê helwesta wî rexne dike. Dîsa ji ber ku Flaubert ji bo aboriyê berhemên biqûsir ji xwe re dike armanc, Sartre wî wek “rantgirekî biqabiliyet” pênase dike) jî bi kar aniye.

Gula Sor

Gula sor, hilbû jor, bîn da dor
 Gula sor, gula sor
 Li paş Çiyayê Qaf şîn bû
 Alem jê re evîn bû
 Gula geş, bi me xweş, da me heş
 Em bi bîna wê sermest
 Em pê şa bin serbest
 Nazenîn, xemrevîn, xemilîn
 Pê zemîn
 Guleke bê keleme,
 di nav baxê ÎREM e
 Gula sor, em li dor
 Bicivin û bîn bikindor bi dor...

Qedrî Can

Nemrûdê Biçûk

Me bi agir ditirsîne,
 Pif.....meşka vala
 Ey kevnareyê sala
 Baweriya dilê me
 Ji îmana Ibrahîm bêtire
 Ne kêmtire...

Qedrî Can

QEDRÎ CAN (1911/DÊRIK - 1972/ŞAM)

Piştî Serhildana 1925an derbasî Binxetê dibe. Li gel temenê xwe yê biçûk jî, di rêxistinên zimanê Kurdî de berpirsiyariyên girîng werdigire û gelek nivîsên wî di Hawarê de (bi navê Nûredîn Êsiv) çap dibin. Di 1983an de dibe yek ji damezrînerê Enstîtuya kurdî ya Parîsê û berî mirina xwe bi salekê Mem û Zîna Ehmedê Xanî werdigerîne zimanê Fransî.

Nûredîn Zaza jî nivîskarekî fireh-alî ye: çîrok, helbest, serborî û şano nivîsandine. Di heman demê de wergerê jî kiriye: “Xatûn an Piling?”, “Dê an Xwişk?” Hema bêjin di hemû berhemên Nûredîn Zaza de mijar tê û diçe li ser “netewperweriyê” disekine.

Nûredîn Zaza di çîrokên xwe de ji ber hestên xwe yên kûr hevgirtina çîrokê ji bîr dike; anku girêdana bûyeran ne xurt e.

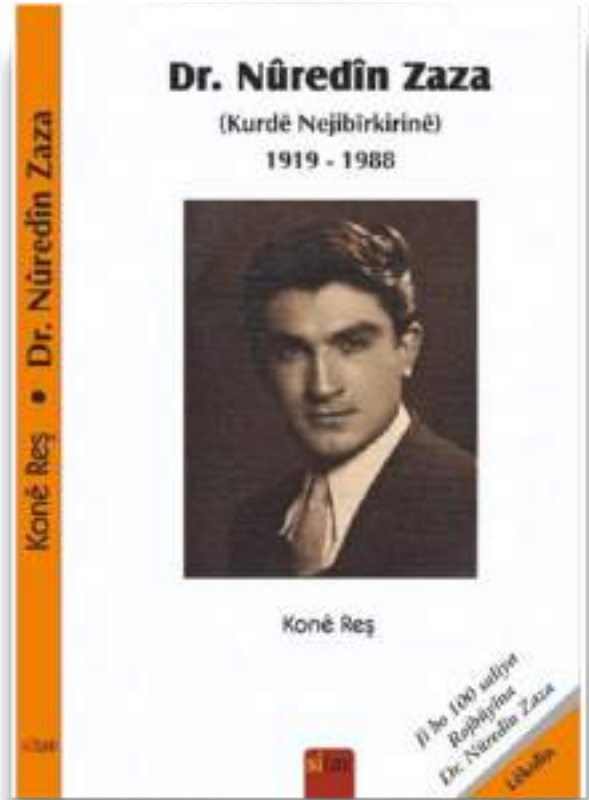
Di çîroka wî ya bi navê “Hevîna Perîxanê” de tiştin derasayî hene, ji aliyê çend şeş kesan ve dijmin têk diçe ku vî dijminî temamiya welêt dagir kiribû.

Berhemên Nureddîn Zaza:

-Kurdên Nejbîrkinê
(hemû berhem)

- Gulê (çîrok)

REŞÎDÊ KURD (1910/DÊRIK – 1968/BÎNXET)

Reşîdê Kurd, piştî dibistana seretayî diçe bajarê Konyayê, li wir dest bi xwendina dibistana mamostetiyê dike. Di vê navê re bi kurdî dest tavêje nivîsandina rêzimana Kurdî jî. Reşîdê Kurd zilamekî zana, zekî, pêşerû, zimanzan, felsefexwên, hozan, diyalektîknas û welatparêz bû. Di dîtina xweya siyasî de sosyalîst bû. (*Feqî Huseyn Sagniç, Dîroka Wêjeya Kurdî, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, 2002, Stenbol, r.583*)

Nivîsandina rêzimanê jî di wan bêderfetî û hengameyan de qedandibû. Çapandin û weşana wê di sala 1956'an de pêk anî. Reşîdê Kurd, ji wan îşkenceyên giran û ji raketina wan zindanên kevnare yê bêmecên zindeganî nexweşiya kezeba spî girtibû.

Ew qas xebatkarek serketî bû ku, gava jê dihate pirsîn saxlem û zindeya xwe pêşkêş dikir.

Gava kuxika wî zor didayê, kêfa wî dibir û “Ne tenê kezeba spî, herdu kezab jî bi hev re biçin heta hûn ji dilê min derkevin jî ez ne dev ji xebatên xwe berdidim û ne jî heta Kurdistana azad û serbixwe nebînim, ji vê cîhanê naçim!” digot û qêrîn jê diçû. Çend roj berî mirinaxwe nexweşiyê gelek zor didayê, li bêçaretiya xwe dinêre û “Pir kar û bar li ser min mane ku ez bikim, min ew hê bi serî nekirin, ne gereke ez niha bimirim...” gotiye.

**Berhemên
Reşîdê KURD**

- Rêzimana Kurdî
- Ez (helbest)
- Kerwan (helbest)

Oktobir

“Ev faşîstên îro ro
Em kirine hunduro
Ji bo me bikin kambax
Di me kirin hezar xax
Bi eşkence, bi lêdan
Bi serdabûbi zindan
Her çi kirin çû vala
Neşkest çavê hevala
...”

Reşîdê KURD

EDEBIYATA
QAFQASYAYÊ

ÊWRA ÇAREM: REWAN-QAFQASYA (1931-1991)

Hebûna Kurdan Li Qefqasê:

a. Nifşê Ewil→Şedadî (951-1164) Li Divîn û Genceyê.

b. Nifşê Duyem→Di dewra Şah Abbas de 24 eşîrên kurdên Îranê li bakurê Îranê hatin îskankirin. Ev yek nifûsa kurdan a li Qefqasê zêdetir kiriye. (1587) Xasma jî kurdên derdora Laçîn û Qerebaxê bi hatina van eşîran re zêdetir bûne.

c. Nifşê Sêyem→Kurdên ku piştî şer, pevçûn û îstîlayên sedsala 19an û 20an berê xwe dan Qefqasê û xasma Ermenistanê. Yanê qest jê ew eşîrên êzîdî yên Serhedê ne ku bi şerê osmanî – rûsan (1877-1878) û şerê cihanê yê yekem (1914-1918) re koçber û penaber bûn.

Bingeha Karên Edebî: Ji 1920an heya 1931ê

Mafên çandî, statû, perwerde, vebûna dibistan û enstitûyên kurdî, amadekirina elîfba û kitêbên dersê, derketina rojnameyan. (Bi awirekî sosyolojîk, sosyolojiya edebiyatê).

1921→ Bi tîpên ermenî amadekirina elîfbaya kurdî. Elîfbaya ŞEMS. Ji aliyê Lazo (Agop Xazaryan) ve. Ahmedê Mirazî jî alîkariya wî kiriye.

1923→ Ji aliyê Museyîb Axundov ve elîfbayeke latînî (Elîfbaya Latînî ya Kurdî) tê amadekirin ji bo dibistanên kurdî yên li Laçînê. Axundov, bi navê “Mêyweyêd Apêlê” kitêbeke helbestan jî dinivîsîne ji bo zarokan.

Ev amadekarî ji bo sîstema perwerdehiya kurdî ye li qezayên Kurdistanê, lê em nizanîm ka çî tesîra wan çêbûye an bi vê elîfbayê çend kitêb hatine nivîsîn.

1929→ Elîfbeya latînî ya kurdî. Îsahaq Marogulov û Erebê Şemo. Xo Xo Hînbûna Xandina Nivîsara Kurmancî. Ku heya 1938an kitêb, kovar, berhevok û rojnameyên kurdî bi vê elîfbayê çap bûne.

1930→ Riya Teze. Ev rojname 1937an de bi sebas ku “elîfbaya emperyalîstan” bi kar aniye hatiye qedexekirin, piştî mirina Stalîn (1955) cardin dest bi weşanê kiriye.

1931→ Li Êrîvanê vebûna Akademiya Pedagojiyê ya Transqefqasyayê (Teknikum). Midûrê wê yê yekem Erebê Şemo ye.

1932→ Li Şûşayê di nav Dibistana Pedagojiyê de beşa “Fakulteya Kurdî” ava dibe, bi alîkariya Suleyman Rehîmov û xanima wî.

1929-1932→ Çapbûna 21 kitêbên dersê. Ji matematîkê bigre heya fizîk, cografya û zanistên sirûştî.

Di destpêkê de ji nav kurdan kesên ku di dibistanan de ders bidin zarokên kurdan kêm in, lewma vî erkî mamosteyên ermenî yên kurdîzan pêk anîne. Di navbera 1927-28an de ji 13 mamosteyên ku dersa kurdî didin, tenê Emînê Evdal kurd e.

Jimara van dibistanan di sala 1934an de digihîje 45an.

PERIYODÊN EDEBÎ (SÊ DEWR)

Dewra Yekem (1931-1937)

Mirov dikare vê dewrê wek berhemên “werger”ê û “telîf”ê bike du beş.

A. Werger: Xebatên edebî yên pêşî werger in, ji edebiyata rûs û ermenî nêzîkî 15 kitêb tên wergerandin ku ev kar bêtir ji aliyê Heciyê Cindî, Emînê Evdal, Casimê Celîl, Qaçaxê Mirad, Cerdoyê Gêncî, Ruben Drampyan û Erebê Şemo ve tê kirin. Jê çend nimûne:

1931 - Koçekê Derewîn, ji Aleksadr Araratyan piyeseke e, ji aliyê Erebê Şemo ve hatiye wergerandin.

Serhatiya Casim(ê Kurd)→1931 Lazo /Agop Kazaryan, ev berhevoka çîrokan ji aliyê H. Cindî û E. Evdal ve hatiyewergerandin.

1934 - Rêya Teze, ji H. Salçiyana şanoyek e sê perde ye, ji aliyê H. Cindî ve hatiye wergerandin.

1935- Ser Riya Dewlemendiyê. Ji H. Salçiyana piyeseke e, ji aliyê H. Cindî ve hatiye wergerandin.

1935 - Memê û Eysê, ji Sîras çîrokeke dirêj (novel) e, wergêrê wê H. Cindî ye.

*Wekî din H. Cindî ji A. Xazaryan, Girr (1933); ji A. Navasardyan, Traxoma (1933); ji P. Margaryan Silametiya Jina (1934) metnên ermenkî wergerandiye kurmancî, lê di çavkaniyan de derbarê cureyê van berhemana de agahî nînin. Girr, maqaleyên tibbî pêk tê û wek navê nexweşiyekê tê qisetkirin. Îhtîmalek mezin Traxoma û Silametiyan Jina jî wisan in.

1936 - Robînzon, Ji Daniel Defoe, wergera Cerdoyê Gêncî ye.

1937 - Dîlê Kavkazê, ji L. Tolstoy çîrokek e, ji aliyê Qaçaxê Mirad ve hatiye wergerandin ku Q. Mirad ji Puşkîn, Lermontov, Tolstoy, Nekrasov, Gorkî, Mayakovskî jî werger kirine.

B. Telîf: Di vê êwrê de berhemên qismê duyem jî xebatên telîf in ku jê gelek di berhevok/salname/almanaxan de çap bûne. Mesela sê berhevok ên bi vî rengî balê dikêşin ser xwe:

Efirandina Ewlîn → 1932 amadekar: Emînê Evdal. Tê de ji kesên wek H. Cindî, E. Evdal, Etarê Şero helbest hene. Ji edebiyata ermenî jî çend werger hene. Wek ku Tosinê Reşîd jî dibêje temayên helbestên vê berhevokê bêtir pesnê artêşa sor û wek welatekî ewle û xweş Sovyet e; hinek jê jî rexne li adet û toreyên jiyanê berê dikin.

Efrandina Dida → 1934 amadekar: Heciyê Cindî. Ji ya yekem cihê tê de çîrok jî hene.

Helbest û çîrokên vê berhevokê malê kesên wek Cerdoyê Gêncî, H. Cindî, E. Evdal, A. Mirazî û Erebe Şemo ne.

Efrandina Sisya → (1935) - amadekar. H. Cindî. Tê de afrandinên E. Şemo, E. Evdal, H. Cindî, A. Mirazî, Wezîrê Nadirî, Etarê Şero hene. Li gorî hin lêkolanan, ji aliyê edebî ve ji herdu berhevokên beriya xwe pêşdetir e. Çend berhemên wek kitêb jî ev in:

Qutya Du Dermanan → (1932) - Heciyê Cindî. (şano, yek perdeyî)

Zemanê Çûyî → (1935) Ahmedê Mirazî. (şano)

Şivanê Kurmanca → (1935) Erebe Şemo. (roman)

Reva Jinê → (1935) Wezîrê Nadirî. (şano)

Biriqandina Ewlîn → (1935) Etarê Şero (helbest)

Nubar → (1935) Wezîrê Nadirî (helbest)

Kurmancêd Elegezê → (1936) Erebe Şemo (çîrok)

Letîfe → (1936) Sîras/Himayag Sahagî Vosganyan (çîrok)

Not: Gelek helbest û çîrokên vî nifşê ewilîn di rojnemeya Riya Teze de diweşin. Jixwe li Ermenistanê ji 1929an heya 1937an ji 70yî zêdetir kitêb çap dibin ku jê nêzîkî 20 lib yên dersê ne, yên din jî yên edebî ne. Ji hewildana vî nifşê ewilîn re “Edebiyata Yêtiman” tê gotin ku jê kesên wek Cerdoyê Gêncî, E. Evdal, H. Cindî, Casimê Celîl û Îsivê Beko sêwî ne û li sêwixaneyên dewletê mezin bûne. Metnên wan jî aliyê edebî ve zêde ne dewlemend in, afirandina edebîzeîf e û wek mefhûmek jî welat, ji bo wan Ermenistan û Sovyet e. Kitêbên ku çapbûne bi giştî li “Rewan”ê û di nav “Neşra Hikimeta Şêwra Ermenistanê” de derçûne. Ev êwr, bi xebatên kurdên Ermenistanê berbiçav e.

Salên nefiyê(sirgûn), zordestiya Stalînû qedexeyên li ser kurdî.

Bi tawanbariya “sîxurê Rojava û emperyalîstan” an “dijminê gel” rewşenbîr û nivîskarên kurd tên nefîkirin û cezakirin. Wekî gelek kêmetewî, gelê kurd jî ji vê yekê nesîbê xwe digre û bi awayekî girseyî di nav vegonên bar de sirgûnî Asyaya Navîn û Sibiryayê dibin. Kurdên Ermenistan, Nexçivan û Azerbeycanê di sala 1937an de sirgûnî Ozbekistan û Qazaxistanê dibin, yên Gurcistan û heman mintiqeyên navborî di 1944an de sirgûnî Kirxizîstan, Tirkmenistan, Ozbekistan, Rusya û Qazaxistanê dibin. Jimara van herdu nefiyan 30 an 40 hezar e. Bi vê pêvajoyê re dibistanên kurdî tên girtin. Elîfbaya latînî ya kurdî tê qedexekirin û “krîlî” dikeve şûnê. Rojnameya Riya Teze tê girtin. Çapkirina kitêbên kurdî tê rawestandin. Perwerdehî diqulibe ser ermenkî û heya pola 8an di heftêyê de 2-4 saet dursa zimanê kurdî dibe. Ev, salên felaketê ne ji bo kurdan û edebiyata kurdî ya li Qefqasê.

Di vê periyodê de berhemên ku bi kurdî çap dibin, ji tiliyên du destan ne zêdetir in:

Siva Teze → 1947 Heciyê Cindî.
Berhevoka kurteçîrokan e.

Li Ermenîstanê di salên 1948 û 1954an de ji aliyê nivîskarên kurd ve du almanax derdikevin.

Lê belê avabûna Tiyatroya Dewletê ya Elegezê (1937-1947), ruh dide hin metnên kurdî jî. Ev tiyatroyê di 10 salan de nêzîkî 30 lîstikê/piyesê tîne ser dikê ku jê hinek jî kurdî ne. Serokê wê Celatê Koto ye, rejîsor jî Solak Nikoxosyan e. Ciwanên kurd yên ku Rewan û Tîflîsê perwerdehiya şanogeryê dîtine ji bo vê tiyatroyê tên dawetkirin. Wek aktor û aktrîsên navdarên wê demê navê Celatê Koto, Mîroyê Esed, Eliyê Hacî, Qaçaxê Miho, Bekirê Miho, Xanim Ayvazyan, Rizganê Emo derdikevin pêş. Balkêş e ku hinek piyes ji aliyê nivîskar û derhênerên ermenî ve hatine nivîsîn. Ev metnên ku hinek jê pala xwe dane folklorê kurdî ev in:

Soxomon Gênosyan(Gensoyan): Keça Mîrekê, Ker û Kulik, Siyabend û Xecê, (Gur) Heso.

S. Taronsî: Mem û Zîn.

S. Kojoyan: XuliqandinaRojê.

V. Şoxêryan: Kenarê Elegezê.

V. Manvêlyan: Nêçîra Lalvarê.

Nayrî Zaryan: Heyf(hildan).

H. Şaybûn: Mêrgên Elegezê.

B. Staffî: Partizan Jeleznyak.

Ji ber ku di wê dewrê de ev lîstik nehatine qeydkirin jê bîranîn û çend wêne mane.

Eskerê Boyîk neqil dike ku ji wan aktrîsan Xanim Ayvazyan dibêje min hinek fotoyan da Emînê Evdal, lê piştî mirina Evdal ka çi hate serê wan fotografan nediyar e.

Şanoyên ku ji aliyê kurdan ve hatine nivîsînê ev in:

Cerdoyê Gêncî: Xuşka Doxtiryê,

Bira (Destbirak).

Celatê Koto: Lur de Lur.

Heciyê Cindî: Miraz.

Dewra Sêyem (1955-1991)

Dema zêrîn û “ronesansa piçûk a kurdî” ya li Qefqasê. Mirina Stalîn û bi hatina Kruşçev re fersend û hêviyên nû.

Di van salan de ji aliyê siyasî û civakî ve guhertinên mezin pêk tên. Di nav kurdên Sovyetê de jî ev guhertinên hêskirin. Xwendekarên zanîngehan pir dibin, dibistan cardin vedibin, rojname û kitêbên weşandin, yê saxmayî jî sirgûnên (wek E. Şemo) û di temayên edebî de mijarên nû peyda dibin. Wek xurbet, Kurdistan, Şoreşa Îlonê ya Başûrê Kurdistanê. Cara ewilîn e ku Sovyeta Sosyalîst jî piştgiriya kurdên Iraqê dike û meseleya kurdî dibe YNê, di rojname, kovar û televîzyonê de piştgiriya Sovyetê bi awayekî eşkeretê kirin. Ev yek li ser kurdên Sovyetê jî tesîrek çêdike û kurdên vê xakê cara yekem xwe aîdî kurd û Kurdistanê dibînin.

Lewma di helbestên wan de peyva “weten/welat” wesif diguherîne, ew êdî ne Sovyet an jî gundê wan ê Qefqasê ye, welatekî parçebûyî yê Rojhilata Navîn e.

Kurdperwerî, wek fikrek bingeh dibîne. Di helbestên kesên wek Qaçaxê Mirad, Fêrikê Ûsiv, Egîte Şemsî, Şikoyê Hesên, Rizaliyê Reşîd, Eskerê Boyîk, Sehîdê Îbo, Mîkayîlê Reşîd, Şamîl Asgerov, Tosinê Reşîd de vegotîneke ku pala xwe dide helbesta gelêrî ya kurdî rû dide, bi terza heyranokên kurdî helbestên serbest tên nivîsîn.

Rojnameya Riya Teze cardin dest veşanê dike, 1955an de Radyoya Êrîvanê tê damezrandin. Di 1959an de di nav Akademiya Zanistan ya Ermenistanê de û 1960an de di nav Akademiya Zanistan

ya Azerbeycanê de beşên Kurdolojiyê saz dibin. Ev her sê pêker jî li ser çand û edebiyata kurdî ya li Qefqasê tesîreke mezin çêdikin û dînamîzmeke nû didin vê periyodê.

68
Proletared hemu dênjaje bê çavî!

RJA TƏZƏ

Seşem
25
adare
1930
sale

Organ şewra mîla-
te hukûmî komisarî-
ata mîrîtîje Erma-
nistane u komita
elîfbaje taze kîr-
mançî
№ 1

“Əlifbaje taze | şərqe ingilavəkə məznə,”

RIYA TEZE

25ê Adara 1930an de, bi elîfbaya Marogulov û E. Şemo, li Êrîvanê derketiye. Rojname organa fermî ya wezaretê rewşenbîriyê ya Partiya Komûnîst a Ermenistanê bû. Lewma armanca wê ya sereke ew bû ku di nav kurdan de propagandaya siyasî ya Sovyetê bike û deb û qaîdeyên nû yên sosyalîzmê di nav kurdan de bide rûniştandin. Lê rojname seba ku cih daye hinek berhemên edebî, ji aliyê dîroka edebiyata kurdî ve xwedî qîmet e. Li gor şertêndîrokî-siyasî mirov Riya Teze jî dikare di 3 qonaxande binirxîne:

Dewra Yekem (1930-1937)

Di destpêkê de kesên wek E. Şemo, E. Evdal, H. Cindî xwe xistine bin barê Riya Teze. Wekî din ermeniyên dostê kurdan ên wek Hiraçiya Koçar, H. Mikirtçyan, Gevork Parîs jî alîkarî kirine. Di salên pêşîn de berpirsyarê rojnameyê ev kes bûn.

Piştê ji bo salên 1934-37an berpîrsê wê yê fermî bû Cerdoyê Gêncî.

Di van salan de rojname bêtir ji mijar û pîrsgirêkên siyasî re rûpelên xwe vekiriye. Bi gotineke din li ser bingeha maksîzm û lenînîzmê û çêbûna “insanê nû yê şoreşê” qîmeta pîşesaziyê, avakirina kolxozan, perwerdekirina civakê, têkbirina cehaletê, dostanî û biratiya gelan, mafê jinan, rakirina edetên kevn ên ku ji jiyana milkdariyê, serokeşîriyê û olperestiyê maye, çêkirina dibistanan, pêşdebirina edebiyat û hunerê, dibûn mijarê vê rojnameyê.

Ev rojname li gundên kurdan ên Ermenistanê (Aparan, Telîn, Êcmiyazîn, Kotayk, Aştarak, Vartenîs, Pamp), herêma otonom a Nexçîvanê û payîtexta Gurcistanê (Tîblîs) belav dibû. Tîraja wê salên ewil 600 lib e, 1932an de digihîje 1300î û çiqas tê ev jimar zêdetir dibe. Lê bi seba ku elîfbaya emperyalîstan bi kar aniye, 1937an de ji bo demekê, “wadelû” hatiye rawestandî, lê ev qedexa 18 salan dewam kiriye. Di vê periyodê de rojname bi elîfbaya latînî çap bûye.

Dewra Duyem (1955-1989)

Ev dewr ji rabûna qedexeyan heya şerê ermenî û azeriyan, 34 salan pêk tê. Elîfba latînî cihê xwe da ya krîlî, ku H. Cindî ji bo kurdî amade kiribû. Rojname, cardin ji aliyê Partiya Komûnîst a Ermenistanê ve hatiye fînansekirin. Di van 34 salan de berpîrsê Riya Teze, Mîroyê Esed bû. Cîgirên wî Qaçaxê Mirad û Emerîkê Serdar bûn. Di van salan de nêzîkî 12-14 xebatkarên wê hebûn. Tîraja wê gihîştibû 5 hezarî.

Her 4 rûpelên wê bi xeberên siyasî û rojane tije bûn û hinek caran naveroka xeberan qet bi rojeva kurdan ve jî ne giradayî bû.

Lê bi piranî rûpeleke wê, ji bo kurdî bû ku ew derbarê ziman, çand, dîrok, perwerde, edebiyat û folklorê kurdî de bû. Ji vê rûpelê Egîtê Xudo û Emerîkê Serdar berpîrsiyar bûn.

Her du jî mamosteyê ziman û edebiyata ermenî bûn û ji edebiyatê hayedar bûn. Lê çiqas hat nivîskar û berhemên wan zêde bûn û rûpelaedebî têra wan nedikir. Her wiha ji zimanên ermenî û rûsî jî gelekwerger dibûn. Bêtir wergêrê van nivîs û xeberan Qaçaxê Mirad, Mîkayîlê Reşîd, Emerîkê Serdar, Wezîrê Eşo û Têmûrê Xelîl bûn. Ev, salên herî baş ên rojnameyê bûn. Bi hilweşîna Sovyetê re zehmetî derketin.

ШҮБҮЛДӘ: (ж. ч. эсе) Силәуә Ғоһманшәһаб — Антарап; Мәһә Сәһабәд — Әшмәһәһә; Ғоһманшәһә Зәһабәһә — Ерәһәһә; Ғәһәһә Ғәһәһә — Арағас; Рәһәһә Рәһәһә — Әһәһәһә; Нәһәһәһә Ғәһәһә — Вәһәһәһә; Әһәһәһә Ғәһәһә — Арағас; Сәһәһәһә Ғоһманшәһә — Әһәһәһә.

Dewra Sêyem (1989-2000)

Di navbera salên 1989 û 1991ê de Tîtalê Efo bû berpîrsê wê û ji vê dîrokê şunde jî Emerîkê Serdar, Grîşayê Memê vî barî girtin ser xwe. Piştî hilweşîna Sovyetê, rojname jî ket krîza aborî, xebatkar û xwendevanên wê kêm bûn, bi alîkariya sazîyên Başûr û Bakurê Kurdistanê li ser piya ma. Di sala 2000î de derbasî elîfbaya latinî ya îroyîn bû. Di van salan de keda kesên wek Rizganê Cango, Mirazê Cemal û Tîtalê Kerem gelek in. Ji ber bêîmkaniyê bi jimara 4800 re weşana xwe da rawestandî.

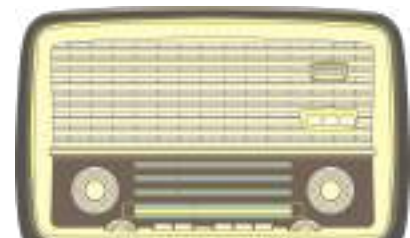
Ev rojname çavkaniyeke girîng e derbarêjiyan û rewşenbîrî ya kurdên Qefqasêde.

RADYOYA ÊRÎVANÊ

Ev radyo, di nav Radyoya Ermenistanê de navê beşa axaftinên kurdî ye. Beriya vê beşê, di nav Radyoya Ermenistanê de ji bo kurdî çend deqîqe weşanek hebû, lê bi sala 1955an re ev yek rengê fermî wergirt, meaşê xebatkarên ji aliyê dewletê ve hat dayîn. Salên pêşî, karê radyoyê bi alîkariya zanayên ermenî meşiya. Cardin tê de kesên wek H. Cindî, E. Evdal, A. Mirazî, Qaçaxê Mirad, Ûsivê Beko, Mîroyê Esed, Xalit Çetoyev, E. Evdilrehman cih girtin.

Ji avabûna radyoyê heya 1957an berpîrsê wê yê ewil Casimê Celîl bû. Celîl, heya 1964an jî wek redaktorê beşa stran û muzîkê xebitî. Di peydakirina dengbêj û sazbandan de, tomarkirina dangan û weşandina zargotina kurdî de û her wiha çêbûna arşîva dewlemend a radyoyê de cehd û keda wî gelek e.

Ji 1957an heya 1981ê Xelîlê Çaçan Mûradov bû berpîrsê beşa kurdî. Di van salan de maweya axaftina kurdî zêdetir bû; radyo bû kursiya berhemên çandî, perwerdehî, zanyarî û dîrokî. Elbet di vê radyoyê de ji bilî kurdî bi 12 zimanan weşan çêdibû û ji ber “şerê sar” tê de dijpropagandaya emperyalîzm û kapîtalîzmê dibû û pesinandina sîstema Sovyetê û sosyalîzmê tiştêkî rojana bû. Lê tê de gelek afirandinên edebî û folklorîk jî (Mem û Zîn, Siyabend û Xecê, Ker û Kulik, Zembîlfiroş, Dimdim, Memê û Eyşê, Sêva Haco hwd.) weşyan û hinek jê di rengê şanoyê de bûn kompozîsyonên nû.

Elbet di van salan de dengê Şeroyê Biro, Garapêtê Xaço, Zadîna Şekir, Aslîka Qadir, Sûsika Simo, Memoyê Silo, Fatma Îsa, Xana Zazê, Egîte Têcir, Aramê Tîgran û piştire jî dengê dengbêjên parçeyên din ên Kurdistanê, wek M. Arîfê Cizîrî, Hesên Cizîrî, Îsa Berwarî, Meryem Xan, Eyşe Şan, Kawîs Axa, Mihemed Şêxo û heta Şivan Perwer belavî hemû cografyaya kurdî bû.

Eznîva Reşîd, yekem spîkera jin bû ji bo kurdan ku vî karî 24 sal domandin. Di navbera 1981 û 1994an de berpîrsiyariya wê ket destê Ahmedê Gogê. Ji 1994an vir ve barê vê saziya girîng li ser milê Keremê Seyad û malbata wî ye.

Piştî hilweşîna Sovyetê maweya axaftinên kurdî ji saet û nivê daket niv saetî, piştgiriya fermî qut bû û kadroya wê ya dewlemend belav bû û li rexê vî niv saetî wek polîtîkaya îroyîn a Ermenistanê (ku dixwaze kurdên êzîdîji yên sune veqetîne) para axaftinên êzîdî hat

danîn. Wek me got îro weşanavê radyoyê bi îmkanên şexsî û fedakariya malbata Keremê Seyad dimeşe.

Di wan salan de ku hebûna kurdî û kurdan dihat înkarkirin, ev radyo roleke çandî, nasnameyî û dijasîmîlasyonîst lîstiyê. Ew ne tenê ji bo muzîka kurdî arşîveke dewlemend e, di heman demê de ji bo folklor, çand, edebiyat û medyaya kurdî jî nimûneyeke girîng e. Gelek nimûneyên muzîka kurdî ya gelêrî bi xêra wê ji mirinê xelas bûne. Ew ji bo ciwanên kurd bûye dibistaneke edebî û rewşenbîrî. Hinek dibêjin di warê pêşketina ziman û çanda kurdî de rola Hawarê çi bû, di warê parastin û nûkirina muzîka kurdî de rola Radyoya Êrîvanê jî ew bû.

KURDOLOJÎ / KURDNASÎ

Her çend di sedsala 19an de di nav rûsan de kurdnasî peyda bibe û navdarên wek A. Jaba, P. Lerx, B.Nîkîtîn, V. Mînorskî, H. Orbêlî, N. Y. Mar, M. Rudenko, A. Freyman ekolekê pêk anîbin jî, di nav kurdên Sovyetê de xebatên akademîk ên kurdnasiyê di salên 60î de deng didin. Belê, di 9ê Temûza 1934an de li Êrîvanê konferansa yekemîn a kurdnasiyê li dar dikeve û tê de kêşeyên wek pîrsgirêkên giştî yê zimanê kurdî, li gor elîfbaya latînî amadekirina îmlayeke hevbeş, esasên gramera kurdî, avakirina prensîbên termînolojiya kurdî, berhevkirina materyalên zargotinê, avakirina kadroyên zanistî, li gor Şoreşa Oktobê di nav kedkar û karkerên kurd de organizasyonên netewî û çandî hwd. tî guftûgokirin. Lê ji aliyê kurdan ve geşbûna van xebatan, rastî avabûna beşên kurdî tî ku ew di nav Akademiya Zanistan ya Ermenistanê (1959 û heta hilweşîna Sovyetê) û Azerbeycanê de (1960 û 1970) beşên piçûk bûn.

Kurdologên ku di nav akademiya Ermenistanê de de navdar bûn ev bûn: Qanatê Kurdo, Heciyê Cindî, Emînê Evdal, Çerkez Bakayev, Şekroyê Xudo, Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Xalit Çetoyev, Maksîmê Xemo, Karlanê

Çaçanî, Kinyaz Mîrzojev, Nûra Cewarî, Çerkezê Reş, Cemîla Celîl, Şerefê Eşîr, Wezîrê Eşo, Tosinê Reşîd, Emerîkê Serdar.

Yên ku di 10 salan de (1960-1970) li akademiya Azerbeycanê doktorayên xwe nivîsîn jî ev bûn: Elî Gelawêj, Rehîmê Qazî (Partiya Demokrat ya Kurdistanê), Huseyîn Kurdoxlî (Poyêziya Helbestvanê Kurd Abdulla Goran), Şamîl Esgerov (Helbestvanê Gel), Mihemed Şemsî (Şerefname), Zumrûd Şafîyeva (Di Helbesta Hemdem a Kurd de Aliyê Destanî).

Ji van xebatên kurdnasiyê hindik bin jî çend nimûneyên dîroka edebiyata kurdî û rexneyê jî derketin:

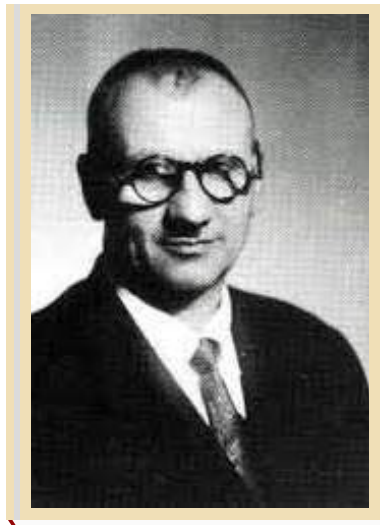
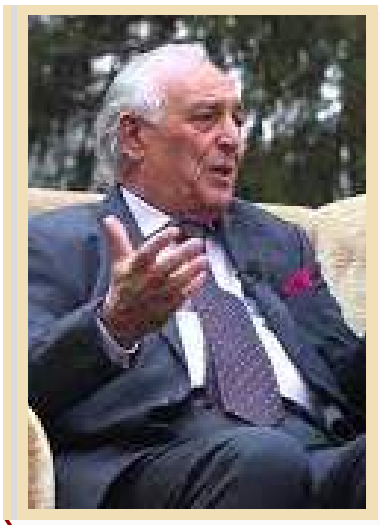
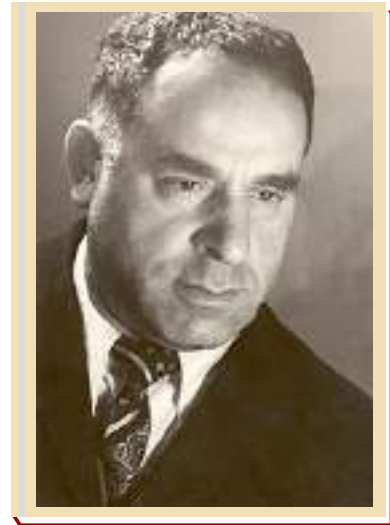
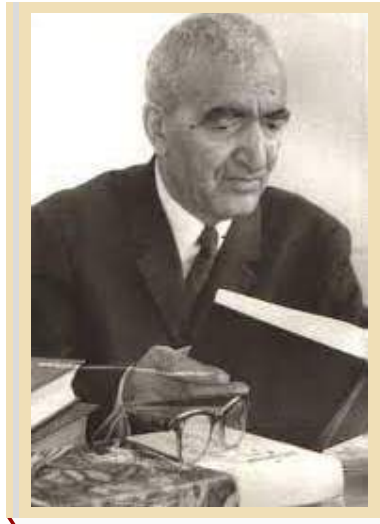
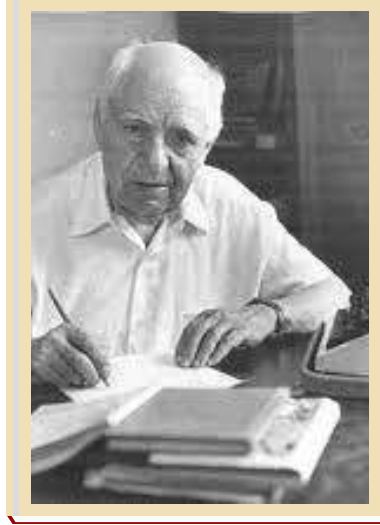
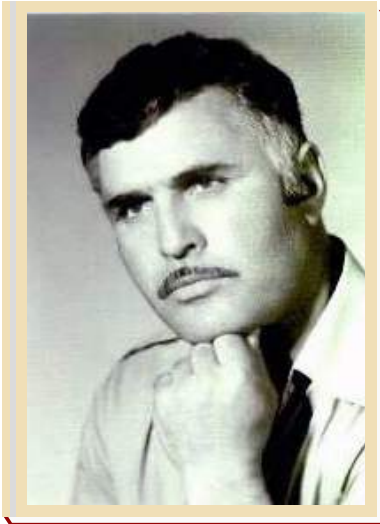
Qanatê Kurdo: Tarîxa Edebyeta Kurdî, Êrîvan, cild I (1983), cild II (1985).

Heciyê Cindî: Edebiyeta Kurdî ye Ermenistana Sovyêtê, Êrîvan, 1954 (bi ermenkî).

Ordîxanê Celîl: Poêziya Cigerxwîn e Bajarvaniyê, Êrîvan, 1966. Şîer û Poyem, Êrîvan, 1959.

Şamîl Asgerov: Helbestvanê Gel, Bakû, 1968. Li helbestêda Nûjenî, Bakû, 2001.

Kinyazê Îbrahîm Mîrzojev: Wêjeya Neteweyî û Pevgirêdanên Wêjeya Navnetewî, Êrîvan, 1980.

K. Î. Mîrzojev: Çarenûsa WêjeyaKurd, Almata, 1998.

Huseyîn Kuroxlî: Poyêziya Helbestvanê Kurd Abdulla Goran, Bakû, ? Zumrûd Şafiyeva: Di Helbesta Kurd da Aliyê Destanî, Bakû,?

Belê, ev destkeftî û sazî, ji bo çalakiyên edebî (nivîsandin û çapkirina kitêbên edebî yên kurdî) jî bûn pêker û katalîzor. Lewma di warê helbest, çîrok, roman û şanoyê de gelek berhem çap bûn. Ku em dîroka çapa wan li ber çava bigrin, dê peyva “ronesansa piçûk” çêtir bê fêmkirin.

Çîrok

Di vê periyodêde (1955-1991) ji çîroka moderna kurdên Sovyetaberê çend nimûneyênserkeftî.

- Eliyê Evdilrehman→Morof (1957)
- Sehîdê Îbo→Duryan (1966)
- Emerîkê Serdar →Destê Dê (1974), Êdî Dereng Bû (1979), Dengê Dil (1985) -Wezîrê Eşo→Mizgînî (1976), Dengbêj Kal Bû (1983), Pamp-Sîpan (1986)

(Emerîkê Serdar, piştî hilweşîna Sovyetêjî kitêbên çîrokanweşandin: Dewet Du Cara Kirin (2005), Gundê Me (2006), Heta Kengê (2007) û Heja Emir (2008).)

- Xelîlê Çaçan Mûradov→Moriyê Nenê (1976)
- Ahmedê Hepo→Emir Gul Vedide (1975), Adar (1965) Babayê

(Ahmedê Hepo, bi navê Bawerî romana xwe ya yekem 1990ande, bi navê Birîn jî romana xwe ya duyem di 1996an de nivîsiye.)

- Keleş→Nişanî (1983)
- Eskerê Boyîk→Li Çiya (1991)

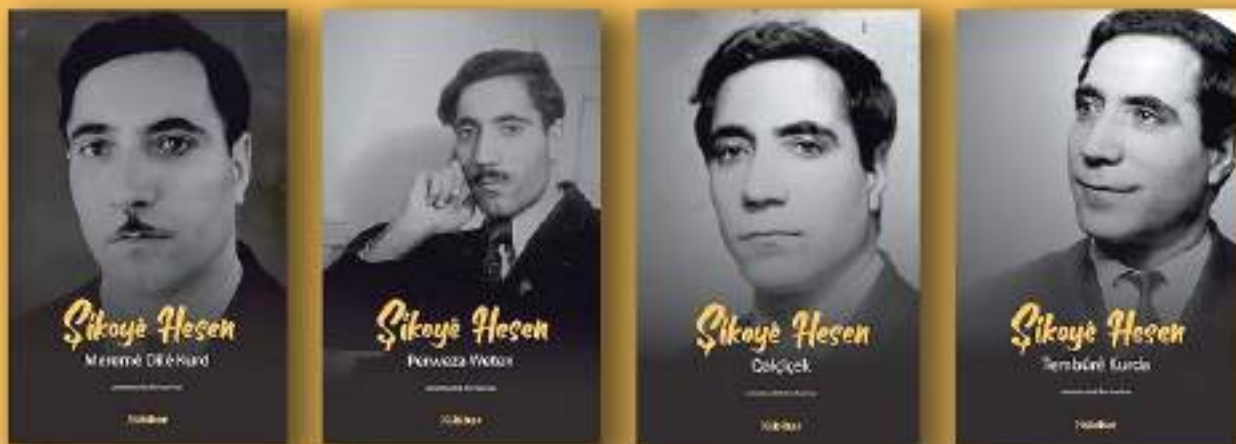
(E. Boyîk jî romanên xwe yên wek Bahoz (2011), Xezeva Xwedê (2004), Xezev (2008); kitêba kurteçîrokan; Çîrokên Oda Me (2004) û gelekdiwanên xwe piştî vê periyodêdide.)

- Nadoyê Xudo Maxmûdov→Dilê Kewê (1964), Dûajoyê Biçûk (1975) Mîroyê
- Esed→Sîsê (1961)
- Sîma Semend→Xezal (1963), piştredû kitêbên wê diweşin: Du Şahî (?), Guman (?)

Helbest

Ji şexsiyetên vê êwrê gelek kes helbestnivîsîne û çap kirine. Lê belê jê kesên wek helbestvan derketine pêş hindik in. Ji diwanên vê periyodê çend mînak:

- Fêrîkê Ûsiv→Çavkanî (1961), Gula Elegezê(1964), Lîrîka (1967), Narê (1977), Hisretdefter (1984), Dinya Delal (1987).

- Şikoyê Hesen → Qalçîçek (1961), Tembûrê Kurda (1965), Meremê Dilê Kurd (1970) Perwezê Weten (piştî mirina wî wek berhevoka helbestên wî, 1977).
- Mîkayîlê Reşîd → Dilê Min (1960), Pişîka Min (1965), Wede (1966), Şems (1970), Pencere (1974), Ecêb (1976), Mitale (1978), Îsaf (1984).
- Sehîdê Îbo → Qurna Min (1963), Sînem (1975), Azadî (1988)
- Egîtê Şemsî (Egîtê Hesenê Şemo) → Şemdan (1964), Hîveron (1967), Hêsirê Biharê (1976), Simil (1987).
- Simoyê Şemo → Nûr (1961), Xetên Hubê (1967), Gula Gêlî (1979), Dilê Bengî (1989)

(Dîwana Zozan (2000), berhevoka helbestên bijarte yên Simoyê Şemo bi navê Baxçê Payîzê (2008) çap bûye.)

FÊRÎKÊ ŪSIV
1934 - 1997

GULNAZ

Gulnaz, wekî minra yarî, îda min çî derde,
Piş min çiyayî û beyarî, çî min çel û nerde...

Çevê teda soz-îmane, min qirar û şerte,
Te sîng çayîr û çîmane, minra war û erde.

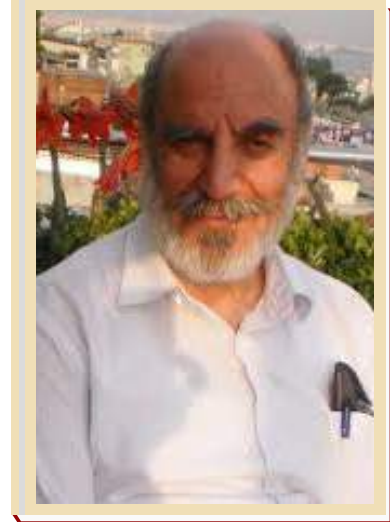
Muhbeta te min bihare, sufet teva şerqe,
Çî xema min hewa sarç, zivistana serte...

Hub-evîna te esmerê dermanekî merde,
Nakim xofê jera merê, xayîn û nemerde...

Minra dinya û alemî, şîrin, de xeberde,
Hezar lûtî û kilamî ez hilinim ber te...

- Çerkezê Reş→Şorişa Peyvan (198?)
- Bariyê Bala→Dinya Min (1974)
- Semend Siyabendov→Jiyana Bextewar (1966).
- Casimê Celîl→Kilamê Çiya (1975), Kurdê Bengî (1980), Zozan (1982), Kofya Diya Min (1984).
- Ûsivê Beko→Hisreta Min (1963), Mêvanê Poyê (1966), Efrandinêd Teze (1969), Payîz (1971).
- Eliyê Evdilrehman→Dê (?), Gulistan (?), Hisreta Min (?) Ev dîwan beriya 1991an çap bûne.
- Eskerê Boyîk→Şiverê (1966), Kulîlkên Çiya (1975), Tîrênc (1987).

(Her wiha dîwanên din jî piştîhilweşîna Sovyetê li Ewrûpayê li parçeyên din ên welêt çap dibin: DuayaSerê Sibê (1997), Kulîlkên Birîndar (1998) û Ez Kilameke Melûl im (2009).)

- Tosinê Reşîd→Kilamên Rê (1975), Zozan (1984), Nîvro (1987).

(Tosinê Reşîd,berhemên xwe yê girîng piştî salên 2000î dane. Wek roman Mestûre (2005), Beyta Evînê (2010); wek kurteçîrok Şeva Bêxew/Min Bêriya Şevên Sipî Kiriye(2000/2005))

Roman

Romanên Qafqasê her çiqas di edebiyata kurdî de pêşengiyê kiribin jî ji hêla teknîk û naverokê ve aliyên wan ên neyînî zêde ne. Edebiyata Qafqasê partîkult û polîtîk e.

(Partîkult: Edebiyata partiyê. Ji bo propagandaya îdeolojîk alavkirina edebiyatê. (Gorkî, Erebe Şemo...))

Lehengên di romanên de lehengên erênî (olumlu kahramanlar) ne. Bi helwesta “realîzma sosyalîst/romantîk” ê hatine nivîsandin.

(Ji bo hûrgiliyan bnr. Erdogan Uygur, Sosyalist Realizmin Ortaya Çıkış Süreci, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:9, s.1-2, (Nisan-Ağustos 2005).)

Rexneya pergala sosyalîzmê qet nîn e. Di jiyana kurdên Qafqasî de sirgûnî, şkestin û birçîbûn hene; lê belê berhemên vê serdemê li dijî van trajediyan in an jî van trajediyan nabînin. Di romanên Qafqasê de aliyên psîkolojîk gelek lawaz in, hêmanên psîkolojîk kêr in. Neyariya li dijî şêx, axa, beg û milkdaran di romanên de derdikevin pêş. Piştî dawîya desthilatiya Stalîn êdî di nav romanên Qafqasê de “kurdperwerî” û “welat” jî cihê xwe digirin.

Romanên heyî, fersend dide ku mirov wek kategoriyeke qala “romana kurdên Qafqasê” bike. Di vê periyodê de ev romanên ha hatine nivîsîn:

- Erebe Şemo→Berbang (1958, ev roman wek halê berfirehê romana Şivanê Kurmancatê hesibandin), Jiyana Bextewar (1959), Dimdim (1965), Hopo (1969).

- Eliyê Evdilrehman→Xatê Xanim (1959), Gundê Mêrxasa(1968), Şer Çiya Da (1989).

- Rehîmê Qazî→Pêşmerge (1959, romana yekem û dawî ya bi zaravayê soranî ye di vê êwrê de).

- Heciyê Cindî→Hewarî (1967).

- Egîtê Xudo→Dê û Dêmarî (1986).

(Di nav antolojiya/berhevoka Bahara Teze de (ku ji 12 cildan pêk tê) bi navê “Jerê” noveleke wî çap dibe.)

- Şehîdê Îbo→Kurdê Rêwî (1979).

- Ahmedê Hepo→Bawerî (1990).

(Di sala 1996an de jî li Bakûyê romana wî ya duyem Birîn çap dibe.)

- Ezîzê Gerdenzerî→Fîncana Ferfûrî (1990)

Şano

Di vê dewrê de ew metnî ku di renga piyesan de derdikevin pêşberî me jî ev in:

- Eskerê Boyîk→Sinco Keça xwe Dide Mêr (1980).

- Tosinê Reşîd→Siyabend û Xecê (1988).

- Ezîzê Gerdenzerî→Zarîna Çiya (1989).

- Fêrikê Ûsiv→Bê Qelen (?)

- Tahirê Biro→Memê û Eyşê (1967)

Çend Nivîskarên Vê Serdemê

Erebê ŞEMO
(1897-1978)

Wekî “Pêşengê Romana Kurdî” tê naskirin. Ji xeynî kurdî bi rûsî, tirkîya osmanî, yewnanî, ermenî, gürçî, almanî û azerî jî dizanibû. Erebe Şemo romanên xwe li gorî romantîzma şoreşgerî nivîsandine. Di berhemên wî de edebiyata mebestyarî (amaçsal edebiyat) derdikeve pêş. Romanên Şemo ev in: Şivanê Kurmanca, Dimdim, Jiyana Bextewar, Hopo, Berbang. (Di nav van romanên de romana Berbang qayîdeyên romanê zêde li xwe bar nekirine.)

Şivanê Kurmanca (1935): Yekem romanakurdî ye. Şemo di vê romanê de bi mebestekê hereket kiriye û mebesta wî kurdên Qafqasê ne. Di vê romanê de bextewariyeke îdeolojîk heye ku jixwe ev taybetîyeke sosyal realîzmê ye. Şivanê Kurmanca romaneke otobiyografîk e; ji çavdêriyên antropolojîk (jiyana koçeriyê) û agahiyên rasteqîn pêk tê û di temamê berhemên wî de aliyên îronîk jî hene. Vebêjeke îlahî (otoriyal) heye; lew vebêj ji her tiştî agahdar e. Di romanê de aksiyon û tevger zêde derdikevin pêş.

Dimdim: Romana Erebe Şemo ya bi navê Dimdim di dîroka edebiyata kurdî de **yekem romana folklorîk e**. Mijar berxwedana Kelha Dimdimê ye ku ev roman romaneke dîrokî û alegorîk e. Dimdim weke minyatûreke biçûk a Kurdistanê hatiye sehnekirin.

Ehmedê HEPO
(1934-...)

Li Artaşata Ermenistanê ji dayîk dibe. Sala 1937'an Êrîsa Sovyet malbata wî sirgûnî Qirgizistanê dikan, lê piştî 10 salan tên efûkirin û ew vedigerine navçeya Yevlaxê, li Azerbaycanê bi cî dibin. Paşê cîguhastî Ermenîstanê dibin û Hepo li fakûlteya Azerî ya Înstîtûta Mamostatîyê ya Ermenîstanê xilas dike. Lê paşê dîsa bi malê ve bar dikan, berê xwe didine Azerbaycanê. Girîngiya cihê wî yê di edebiyata kurdî de ev e ku Hepo di berhemên xwe de sîstema sosyalîzmê wî qasî napejrîne û gelek caran jî rexne dike.

Berhemên Ehmedê Hepo ev in:

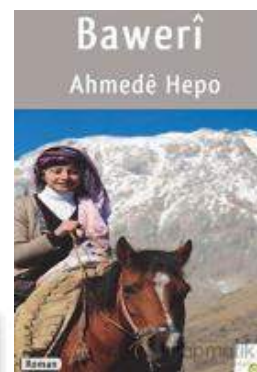
Çîrok: "Adar", "Emir Gul Vedide"

Roman: "Bawerî", "Birîn"

Bîranîn: "Rêwiyê Bêmal", "Xemildarên Jiyanê"

Birîn: Ev roman, di esasê xwe de rexneya salên sirgûnê ye (1937-46-53). Ji ber ku bi pergala nû (sosyalîzm) re jiyaneke nû ava bûye rexneya edetên berê hatiye kirin di gelek berheman de. Lê berevajî vê yekê di "Birîn"ê de hîlanîna edetên bav û kalan tê rexnekirin. Lehengên rastî û xeyalî li gel hev in. Nivîskar gelek caran niyeta xwe bi zimanê lehengên xwe tîne zimên. Di piraniya berheman vê êwrê de zana û rêber ji neteweyên din in, lê di vê romanê de zana û rêber kurd in.

"Birîn" wateyaên wekî koçberî, sirgûnî û bêwelatîyê li xwe dike. Destanên kurdî tê de hatine libîranîn. Dawiya romanê bi hêvî diqede.

**FêrîkêÛSIV
(1934-1997)**

Li gundê Sîpanê (Pamp) ji dayîk dibe (Yerêvan). Wî di sala 1960'î de enstîtu pedagojiyê kuta kir. Paşê di Radyoya Kurdîya Yêrêvanê de wekî serokêBeşa Edebiyatê dest bi xebatêkir. Ûsiv di navbera salên

1963 û 1967'an de ji Avedîk Îsahakyan, Lermontov û Shakespeare berhem wergerandin Kurdî. Di 1968'an de, wî li gundê xwe dest bi mamostetiyê kir. Wî di nava van salan re her wiha ji Byron, Goethe, Pûşkîn, Yesenîn û Hovannes Tûmanyan berhem wergerandin Kurdî. Ji Pûşkîn û Yesenîn zêde bandor girtiye.

Helbestkarê gewre yê edebiyata kurdî Fêrîkê Ûsiv (1934-1997), di cîhana helbesta kurdî de yek ji dînamîktirîn helbestkarê kurd e. Fêrîkê Ûsiv helbestê ji xwe re kiriye "armanç", bi bêjeyên xwe yê resen û lîrîka xwe ya saf û tebîî xwendevan di her hal û rewşî de daxilîgovenda xeyalan dike. Fêrîkê Ûsiv, -ku di warê helbestê de zêde hilberîner e- yek ji mezintirîn şahidêastên geşadana helbestakurdî ya modern e. Fêrîkê Ûsiv, bi îlaca helbestê xwestiye ku xwe bigihîne hawara çiya, gund, werz, gelî û geboz, kulîlk, berf û baranan. Ûsiv di tebîetbêjiya xwe de şêwazeke resen bi kar aniyê; anku zimanê xwe ji bo şêwazeke çêker bi kar neaniye.

Gelek caran psîkolojiya xwe bi qewimînên tebîetê ve li hev aniyê, pala xwe ji lojîka helbestê bêtir daye lîrîzma helbestê. Ev taybetiyên girîng ên Ûsiv, qet nebe wê cihê wî pariyek ji helbestkarên ji nifşê wî cudatir bikin.

Ûsiv di helbestên xwe yê netewperwer de bêtir maye dibin bandora Ehmedê Xanî de, wî Xanî ji xwe re weke ûstad qebûl kiriye.

Ez Tuneme

Min pîrs bûkî, ez tuneme!
Ez kilê çavê te me,
Êmîşê devê te me,
Ez tor û mîrcanê te me,
Gustîlka tiliya te me,
Çeytana galya te me,
Hêkela sîngê te me,
Xala gerdana te me,
Rextê hedera te me,
Min pîrs bûkî - ez tuneme.

**FÊRÎKÊ ÛSIV
(1934-1997)**

KURDISTAN

Agir û antêxi tu,
Hew maye - min vêci tu,
Hial û îlk bêsi tu,
Hey zor û zordesta min.

Ez bîlîlîm - qal û dax,
Tu sorgulî, dinya-bax,
Li minra venablax,
Hey merem û qesta min.

Lê çi agir, nûri tu,
Hewda naûr-fûri tu,
Ji hev belâ - dîri tu,
Hey tu rast û qesta min.

Qurn û dewir û sal-zeman
Heyrî bengzê te ez mam,
Kurdîm, kuyî Kurdistan,
Wey dil û bîndesta min...

Minra bergedayî tu,
Diya dûr-derayî tu,
Ne li van erdayî tu,
Hey tu erd û besta min.

**FÊRÎKÊ ÛSIV
1934 - 1997**

Berhemên Fêrîkê Ûsiv:

Helbest: "Çavkanî", "Gula Elegezê", "Lîrîka", "Ûsivê Neviya", "Narê", "Hisretdefter", "Rihana Reso", "Dinya Delal", "Destan", "Zembilfiroş", "Hubê Xwedêhîz"

(Weşanxaneya Lîsê hemû berhemên FêrîkêÛsiv wek sê cild da çapkirin. Hesretdefter (2011), Sûretsûfe (2012), Êvara Zivistanê (2015).)

ÊWRA PÊNCEM: EDEBIYATA KURDÎ YA HEVDEM

A) DIYASPORA

Bêjeya “diyaspora”yê tê wateya “ji hundir belavbûna ber bi derve.” Diyaspora ji bo kurdan piştî derbeyên leşkerî dest pê dike. Kurdên ku ji nasnameya xwe ya netewî hayedar ber bi Ewropayê ve direvin (1971-1980). Diyaspora welatê xerîbiyê, cihê nefibûnî, sirgûnî, koçberî, mişextî û penaberiye ye. Sirgûn cezayeke şexsî ye, lê diyaspora cezayeke giştî ye û ji bûyerên polîtîk diqewime, carinan ji bo bûyerên dînî jî diqewime. Vegera welêt belkî di sirgûniyê de hebe, lê di diyasporayê de veger nîn e. Diyaspora wan bi darê zorê ji kokên wan dike. Di dîrokê de cara yekem cihû bi awayekî giştî ji Babîlê hatine derkirin.

dia: ji hundir,+ spora: belavbûn

Dîsa li erdnîgariya Afrîkayê (ji bo kar û firotana mirovan) û Hindistanê jî ev bûyer qewimîne.

Diyasporaya kurdan di salên 1960'î de ji bo aboriyê çêdibe. Nifşê ewil ên ku çûyîn Swêdê karker in, ev nifş bi herikîna demê re polîtîze dibin û kovareke bi navê “Bîrnebûn” derdixin. Çûyîn ne tenê ber bi Swêde ve ye, her wiha ber bi Almanya û Fransayê ve ye jî. Ev rewş ne tenê ji bo bakurê Kurdistanê derbasdar e, ji her çar aliyan jî derbasdar e: li Sûrî û Iraqê rejîma Baasê heye, li Îranê jî zordariya Humeynî heye. Li Tirkiyeyê derbeyên leşkerî pêk tên, ji ber vê rewşa aloz û polîtîk nifşê duyem derdikeve.

Derbarê vê rewşê de çend pirtûk derdikevin:

- Diyaspora Mekânları - Minoo Alinia
- Mağdur Diyasporasından Sınırötesi Vatandaşlığına Mı? - Khalit Khayatî
- Ulus ve Roman - Haşim Ahmedzade

Di sala 1991ê de li Tirkiyeyê bi pêşengiya Turgut Ozal, Zagona Parastina Zimanên Lokal (Yerel Dillerin Korunması Kanunu) derdikeve û qedexeya li ser zimanê kurdî û zimanên din radibe. Li diyasporayê nivîskar nasnameya xwe ya netewî dihesin û bi vî awayî tevî xebatên edebî û çandî dibin. Xerîbî, tenêbûn, dûrbûn, mehrûmiyet ev tevde di nav sirgûniyê de hene ku ev jî dibin sedem ji bo xebatên neteweyî. Di encamên van xebatên edebî û çandî de ziman tê parastin, hînîkirin û belavkirin. Mirovên li diyasporayê li yê wekî xwe mexdûr digerin û ev jî senteza netewetîya sirgûniyê derdixe holê.

Diyaspora Kurd Çima li Swêdê Xurt Bû?

Li Swêdê di nav Wezaretê Çandî de beşek taybet hebû ku girîngiya dida xebatên ziman û edebiyata koçberan (aktif çiftdillilik-çokkültürlülük). Mirovên li diyasporayê divê hem hînî zimanê Swêdî bibûna û hem jî zimanê xwe yê zikmakî pêşde bibiran. Bi vî re çendîn weşanxane ava bûbûn, kovar hatin weşandin.

Teşwîqa Wezaretê Çandî ya Swêdê zemîneke gelek baş û fireh ava dike, lê belê ev teşwîq carinan hatiye sûtîmalkirin. (Ji bo hejmarê çapên pirtûkan pere hatine standin, lê belê ewqaa jimar çap nekirine; ji ber vî jî piştgirî û teşwîq hatine kêmkirin. Li welêt edebiyat pêş dikeve û li diyasporayê jî piştgirî sis dibe. Ji bo edebiyatakurrî navenda herî bihêz Swêd bû, lê diheman demî de li Fransa û Belçîkayê jî xebat hene. Bo nimûne, li Fransayê Enstîtuya Kurdî ya Parîsê ava dibe. Ev enstîtu yekem enstîtuya kurdî ye û ji bo karên arşîvê xebatên gelek baş tên kirin.

Li diyaspora kurdan ji edebiyata cîhanê nêzingî 70-80 pirtûk tên wergerandin. Dîsa pirtûkên zarokan jî bi awayekî pedagojîk û bi rêk û pêk li wir çap dibin.

Weşanxane: Nûdem, Apec, Deng, Helwest, Roja Nû, Pencînar, Hoykurd, Welat, Pelda...

Kovar: Nûdem, Helwest, Bîrnebûn, Deng...

Nivîskarên Vê Serdemê:

- Mehmed Uzun
- Hesenê Metê
- Mahmut Baksi,
- Rojen Barnas
- Laleş Qaso
- Fîrat Cewerî

- Medenî Ferho
- Fawaz Husên,
- Jan Dost
- Şahîne BekirêSoreklî
- Bavê Nazê
- Helîm Yûsiv

(Helîm Yûsiv romanên xwe piştî çûyî Almaniyayê nivîsandine)

Nasnameya Netewî û Romanên Folklorîk

Romana kurdîweke destpêk li diyasporayê xurt bûye. Diyasporabûye destpêka romanên folklorîk. Hin roman ev in ku bi terza folklorîk li diyasporayê hatine nivîsandin:

- Erebe Şemo - Dimdim,
- Mîrza Meheme - Medenî Ferho, Berxwedan Jiyan e - Medenî Ferho,
- Zeynelabidin Zinar - Siyabend û Xecê,
- Mehmed Uzun - Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê
- Perwîz Cîhanî - Bilîcan.

Li diyasporayê keşifkirina nasnameya neteweyîheye; ji ber vê çendê di nav van berhemande ruhekî neteweyî peyda dibe. Ên ku wan berheman bixwînin neteweya xwe û folklorê xwe dinasin. Ji hêla teknîkê ve di van berheman de anakronî heye.

Çend Nivîskarên Diyasporayê

Mehmed UZUN
(1953-2007)

Yekem nivîskar e ku di romanê de israr kiriye. Du çavkaniyên sereke yên pênuşa Uzun hene: biyografî û dîrok. Di romanên xwe de cih daye biyografiya lehengên kurd ên dîrokî. Uzun hem di bin bandora van lehengan de maye û hem jî meseleya kurdan bi dîrokê re hebû; çinku dîrok û pêşeng zû dihatin jibîrkirin.

Lehengên di romanên Mehmed Uzun de jî an şexsiyetên dîrokî ne, an jî gelekî nêzîkî şexsiyetên dîrokî ne. Bo nimûne, serlehengê Mirina Kalekî Rind Kalo ye ku tradîsyona Rindan temsîl dike; serlehengê Sîya Evîne Memduh Selîm Beg e ku ew şexsiyeteke dîrokî û ronakbîreke Kurd ê sedesala XX. e; serlehengê Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê Evdalê Zeynikê ye ku dengbêjekî rasteqîn ê dîrokî ye; serlehengê Bîra Qederê Celdaet Alî Bedirxan e ku ew bi xwe di nav civaka kurdî de rewşenbîr, nivîskar û zimannasê herî navdar ê sedesala XX. e; di romana Hawarê Dîcleyê de serleheng Biro her çiqas lehengeke çêkirî (banal) be jî dîsa nêzîkî şexsiyetên dîrokî (Mîr Bedirxan) ye.

Di romanên “Tu” û “Ronî Mîna Evînê Tarî Mirinê” de leheng ne dîrokî bin jî de’w û dozeke wan a bi dîrokê re heye.

Em dikarin bibêjin ku bi Uzun re tradîsyona romanê ava bû û hezkirina romanê zêdetir bû. Di nav romanên de jî hêla teknîkê ve ya herî serkeftî “Bîra Qederê” ye.

Bîra Qederê: Lehengê romanê Celadet Alî Bedirxan e; lew romaneke biyografîk û dîrokî ye. Jiyana Celadet bi wêneyan hatiye nivîsîn. Destpêka romanê di eslê xwe de fînal e; ew bi “flashback”ê çîrokê jî me re vedibêje. Nivîskar beriya metnê îzahatekê dike, anku teknîka prologê bi kar aniye. Ev di romanên modern de heye, lê cara ewil Uzun ev teknîk di romana kurdî de bi kar aniye. Di vê romanê de du kes hene ku berhemê diyalojîk dikin: yê ku romana Celadet dinivîse (nivîskarê zimnî/veşartî) û yê din jî Celadet bi xwe ye ku romana xwe dinivîse. Uzun di vê romanê de du tiştan pêk tîne: romana Celadet a nîvco temam dike, daxwaza Celadet tîne çih; tiştê din jî nivîskar romana xwe jî dinivîsîne. Di vê romanê de “bîr” metafora herî girîng e. Bîr hem hafizaya serdemekê ye û hem jî bîr bi xwe ye.

Romanên Mehmet Uzun:

- Tu (1985, leheng: Tu)
- Mirina Kalekî Rind (1987, leheng: Kalê Rind û vegêrê şexsê yekem)

- Siya Evînê (1989, leheng: Memduh Selîm Beg)
- Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê (1991, leheng: Evdalê Zeynikê)
- Bîra Qederê (1995, leheng: Celadet Alî Bedirxan)
- Ronî Mîna Evînê Tarî Mîna Mirinê (1998, leheng: Baz, Kevok)
- Hawara Dîcleyê I & II (2002-2003, leheng: Dengbêj Biro)

Hesenê Metê, bi derbeyê re derbasî Rojhilata Navîn dibe, sê salan pêşmergetî dike û piştê diçe Swêdê. Ji zimanê tirkî û swêdî werger kirine (Puşkîn, Dostoyevskî). Berhema wî ya bi navê “Epîlog” bûye şano jî.

Berhemên Hesenê Metê:

- Smîrnoff (1991-çîrok)
- Labîrenta Cinan (1994-roman)
- Epîlog (1998-çîrok)
- Tofan (2000-novel)
- Gotinên Gunehkar (2007-novel)
- Li Dêrê (2011-novel)
- Pêşîrên Dayê (2013-çîrok)
- Îşev û Çîroka Dawî (2014-çîrok)
- Ardû (çîrokêngelêrî)

Metê bêtir wekî novelîstekî derdikeve pêş. Di berhemên Metê de mijarên çend sereke ev in:

* Têkilî û pevçûna di navbeyna jin û mêran de (PêşîrênDayê, Smîrnoff, Epîlog, Îşev û Çîroka Dawî).

* Xeyda li hemberî Xudê (bawerî heye lê xeyd jî heye, ev xeyd carina şexsî û carina jî civakî ye). Derdekî wî bi dîn (ol) re heye ku ev derd kûr û felsefîk e (Gotinên Gunehkar, Labîrenta Cinan).

* Welatê xerîbiyê, rewşên trajîkomîk ên penaberan, jixwedûrketin...

* Di pênuşa wî de rêgezên psîkanalîtîk jî derdikevin pêş (Pêşîrên Dayê, Îşev û Çîroka Dawî). Bihuşteke wînda, stargeheke domdar, veqera li malzarokê...

Hesenê Metê di vegotina berhemên xwe de gotinê dirêj dike û dîv re dibêje: “Min ê çi bigota?” Di şewaza wî ya modern de bandora tiştên kevin heye. Leheng (vebêj) bi xwendevan re diaxive. Metê, bi zimanekî rafîne û herikbar dinivîse. Naverok bi fikr û guftûgoyên felsefîk tijî dibe.

Tofan:

Di vê berhemê de rewşa siyasî û halê kurdan derdikevin pêş. Carinan cih dide devoka Cizîra Botanê jî. Atmosfera bajarê Cizîrî bi riya Bêko ji me re vedibêje. Li her derê kuştin û ajantî heye. Di vê berhemê de rêwitiyeke siyasî heye û gelek caran jî rêbaza satîrîk tê de peyda dibe.

Labîrenta Cinan:

Meseleya “biyanîbûn”ê bi vê romanê ne li bajêr lê li gund peyda dibe. Leheng Mamoste Kevanot e. Kevanot yekî îdealîst e ku dixwaze ji hêla hişmendiyê ve gundiyan biguherîne.

Lê təkiliya wî ji bajêr qut dib û hêdî hêdî ew tê guhertin û nêrîna dibe eyn wek a gundiyan. Çavdêrî û teswîrên xurt derdikevin pêş û pêvajoya vê romanê ber bi negatîfîyê ve diçe.

Epîlog:

Berhema wî ya herî îronîk e. Hesenê Metê bi vê berhema xwe deng vedide û şohreta wî ya nivîskarî peyda dibe. Êşa nivîsandinê dibe mijar. Ev çîrok we dikin ku kenekî tehl di xwendevan de peyda bibe.

Îşev û Çîroka Dawî:

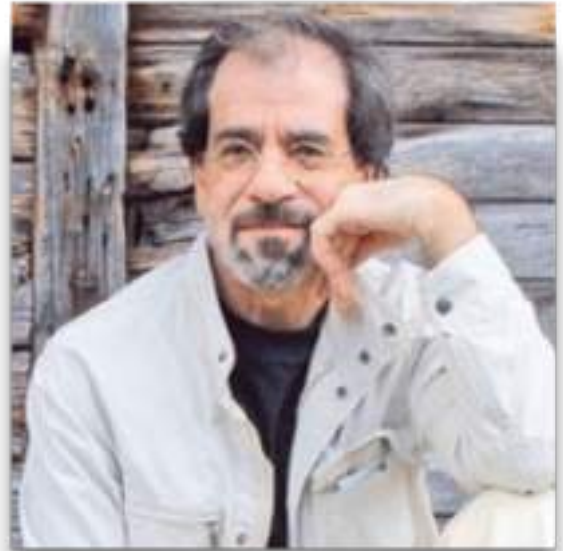
Di vê berhemê de Metê çîrokên mînîmal nivîsandine. E. A. Poe û Ferit Edgu jî bi vê tarzê çîrok nivîsandine.

Gotinên Gunehkar:

Ev berhem çîroka rêwitiyekê vedibêje ku ev rêwîti carina fîzîkî ye û carina jî xeyalî ye. Çîroka guherîna serleheng (Behram) hem ji aliyê batinî û hem jî ji aliyê zahirî ve hatiye vegotin. Di vê berhemê de temsîlkarî heye: Behram temsîla Adem û Nagîna jî temsîla Hewayê ye. Navê berhemê jî ji guherîna Behram tê. Behram serê ewil yekî oldar (dîndar) e, di rêwîtiyê de rastî hin tiştan tê, hin tiştan xweştir analîz dike, gotinên wêrek dike lê ev gotin, gotinên gunehkar in. Em dikarin bibêjin ku ev berhem wek “buildingroman” ê ye. Ji ber ku leheng ber bi kamîlbûnê ve diçe û ev yek bi xwe re êşan peyda dike.

Building-roman: romana ku pêvajoya wê ber bi pozîtîfê ve diçe. (romanapêkhatinê/oluşum romanı)

Nivîskarên Diyasporayê û Berhemên Wan

ROJEN BARNAS (1944-...)

- Li Bendava Spêde (1979-helbest/Tirkiye)
- Heyv Li Esmanê Diyarbekir (1983/helbest)
- Milkê Evînê (1995-helbest)
- Hingê (1997-kurteçîrok)
- Kadiz (2013-hemû helbest)

HELÎM YÛSIV (1967-...)

- Mêrê Avis (1991-çîrok)
- Jinên Qatên Bilind (1995-çîrok)
- Mirî Ranazin (1996-çîrok) Sobarto (1999-roman)
- Mem Bê Zîn (2003-roman)
- Tirsê Bêdiran (2006-roman)
- Gava Ku Masî Tî Dibin (2009-roman)
- Ausländer Beg (2011-çîrok)
- Romana Kurdî (2011-lêkolîn)
- 99 Morîkên Belavbûyî (2015-roman)

JAN DOST (1965-...)

- Kela Dimdim (1991-destan) Mijabad (2003-roman)
- 3gav û 3darek (2007-roman) Mîrname (2008-roman)
- Dîwana Jan (2010-helbest)
- Martînê Bextewer (2012-roman) Kobanî (2017-roman)

FAWAZ HUSÊN (1953-...)

- Siwarên Êşê (1994-çîrok)
- Amîdabad (2001-çîrok)
- Parîsabad (2010-roman)
- Barê Şevê (2012-roman)
- Evdo û Çend Bêhnîkên Şadiyê (2013-roman)
- Piçek Jiyan Qatek Asîman (2014-roman)
- Heftîyeke Dirêj Li Amedê (2016-roman)

FIRAT CEWERÎ (1959-...)

- Girtî (1986-çîrok)
- Kevoka Spî (1992-çîrok)
- Romanseke Çilmisî (2002-çîrok)
- Payîza Dreng (2005-roman)
- Ez ê Yekî Bikujim (2008-roman)
- Marîa Melekek Bû (roman)
- Lehî (roman)

BAVÊ NAZÊ (1946-...)

- Çiyayên Bi Xwînê Avdayî (1978-roman)
- Hêsir û Baran (1996-çîrok)
- Miriyê Heram (2009-novel)
- Dara Pelweşiyayê (2011-roman)

MAHMUT BAKSÎ (1944-2000)

- Hêlîn (1984-çîrok)
- Gundikê Dono (1988-roman)

LALEŞ QASO (1957-...)

- Sê Şev û Sê Roj (1999-roman)
- Xezaba Azadiyê (2000-roman)
- Wêran (2002-roman)

B) WELAT

1. Kurmancî

Roman / Çîrok

ŞENERÖZMEN (1971-...)

- Rojnivîska Spînoza (2008-roman)
- Pêşbaziya Çîrokên Neqediyayî (2010-roman)
- Keleh (2012-çîrok)
- Gramera Bêhizûr (2014-roman)
- Xeyb (2017-roman)

REMEZAN ALAN (1968-...)

- Saturn (2002-roman)
- Bendname (2008-teorî)
- Folklor û Roman (2013-teorî)
- Zanista Edebiyata Modern (2015-teorî)

SELAHATTİN BULUT (1954-...)

- Bihûştê Lal (2006-çîrok)
- Xadim (2008-çîrok)

OMER DILSOZ (1978-...)

- Hêviyên Birîndar (2003-roman)
- Bêhna Axê (2005-roman)
- Neynika Dil (2007-roman)
- Berbiska Zer (2012-roman)
- Hevrazên Çiyan (2014-roman)

YAQÛB TILERMENÎ (1972-...)

- Ferhenga Sirgûnê (2005-çîrok)
- Kitim-Sêbareya Mêrdînê I. (2005-roman)
- Qerebafon-Sêbareya Mêrdînê II. (2009-roman) Bavfileh-Sêbareya Mêrdînê III. (2010-roman)
- Metamorfoz (2012-çîrok)
- Sergotina Calvino (2013-roman)

ÎBRAHÎM SEYDO AYDOĞAN (1976-...)

- Reş û Spî(1999-roman)
- Leyla Fîgaro(2003-roman)
- Hezkiriya Xwedê(2005-çîrok)

CIWANMERC KULEK (1983-...)

- Nameyek Ji XwedêRe (2007-roman)
- Otobês (2009-roman)
- Zarokên Ber Çêm (2012-roman)
- Defterên Perrîdankan (2014-roman)
- Çar Yek (çîrok)
- Strana Şev û Rojekê 20:39 (roman)

LORÎNS. DOĞAN (1975-...)

- Kirasê Teng (çîrok)
- Destên Vala (çîrok)

EROL ŞAYBAK

- Şaneşîn (çîrok)
- Xewndank (çîrok)

MEM ZÎNİSTANÎ

- Bindarûk (2015-çîrok)

MEHMET DÎCLE

- Asus (çîrok)
- Ta (çîrok)
- Nara (çîrok)

Helbest**DOST ÇIYAYÎ (1972-2003)**

- Qetran (2005)

ÎRFAN AMÎDA

- Dîmenên Derizî (2002)
- Nameyên Nabersivin (2003)
- Şopa Neşûştî(2005)
- Zaremya (2009)
- Pêşangeha Sûretan (2011-roman)

GULÎZER

- Keziyên Jinebî(2006)
- Bûka Baranê Şevname
- Sindoqa Dirûnê(2016)

DÎLBER HÊMA

- Nasname Medûsa

AXÎN WELAT

- Bayê Bakur
- Noş

KEJAL AHMED

- Qehweyek Li Gel Wî

NAHID HUSEYNÎ

- Şevêk Bi ŞeytênRe

Soranî

BEXTIYAR ELÎ

- Êvara Perwaneyê (roman)
- Apê Min Cemşîd Xan ku
- Her Tim Bê Ew Li Ber Xwe Dibir (roman)
- Qesra Balindeyên Xemgîn(roman)

ŞÊRZAD HESEN (1951)

- Xewna Pîrepindan (çîrok)
- M (çîrok)
- Jineke Xinanî (çîrok)

ETA NEHAYÎ (1960-...)

- Gulên Şoran (roman)
- Balindeyên Li BerBê (roman)

FERHAD PÎRBAL (1961-...)

- Çolistan (roman)
- Hôtêl Europe (roman)
- Santiago de Compostela (roman)
- Heft Wêney Rûtî Jinî Cenabî Wezîr(roman)
- Reîs Remezane(ekan) (roman)
- Penaberekî Fransî li Kurdistanê (roman)

ŞÊRKO BÊKES (1940-2013)

- Dev Ji Min Berde Ez Dixwazim Biçim (helbest)
- Ji Nav Şiîrên Min (helbest)

HELBESTA KURDÎ DI 30 SALÊN DAWÎ DE

Helbest, kevintirîn cureya edebiyatê ye; wek Louis Aragon gotî, helbest ew zanist e ku tiştên qels vediguherîne tiştên bedew. Helbest, ew huner e ku divê her û her bi bedewnasiyê (estetîzm) re têkildar be. Modernîzm, di bingeha xwe ya ferhengî de tê wateya “tevgera li nava her tiştên nû.” Di edebiyatê de modernbûn şert e; modernbûn “nan û av û xwê”ya edebiyatê ye. Eger berhemek bixwaze modern be, divê haya xweyê berhemê ji edebiyata cîhanê hebe. Eger behs û doza helbestê bête kirin, divê haya me ji helbestên William Shakespeare, Ehmedê Xanî, Nalî Şarezûrî, Omer Xeyam, Pablo Neruda, Arthur Rimbaud, Charles Baudelaire, Yannis Ritsos, Konstantinos Kavafis, T.S.Eliot, Evdila Goran, Fêrikê Êsiv jî hebe. Helbestkar ewila ewil ve avakar e!

Divê helbestkar tiştên ji bîr bûne vejîne, tiştên ku nayên zanîn divê helbestkar bi tamedî hestewar bide hesîn. Helbest, riya ramanê vedike; mînak Ehmed Huseynî di helbesta xwe ya bi navê Nostaljî de wiha dibêje: “...di nav destên Xwedakî zorbaz de, wek mirîdekî gunehkar dilerizim.” Xwedayê zorbaz kî ye, kî ne? Mirîdên gunehkar jî hene ma? Çawa em dibînin helbest riya raman û pirsan; riya felsefeyê dide ber çavan. Helbest ne alav e; armanc e. Helbest wek ku Baudelaire gotî, xebateke matematîkî ye. Yê/a ku helbestên serketî nivîsandine ewan kesan helbestê ji xwe re kirine dil û bi helbestê rabûne û razane.

“Bûyer, şer, şaristanî, guherîn-veguherînên girseyî” dînamîkên civakî ne.

Dînamîkên civakî li ser çand, huner û wêjeya wê jî guhertin û tesîrek bivê-nevê çêdike. Ji ber ku mijara me helbesta Kurdî ye, bi awayeke din jî ev dibe nasîna civaka Kurd jî. Dawîya sedsala XX. Kurd ji gundan hatin derxistin û tevî jiyana bajar, metropol û kozmopolîtîyê bûn. Di aliyê çand, huner û wêjeyê de jî guhertin û nûjeniyên piçûk-mezin çêbûn. Di edebiyatê de, di warê helbestê de êdî poetîkabû "bajarvanî", "gerdûnîbûn" û "şaristanî."

Helbesta Kurdî, bi demek dirêj ji bo azadî û serxwebûna welat bûye alav û xwerû rêzikên sloganî. Lê îro di edebiyata Kurdî de helbest lewneke cazîb e. Di sala 1979'an de li Izmîrê ewilîn kovara Kurmancî ya li Bakurê Kurdistanê, TÎRÊJ derçû. Bi derbeya 12'ê Îlonê re weşana wê sekinî û tenê 3 hejmar derçû lê helbestkarên gewre yên wek Berken Bereh, Rojen Barnas û Arjen Arî ji vê êwrê hatin. Piştî Makezagona 1982 ya Dewleta Tirkîyê bikaranîna zimanê Kurdî hate qedexekirin. Li Ewropayê kovarên Kurdî derketin, wêjeya Kurdî li wir deng vedida lê li welêt bi veşartî xebatên edebiyat û zimanê Kurdî pêk dihat. Piştî ku zimanê Kurdî (1991-Yerel Dillerin Korunması Kanunu) bû serbest, xebatên kovargerî, rojnamegerî û weşanxaneyî jî dest pê kirin.

Di 1992an de kovara "Rewşen" û "Nûbihar"ê dest bi weşanê kirin,

li Ewropa (li Swêdê) jî kovara Nûdem hebû.

Helbest bi qasî ku li welêr pêş ketî, wî qasî li diyasporayê pêş neket. Lê Diyasporayê di warê pexşanê de pêşketinek bi dest xistibû, bêguman, romannûs û çîroknûsên wek Hesênê Metê, Helîm Yûsiv, Mehmed Uzun, Jan Dost di vê êwrê de bûn.

Kovara Rewşenê li ser navê Navenda Çanda Mezopotamyayê (NÇM/MKM) derdiket, her çend di serî de nivîsbêtir li ser siyaseta bi Tirkî bin jî piştîbi edîtorîya Kawa Nemir re nav guherand, bû Kovara Jiyana Rewşen, êdî bi profesyonelî xebatên edebiyata Kurdî dest pê kirin. Kovara Rewşenê pencereyek mezin ji xwegihandina asta edebiyata cîhanê re vekir, ji ber ku di naveroka kovarê de slogan tunebûn, xebat li ser wergerên klasîkên cîhanê bûn; nivîs û helbestên di vê qonaxê de doza vejîn û nemiriya edebiyateke gerdûnî dikirin.

Di vê qonaxa de jî helbestkarên wek Rênas Jiyana, Kawa Nemir, Îrfan Amîda, Osman Mehmed, Rodî Zerya, Lal Laleş hwd. derketin. Îro jî bi dehan kovarên kurdî en edebî derçûne û bi dehan helbestkar û edîbên xwe ve edebiyata Kurdî dest dirêjî edebiyata cîhanê dike.

Di sala 1946'an de li bajarê Hewlêrê ji dayîk dibe. Bavê wî şair û mela bû, lê gava ew di temenê 2-3 salî de ye bavê wî dimire. Di sala 1973'an de diçe Rusyaya Sowyet. Li Moskowê di Enstutiya Zimanên Biyanî, koleja tercûmaniyê beşa Îngilîzî-Rûsî temam dike. Yekem helbesta wî di 1963'an de di Rojnameya Hewlêrê de belav dibe. Yekem dîwana di 1967'an de li bajarê Kerkukê çap dibe. Heta niha 7 dîwan çap kirine, gelek lêkolînên edebî û zanistî li ser wî hatine nivîsîn. Niha li Fînlandê dijî.

“Helbeskar, gava piçûk bû jî ‘ax’ xwariye û mezin bûye jî dîsa ‘ax’ê dixwe.” Belam, Evdila Peşêw ax xwariye, lê axa welatê xwe, gava dîtiye ku hinekan ew ax êşandiyê ew jî pê re êşiyaye, pê re têkoşiyaye, ji ber ku ew yê ‘ax’ê bûye û ‘ax’ jî ya wî bûye,ango ew ji hevdu bûne,ango ew yên hevdu bûne.Deverên ku Evdila Peşêw çuyî, yên weke Moskow, Trablûs, London, Helsinkî...li her qonaxê, li her bajarî “ax”a ku bi xwe re biriye ji bêrîka xwe derêxistiye, pîvazek ji wan bajaran deyn kiriye û wî herdu bi hev re xwarine û di ser de jî qedeheke “bêrî”bi ser xwe de dakiriye;jixwe ev taybetmendî giş yên “helbeskarên welatan” bi xwe ne.

Bingeha helbesta Peşêw, her bûye welatê wî, her bûye axa wî, tesîra ku bajarên biyanîli helbesta wî kiriye bi tenê bi qasî “pîvazaku ji wan deveran hatiyedeynkirin” e. Bextewariya “helbestkarên welatan” ji aramiya rûyên wan pîr baş kifş dibe. Di wêjeya Kurdî ya nûjen de kirasê “helbestkarên welata” ji her kesî bêtir li Evdila Peşêw fesiliye.

Welatek, an bi derewan ava dibe an jî bi helbestan. Welatên bi hevîrtirşê derewan ava bûbin, tu xêrê nagihîne mirovênxwe; û zarokên xwe roj bi roj dixwiinheta ku wan diqedînin; ji estetîkê, ji lîrîzmê û ji pêşketinê qut in û rûyê xwediyê xwe fedîkar derdixin. Lê hinek welat hene ku bi helbestên dolê dixwin, lewma bi qasî helbestan bedew in, bi coş in, mezin in û bi şeref in; gava mirov di wan de dijî weke ku mirov di helbestekê xweş de bijî mirov li jiyane dibanînin, helbestkariya Peşêw di vê xem û baweriyê de hewl dide da ku biherike. (Bnr: Helbestên Bijarte, Abdulla Peşêw, Belkî, rp:7,8,9)

Her welat dişibe helbesta xwe; her helbest dişibe welatê xwe. Poetikayeke bilid û serbest, destbirakê welatekî bilind û serbest e jî; helbestên Peşêw ewil bi bayê “bêrî”yê xwendevên pêşwazî hundirê xwe dike, bi kulê çîroka xwe jê re vedibêje û paşê re bi azadiyê xwendevanê xwe bi rê ve dike.

Evdila Peşêw xwînerên xwe hem dike “xwedî helbest”û hem jî dike “xwedîhelwest.”

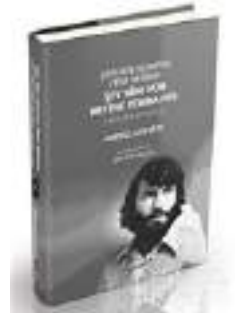
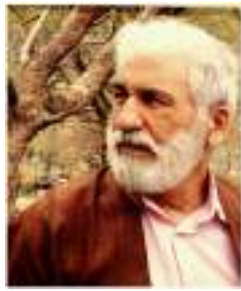

SERBAZÎ WIN

Ke wefdê deçête şwênê
Bo ser gorî Serbazî Win
Tacegulîneyek dênê.
Eger sibey
Wefdêk bête wilatî min,
lêm bipirsê:
“Kwanî gorî Serbazî Win?”
Delêm: “Gewrem!
Le kenarî her cogeyê
Le ser sekoy her mizgewtê
Le ber dergay

Her malê, her kilêseyê,
her eşkewtê
Le ser gaberdi her şaxê
Le ser direktî her baxê
Lem wilate
Le ser her biste zemînê
Le jêr her geze asmanê
Metirse!
Kemêk ser daxê
Û tacegulîneket danê!”

Win: winda,
wefd: heyet,
şwênê: şûn,
kwanê: kanî,
delêm: dibêjim
cog: co,
seko: sewkî,
eşkewt:şkeft,
gaberdi: zinar,
bist: bost,
gez: gaz

KURDISTAN

Kêlge destrêbo baran
Çiya bo helo
Rûbar û çem bo newestan
Xor bo aso
Agirperist bo ateşge
Ba bo çiro
Estêre û mang bo spêde
Minîş bo to
Kurdistanim: minîş – bo to!

Kêlge: şinahî,
destrê: distrê,
helo: eylo (teyrê baz),
newestan: nesekinîn,
xor: tav,
ateşgeh: agirdanka
zerdeştiyan,
çiro: çilo,
estêre:stêrk,
mang: heyv,
spêde: berbang (şefeq)

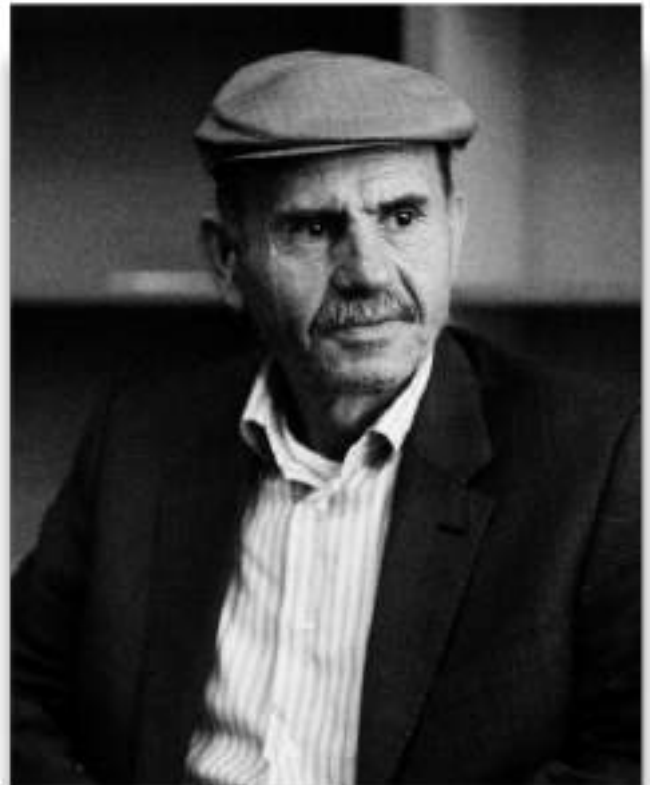
Di sala 1954'an de li bajarê Şîrnexê ji dayîk bûye. Di sala 1978'an de dest bi nivîsandinê bi zimanê kurdî kiriye. Yekemîn car helbestên wî di kovara Tîrêj de (yekemîn kovara kurdî ye li bakur) de hatiye belav kirin. Heta niha helbestû nivîsarên wî di gelek kovar û rojnameyên kurdî mîna (Tîrêj, Nûdem, Jiyana Rewşen, Hîwa, Azadiya Welat, Tîroj û yên internetî û hwd.) de belav bûne. Di sala 1999'an de bi navê "Kulîna Kulîlkan" kovareke internetî amade kir. Çar hejmar derket. Ev yekemîn kovara internetî li bakur bû. Pirtûkek helbestan bi navê " Êş " Di sala 2001'an de, herweha yek bi navê " Şagirtên Evînê " di 2003'yan de bi rêya Weşanên Sî li Stenbolê û "Pandomîm" 2006 li Amedê Weşanên Belkî û "Şîna Helbestê" 2008 weşanên Doz çap bûn.

Berken Bereh yek ji wan damezrînerê kovara "Tîrêj"ê ye û helbestkarekî ewqas gewre ye ku ji xeynî helbestê tu tişt nenivîsandiye. Berken Bereh, her û her li pey tiştên nû ketiye, li gel Arjen Arî doza helbesta gerdûnî kiriye û bandorek gelek mezin li ser Qonaxa Rewşenê kiriye. Bi zimanekî zelal ne doza netewperstiyê, lê doza netewperweriyê kiriye.

Nivîsandina xwe ya helbestê wek karekî mecbûrî dibîne, jixwe di helbesteke xwe de dibêje "li welatê min mecbûrî ye helbest." Berken Bereh bi bîra xwe ya kûr re asoya helbesta kurdî rengîn kiriye. Berken Bereh, wek Dilawer Zeraq gotî, "pirek e di navbera nanê tenûrê û jiyana bajarvanî de."

Dîwanên Helbestê yên Berken Bereh:

- Êş, (2001)
- Şagirtên Evînê, (2003)
- Pandomîm, (2006)
- Şîna Helbestê (2008)
- Dilê Min Palgehe ji Işqê re (2010)

QELEN

feleka xayîn
ji xelkê re
şîr û mast
ji me re
... êş û jan
didoşe

ka bibêje
ey felekaxayîn
qelenê te
çend quriş e?

BERKEN BEREH

heke xwîn
bixwazî va ye
ez
sere xwe
datînim li ber
xencerê pêşî
min bikuje!

PARASTIN

Ne şikefteke te heye xwe veşêrim
Ne zinarek xwe bispêrim
Ne kanîyek
Ne derek
Bayê hênîk jî nîne
Da keserên xwe li ba kim bidêrim

Ez vedigerim birano
Ên ku dikarin bê zar û ziman bimînim
Bila merşika xwe raxînin
Ne ji van bajariyanbûya
Ava coya min nedixitimî

BERKEN BEREH

BERKEN **BEREH**

Hemû Berhem

- Çemê Baranê•Êş•
- Haiku•Pandomîm•
- Şagirtên Evînê•Şîna Helbestê•

Arjen ARÎ
(1956-2012)

Piştî 12'ê Îlonê ew li welêt ma, helbestên wî di kovarên li derveyê welêt wekî Berbang, Kurdistan Press, Nûdem, Çira, Pelîn û Rewşenê de hatin weşandin. Di sala 1992'an de li navçeya Nisêbînê li ber deriyê mala xwe rastî êrişeke çekî hat û birîndar ket, rakirin li Nexweşxaneyê Zanîngeha Dîcleyê. Ji wê bûyerê pê de Arjen Arî li Amedê jiyaye. Helbestkar Arjen Arî ku demek bû ji ber nexweşiyapençeşêrê (kanserê) li nexweşxaneyê dihate dermankirin di 30'ê Kewçêra 2012'an de li Amedê çû ser dilovaniya xwe.

Di helbestê de “magnum opus”a (karê herî mezin) Arjen Arî, rîtim e. Di helbestên Arî de, “guh”, “sewt” û “peyv” pev re jiyaneke hestewar ava dikin û dijîn. Arjen Arî, carina bi zimanekî mîtolojîk diaxive lê ev ziman wek Koyî û Cegerxwîn xwe dirêjî mîrekiya zemanekî nake. Dilbijandina wî ya li ser “duh”ê û dojehiya wî ya li ser “îroyîn” li ser zemanekî din şîn dibe. Ew zeman jî rewşa welatekî ye ku ew welat “niha” ketiye di bin hukmê şerekî de. Bi vî şerî re hem jiyana tekane û hem jî ya civakî serûbin bûye. Ev jî dide nîşan ku ji bo “hebûn”ê şer tişteke bivê-nevê ye û serûbinbûyîn qedera şer e.

Dîwanên Helbestê yê Arjen Arî:

- Ramîsanên Min Veşartin Li Geliyekî (1999)
- Ev ÇiyaRûspî Ne (2002)
- Destana Kawa (2003)
- Eroûtîka (2006)
- Şêrgele (2008)
- Çil Çarîn (2009)
- Payîza Peyvê (2011)

HEYRANO

ji çiyayê Tûjik

-ku bi çil qevzî çilçav-

Ji te re anîme ev çeng av.

ka vexwe heyrano,

tu tî yî, tu tî!

û tu birîndarî jî.

hey raaa nooo...

kîjan şopa nicis li te da!

ji çiyayê Tûjik te xwe berda

xopanê vî bajarî dahfik li ber te veda

pezkoviye Cûdî,

heyrano nikarim bibim

melhemate jî...

şerr
vaaa
nooo...

zelal, ava qirr qeşa
çeng bi çeng bidim te jî,
tu tî yî, tu tî!
heyrano,
tu têhn î li qurtek azadî!

xwîna te ye diherikenolî êrîş bike
axê
tehtir ji te xuya dike axa tu lê
evîndar
dirêjî çiyandibin destên te î
rûmetdar,
bajar bêpêjndimîne, hew diyek

dike hewar:

şerr zaaa nooo!..

xwîna me di mazatê de
zêrê zer re serbiser e.
her xwîn vedigere axê
axa bêxwîn xwelîser e.
azadî her kê xwestibe
xwîn rakiriye di ber re,
di şer de bûm doh jî loma
îro şer e, sibe şer e...

ARJEN ARÎ

Ehmed Huseynî, di nav lîteratûra kurdî de wek “Şêxê Helbestê” tê zanîn. “Helbestê ji bilî şkestinan û şewatê tu kêfxweşî hetanî aniha nedaye min. Îro dema helbestên min di laşekî xweser de derdikevin, hest dikim ko mirin pêrgî jiyanê dibe û helbest pira di navbera wan de bi destên xwe dirûxîne da min bispêre bextê herdiwan, wek sîmirekî min li pey xwe ber bi qonaxeke nediyar ve dikişîne, li asoyê ez berbanga jiyanê û tavsorka mirinê têkel dibînim.”

Ehmed Huseynî helbestê ji xwe re kiriye kar û barê jiyanê. Ji ber ku gava navê Ehmed Huseynî derbas bibe ewila ewilîn “helbest” tê li bîra mirov û Huseynî bê helbest nikare bijî. Pirraniya helbestên wî li ser “civaka ku rastiya xwe digere û şerê hebûna xwe dike” ne. Eger Ê ewqas helbestkarekî vepirsîner e ku dikare li şûna “şerê hebûnê” bibêje “hebûna şer” û felsefeya vê dîsa bi helbestekê re rave bike.

Dîwanên Helbestê yên Ehmed Huseynî:

- Mistek Ji Şîna Bêcir (1990)
- Bi Xewna We Pênûsê Dilorînim (1993)
- Bajarê Dirinde (2003)
- Rono û Sirûdên Bêrîkirinê (1994)
- Bazbend (2002)
- Kewname(2002)

Nimêjgeha Xewnê

Dîsa bendergehên xemgîn ên giyanê min, pêşwaziya pelên kenê te û dilsojiya berbejn û bazbendên bejna te dikin.

Dîsa pencereyên şînîgir ên dilê min, pêşwaziya tîrêjên hetava peyvên te û serava çolistana zuha ya gazinênte dikin.

Dîsa gulên xewnê rengên xwe ji lêvên te, bîna xwe ji sêvên te, didizin.

Dîsa zîvên gerdena Zînê, di şemala gerdena roj çêbûnate de, di helkehelka raz û nehênîyên dûrbûnate, dirizin.

Dîsa şewatên ferhenga bîra min, “serxet” û tirsegavên bêrîkirina dapîra min, sertaca Amûdê ji bo rondikênxatirxwestinê hildibijêrin.

Dîsa bendên axê, bîna rihana destête û pirtûka êşa stêrkên sînga te, çîroka aferîdeyên ji tozê, ji miriyên xoşewîst re dibêjin.

Dîsa hineya porê te, di asoyên sersomiya min de, sawa şevistanê ji bîr dike.

Dîsa bişkojên bişîrînate; Ji nişkê ve nermebarana nêrîna te,

Paytexta seferê pîr dike.

Dîsa wek dara hinarê ya ji
westanadayika min, li xuşîna rûpelên
zimanê te digirim

Dîsa wek çûkên destê sibê, li ser şaxên
metirsiya te,
di bêhûdeyiya navê xwe de , radiperim.

Dîsa zingîna zencîran pêşkêşî
sermageriya tozê dikim.

Dîsa leşkerên pêxêra dîroka te radestî
xencera dozê dikim.

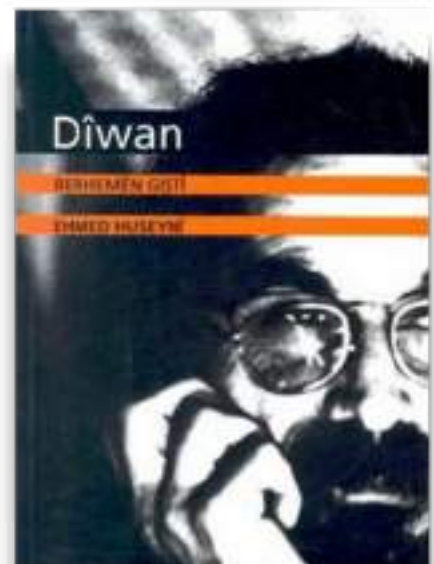
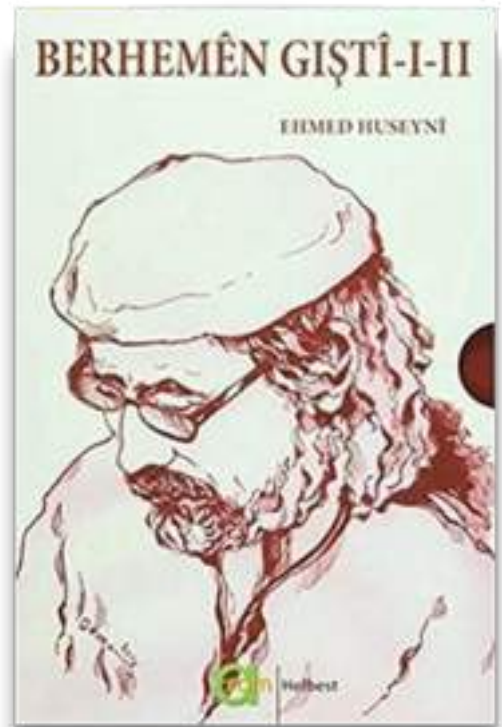
Dîsa xweliya dengên xwe û
bêzariyarengên xwe û
giryana cengên xwe li ber lingên te
radixînim.

Dîsa çira hevdîtina mişextênmirî,
bi dudiliya duryan û bi kêlikên
velerzîne, bi nehvirîne, dişikînim.

Dîsa di kaviên xwînaxwe ya windayî
de di wêrana birîna xwe ya rizyayî de
di dûmana axîna xwe ya serberdayî de
qeqeba kewên te, desthilata dewê te,
êşa berboriya te dikişînim.

Dîsa piştî xwe didim dilovaniya ava te
û berê xwe didim reştava te û
bîranînen reşkonan bi melhêben girî
didêrim.

Dîsa wek çavkaniyeke kûvî, ji
keservedana te der diçim û zeviyên
matmayîna te de, di sirûdên zayînete
de, diçêrim

Rênas Jiyan, di helbesta kurdî de xwedîyê cîhekî giring e. Dîwana wî ya bi navê Janya di nava xwendevanan de pîrr hate hezkirinku hê di pirtûka yekem de ew weke pênûseke xurt da nasandin. Di dîwana Mexzena Xwînê de bi koleksiyonên helbestan xwestiyê balê bikişîne ser rewşa kurdan a sosyopsikolojik û bi hêmayên bîra helbestkar, dîmenên heyamekê sazbike ku ev jî bi mirov dide gotin ku bandora wî dê li ser nifşên nû xurt be.

Di helbestên xwe de zêde girîngî daye “psîkolojiya bîndestî”yê. Mikurhatinên mirovên bîndest, bi rîtmek peyvî di helbestên xwe de dineqîşîne, helbet firçeya Rênas Jiyan “êş” e.

Dîwana wî ya dawîn a bi navê “Diêşiya” ji helbestên wî yên belavbûyî pêk tî. “Diêşiya” ji ber ku ma di bin siya “Janya” û “Mexzena Xwînê” de rastî rexneyên tûj hatin.

Berhemên Rênas Jiyan:

- Janya (1999-helbest)
- Mexzena Xwînê (2004-helbest)
- Di Tuwaletê De (2007-şano)
- Ji Şevê Re (2008-ceribîn)
- Çirûskîzm (2012-teorî)
- Diêşiya(2013-helbest)

Janya

xwedê û wext xelet hatinexetimkirin
naqosên dêran kerr...
minare kin...
doktrînen dekolte lixwekirîevdal...
sarincên ji baranên derengmayî,
derengbarî hatibû damezrandin, bi
derbeke neşterêya dirinde, şolî bûne...
barûyên ji evînen nukleerî, di serdabên
ji krîstalên rokoko hatibûn kemilandin
qîtik-qîtikî bûne... ji xewnênbêxwedî
xeyîdîme, pekiyame û hatime janya, ji
nalînen min re vokalîstiyê bike
(ji qevmê pezkoviyan re xew heram e)

peykerekî: antîk, derîzîû mîtolojîk im,
nêm ji min dihere...
li ezmanê hundirê min, qaqlîbaz
firînen kamîkazeyî li dar dixin...
kovanên genimî, li ber aşên êşan,
kêliyekêjî aş nabin, aj nabin, hûr dibin
û hey hûr dibin... ji elfabêtan tîpek
kêm dibe ku dimirim... weey waweylê
janya, kezeba min dike di devê min re
derkeve ji qehra...

.....
a ku li eniya te nivîsî ne qeder e,
soneya serpehatiya temenê min e,
dengê min diêşe, wiha bi sewteke berz û
peritî min
dilê xwe têr rehet nekir li qîrîniyanavê
te... çirrekeşîr didoşim ji ewrên sipîboz
ji bo çivîkênçavên te... xwezî

janya min îmana te ya rewnaq bihewanda... xwezî berxê ji xeynî te pê ve, bi tu fikaran min tehma hişê xwe xera nekira, bêxem min tu li suqulîka xwe bikira û sûk bi sûk bigerenda, di şaneşînên nêrgiz û nesrînan de, min devê te bikirazîndana zimanê xwe lê xwedê û wext xeletatiye xitimkirin ez hêmayeke heyama hawaran, di herban de nîşangeha rîman serî gog, çav xar, zikçirîyayî

fermo janya êdî tu dikarîxwe bikujî! ...

(Rênas Jiyân)

Kawa NEMIR
(1975)

Kawa Nemir, edîtoriya kovara “Jiyana Rewşen” û “Rewşen-Nameyê” kiriye. Wî heya roja îro birek helbestkar, çiroknûs û şanonûsên bijarte yên ji wêjeya Îngilîz, Emerîkan, Îrlandî û Tirk kiriye malê zimanê Kurdî. Pirraniya dema xwe, xebatên li ser helbestê, dîroka wêjeyê û wergerê borandiye.

Kawa Nemir, di helbesta Kurdî de ji bo nûjenî û gerdûniyê bi serê xwe Ronesansek e. Ji ber ku ewî lê geraye û ruh daye peyvên Kurdî yên ku ber bi mirinê ve ne. Kawa Nemir, bi hêma û razên ku bi kar anîti re asta helbesta Kurdî kêmi helbesta cîhanê nedîtiye û helbesta Kurdî ji klîşe û mexdûriyê xilas kiriye. Wek Berken Bereh gotî, ew bi serê xwe fenomenek e û peyvançênake, peyvan vedijîne. Helbet di vir de bandoriya wergerê gelek e.

Kawa Nemir, di ewilîn berhema xwe ya bi navê “Selpakfiroş”ê de behsa psîkolojiya bindestan a di derbarê “bajarvanî”yê de û behsa têkçûyînên li bajarvaniyê kiriye. Di “Bîşenga Deştê Dûr” de xwîneran di nav mitaleyên dîroka hatî jibîrkirin de dihêle û riya pirsan û riya “bîra dîroke” ava kiriye. Di “Salname”yê de behsa têkçûyînên li ser evînê, behsa kurdan dike ku hê bi şer û şervanên azadiyê re dixwazin dîroka xwe binivîsin.

Di pirtûka xwe ya helbestê ya çaremîn “Bêdengî û Tiştên Din” de bi helbestên kurt re labîrenta hebûna takekesî û civakê diyar kiriye. Di dîwana xwe ya dawîn a bi navê “Kevirên Bendewariyê” de bûye ji zimanê kurdî re senfoniya lîrik beste kiriye ku em dikarin bêjin bi vê dîwanê re Kawa Nemir xwe gihandiye lûtkeya herî bilind a helbesta kurdî.

Dîwanên Helbestê yê Kawa Nemir:

- Selpakfiroş (2003)
- Bîşenga Deşta Dûr (2006)
- Salname (2009)
- Bêdengî û Tiştên Din (2012)
- Kevirên Bendewariyê (2015)

Serkîsof

.....*bo kalikêmin Mihemedê Resûl*

li deştên dipdirêjhespên çargavî
difnên wan hilma tivingên Kurmancî
qerpûzên vala, bêhnefişk, misk û emberî
ji kîjan çaxê dibezin, dibezinekîjan dastanê
Derwêş lê hiştin, bi xwînê şuştinherasa meydanê li
deştên dipdirêj dîroka çargavî
li nava du tiliyên min Cixareya Biharê
dikişînim, wez ê nemirim, pirsên min hene hê yek,
çiya dikevin bextê min
yek jî, katjimêra Serkîsofa kalikê min dest hişkehişk
li bijiyên kuriyên bayî
çawa jî şevê ji çiyayên Pinyanişî rabûye hogiro, lo
zar û zimanê mino
di bêrika êlegê min de ye mîrata te hê neviyên te
welatekîqerisî li serênxetan
serma dikin, min hembêz bikin kuliyênberfa
zarokatiyê zivistan'im çîrokên min di binê berfê de
cil sal e dizivire, dizivire Serkîsof

Kawa Nemir

Di sala 1974'î de li Girê Mîran, gundê Nisêbînê, jidayîkbûye. Bav û kalên wê ji Hêstreke, gundê Midyadê ne. Li gundê Girê Mîran dibistana bingehîn xwendiyê. Tevlî têkoşîna doza azadiya Kurdan bûye. Di sala 1992'îde ji aliyê hêzên ewlekariyê yê dûgela Tirk ve hatiye girtin. Cezayê panzdeh salan wergirtiye. Duwanzdeh salan di girtîgehên wekî Colemêrg, Elezîz, Çanakkale, Stenbol, Mêrdîn û Mîdyadê de maye. Di zîندان de dest bi helbestnivîsandinê kiriye. Helbestên wê di gelek kovar û malperan de, bo mînak di Jiyana Rewşen, Azadiya Welat, Tîroj, Peyv, Kovara W, Hîwa, Mavî ve Kent hatine weşandin.

Di helbesta modern a Amerîkî de Sylvia Plath çî be, di helbesta Farisî de Firux Feruxzad çî be di helbesta kurdî de jî Fatma Savci ew e. Poetîkaya Savci zêde ne guherbar e, di helbestê de israre dîke. Savci, hêmanên tebîetê yê wekî çiya, kulîkl, newal û deşta ji helbesta xwe re dîke palpişt û wan bi azadkirina Kurdistanê ve dipêçe. Di helbestên Savci de bêrikirin temaya sereke ye. Ev bêrikirin gelek caran bi hêmanên folklorîk derdikeve pêş.

Dîwanên Helbestê Fatma Savci:

- Gulên Qasid (2006)
- Xewnên Zivîn (2007)
- Bîra Birînê(2010)
- Dotmara Lal (2014)

Kendalê Birînê

Her berêvar,
sirûda nifşê xewna şîn,
wek karwanekî berê yê riya hevrişimê,
tevî bîna darçîn û qerenfîlê,
di nava me re,
bi bîranînên çavbelek re dibuhure, dengê
bilurekê bi ser me dikeve...

Nixurya qewmekîji demê re degel,
helbesteke çiyayî ne em,
ku birînênme dizelilin, şev li me
digerin,
tavsork di destên me de dibirijîn, li
mizgîniya perperîkan diqesidin, pey
xeydên zeviyê giri dikevin, agirdanka
çavan ji ken diteyisîn,
û li ber şemuka Nêrgizan ji qerem
dikevin, bi kuştina zarok û tivîlkan,
pel bi pel ji giyana jînê diweşin,

gulleya çardexwerê
li bejname ya narincî naşikîne wilo ne
dûr,
di sînga me de baskên xwe dişikîne...

Ma ne mirin ne lavlavk e, rihe wê ne ji
axê tê, şewkekî desthilatdara ye
xwe ji şewqa çavên me digire û em di ti
çaxan de,
fêr nebûn xwe bidin ber siyê...

Em xwîniyênêk xeyalê ne dilo, banga
me ya Newrozîn
li hêtên zaferanî dişikin, ne gunehê
duriyê ye,
em gulecêwîkê welatê bê berbejnîn, li
kendalê birînê jî,
bi taya eşqê dilerizin

Fatma Savcı

Çand name

Li pey şopa bav û kalan

www.candname.com

candname1@gmail.com